ମହାବୀର ଓ ଜୈନ ଦର୍ଶନ

ଶରତ ଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ

ସୂଚୀ

ଜୈନପରଂପରା

ମହାବୀର ଜନ୍ମ ଓ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା

ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟା ଓ କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି

ବିପ୍ଳବୀ ମହାବୀର

କର୍ମ, ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଓ ଈଶ୍ୱର

ନୟବାଦ ଓ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ

ଜ୍ଞାନସାହିତ୍ୟ

ଜୈନସାହିତ୍ୟ

ଜୈନତ□

ଜୈନସଂଘ

ଜୈନ ପରଂପରା

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀରଙ୍କ ସମୟ ଧାର୍ମିକ ଚେତନାର ନବନିର୍ମାଣର ଯୁଗଥିଲା । ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଧର୍ମନେତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ବିଚ୍ଛୁରିତ ସଦାଚାର ଏବଂ ଆଧାତ୍ମିକତାର ଆଲୋକ ବିଶ୍ୱର ଅ□ଳକୁ ଆଲୋକିତ କରୁଥିଲା । ଚୀନ୍‌ର କନପୁସିୟସ୍ ଓ ଲାଓ-ତ୍-ସେ, ଗ୍ରୀସ୍‌ରପାର୍‌ମେନ୍‌ଡିସ୍‌ଓ ଏମ୍ପ୍‌ଡୋକଲସ୍, ଇରାନ୍‌ର ଜୋରାଷ୍ଟ୍ରାସ,ୟୁନାନ୍‌ର ପୈଥାଗୋରସ୍,ଫିଲିସ୍ତାନ୍‌ରମୁସା,ଭାରତର ମହାବୀର ଓ ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଆଦି ଚିନ୍ତାନାୟକଗର ଦର୍ଶନର ଗୂଢ଼ ରହସ୍ୟକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରି ପ୍ରଚଳିତ ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ଏକ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେଲେ ।

ଧାର୍ମିକ ପରିସ୍ଥିତି

ମହାବୀରଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବରବହୁ ପୂର୍ବରୁ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଅହିଂସା ଏବଂ ସଂଯମର ଯେଉଁ ପୁଷ୍ପନିଚୟ ସମାଜର ଛତ୍ରେ ଫୁଟାଇଥିଲେ, ତାହା କ୍ରମଶଃ ପତନୋନ୍ମୁଖୀ ହୋଇଥିଲା ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରୀ ଏବଂ ଅହଂକାରୀ ଶାସନଦଣ୍ଡର ଛତ୍ରଛାୟାତଳେ ଶଙ୍କିତ ସମାଜ ତାହାର ଚିନ୍ତାଧାରକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଥିଲା । ଧନପ୍ରାପ୍ତି ଓ କ୍ଷମତାର ଅଭୀପ୍ସା ମନୁଷ୍ୟକୁ ମନୁଷ୍ୟ-ପଦବାଚ୍ୟ ନ କରି ପଶୁଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ହିଁ କରିଥିଲା । ଧର୍ମରେ ଲୌକିକତାର ବାହ୍ୟାଡ଼ମ୍ବର ବ୍ୟତୀତ ହୃଦୟର ପବିତ୍ରତାତିଳେ ମାତ୍ର ନଥିଲା । ଉଦାରପ୍ରାଣ ମହାଚେତା ଋଷିମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଏକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣମନା ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ୱେଷୀ ବ୍ରାହ୍ମଣଗୋଷ୍ଠୀର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଥିଲା । ରାଜା ଜମିଦାର ଆଦିଧନୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ସେମାନେ ନିଜ ଛଳନାର ଜାଲରେ ଆବଦ୍ଧ କରି ସ୍ୱର୍ଗଲାଭର ମିଥ୍ୟା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଯାଗଯଜ୍ଞାଦି କରିବା ଆଳରେସେମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ଦାନସ୍ୱରୁପ ଭଣ୍ଡି ନେଉଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସାଧାରଣ ଜନତାକୁ ଉ□ମ କାଷ୍ଠ, ତଣ୍ଡୁଳ, ଘୃତ, ତୈଳ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପଶୁବଳିଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବାସମ୍ଭବ ପର ବୋଲି ପ୍ରବ□ାଉଥିଲେ । ହିଂସାତ୍ମକ ଏବଂକ୍ରୁର ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ପୂଜାକାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରାଯାଉଥିଲା । ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ସ୍ୱରୂପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଥିବା ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣଯୋଗୁ ଲୋକଙ୍କର ନୈତିକଜୀବନ ଦୂଷିତ ହେଉଥିଲା ।

ଜାତିଭେଦ, ଶ୍ରେଣୀଭେଦ ତଥା ଗୋଷ୍ଠୀଭେଦଯୋଗୁ ସମାଜରେ ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଅତି ନିମ୍ନରେ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କପାଇଁ ଶିକ୍ଷା-ଦୀକ୍ଷା, ନୀତି-ନିୟମ ଆଦିର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତାଥାଇପାରେ ବୋଲି ତତ୍‌କାଳୀନ ସମାଜ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରୁ ନଥିଲା । ସମାଜରଏପରି ଏକ ସନ୍ଧିକ୍ଷଣରେ ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ନେତୃତ୍ୱର ଆବଶ୍ୟକତା ସମସ୍ତେ ଉପଲବ୍ଧି କଲେ । ସମାଜର ଦଳିତ-ପତିତଙ୍କପାଇଁ ସହାନୁଭୂତିଶୀଳ ହୋଇ ବିଶ୍ୱମୈତ୍ରୀର ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରି ପତନୋନ୍ମୁଖୀ ସମାଜକୁ ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିପାରିବାଭଳି ଏକଅନୁପମ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିଲା । ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ମହାବୀର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଉଥିଲା । ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ମହାବୀର ସମାଜର ଏହି ଅନୁପେକ୍ଷ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପରିପୂରଣ କଲେ ।

ଜୈନପରଂପରା

ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଅନେକ ବିଚାରଧାରା ବିକଶିତ ହୋଇଛି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ପରଂପରା ହେଉଛି ଶ୍ରମଣ ତଥା ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଶ୍ରମଣ-ବିଚାରଧାରାରେ ଜୈନ, ଆଜୀବନ ଆଦି ବିଶେଷରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ହିଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିପାରିଛି; ମାତ୍ର ସାଂପ୍ରତିକ ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ଜୈନଦର୍ଶନର ବିକାଶରେ ସହଯୋଗ କରୁ ନଥିବାଭଳି ଜଣାପଡ଼େ । ଏହିଦର୍ଶନର ଅଧ୍ୟୟନ ଓ ଅନୁଶୀଳନ ଅବହେଳିତ ଓ ଉପେକ୍ଷିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଆସିଛି, ତେଣୁ ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଜୈନଧର୍ମ ସଂପର୍କରେ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଏହି ସବୁ କାରଣଯୋଗୁ କେତେକ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକ ମଧ୍ୟ ଜୈନଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏକ ଅଙ୍ଗ ମାତ୍ର ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ।

ଡବ୍ଲ୍ୟୁ. ଏସ ଲିଲିଙ୍କ ମତରେ- "ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ନିଜ ଜନ୍ମ ଭୂମିରେ ଜୈନଧର୍ମରୂପେ ଉଜ୍ଜୀବିତ । ଭାରତରେଯେତେବେଳେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବିଲୋପ ଘଟିଲା, ସେତେବେଳେ ଯାଇ ଜୈନଧର୍ମ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲା ।"

ସେହିପରି ଏଚ୍.ଏଚ୍. ଉଇଲସନ୍ ମଧ୍ୟ ଜୈନଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏକଶାଖା ବୋଲି କହିଅଛନ୍ତି ।

ଜୈନଧର୍ମ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ସାମ୍ୟଗତ ଗୁଣ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବାରୁ ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନ ଏହିଭଳି ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ବୁଦ୍ଧ ଓ ମହାବୀର ସମସାମୟିକ ଥିଲେ, ଯଦିଚ ମହାବୀର ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧ କନିଷ୍ଠ ଥିଲେ । ଦୁହିଁଙ୍କର ଜନ୍ମ ଭାରତର ଏକ ପ୍ରାନ୍ତରେ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଦୁହେଁ କ୍ଷତ୍ରିୟ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଜୈନ ପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ ଋଷଭ ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଏବଂ ମହାବୀର ହେଉଛନ୍ତି ଅନ୍ତିମ ତୀର୍ଥଙ୍କ, ସେହିପରି ବୌଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ଦୀପଙ୍କର ପ୍ରଥମ ବୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଗୌତମ ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବଶେଷ ବୁଦ୍ଧ । ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଯେଉଁଦିନ ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବଶେଷ ବୁଦ୍ଧ । ଗୌତମ ବୁଦ୍ଧ ଯେଉଁଦିନ ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ଗର୍ଭସ୍ଥ ହେଲେ, ସେହିଦିନ ତାଙ୍କ ମାତା ମାୟାଦେବୀ ଏକ ଶ୍ୱେତହସ୍ତୀର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଥିଲେ । ସେହିପରି ମହାବୀର ଯେଉଁଦିନ ଗର୍ଭସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ, ସେହିଦିନ ତାଙ୍କ ମାତା ତ୍ରିଶଳା ମଧ୍ୟ ଶ୍ୱେତହସ୍ତୀର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଥିଲେ । ଜୈନଧର୍ମ ଶ୍ରମଣ-ଧର୍ମ ଅଟେ । ଭଗବାନ୍ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ସମୟରେ ବୌଦ୍ଧ ଭିକ୍ଷୁମାନେ ନିଜକୁ "ଶ୍ରମଣ' ଭାବେ ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ । ପାଲିତ୍ରିପିଟକରେ ମଧ୍ୟ ବୁଦ୍ଧଙ୍କୁ "ମହାଶ୍ରମଣ' କୁହାଯାଇଛି ।

ଉଭୟ ଦର୍ଶନର ପଚ୍ଛଭୂମି ଥିଲା ନୈତିକତା । ଜୈନ-ଦର୍ଶନ ସମ୍ୟକ୍ ଦର୍ଶନ, ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ରକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଏହା ବୌଦ୍ଧ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗିକ ମାର୍ଗର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତୀକରଣ କହିଲେ ଭୁଲ ହେବ ନାହିଁ । ଜୈନମାନେ ମାନସିକ କର୍ମ ଏବଂ ଶାରୀରିକ କର୍ମର ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧପ୍ରତି ବିଶେଷ ମହ□ ଦେଇଛନ୍ତି । ବୌଦ୍ଧ-ଦର୍ଶନରେ ମଧ୍ୟ ମାନସିକ କର୍ମକୁ ଏକ ମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି ।

ବୁଦ୍ଧ ଏବଂ ମହାବୀର କେବେ ହେଁ ନିଜକୁ ନୂତନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରବ□କ ବୋଲି ଦାବି କରୁ ନଥିଲେ । ମହାବୀର ଜୈନ ତ୍ରୟୋବିଂଶ ତୀର୍ଥଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ସାରତ□କୁ ପରିମାର୍ଜିତ କରି ଉପଦେଶ ଦେଉଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ କହୁଥିଲେ, ସେ ଏକ ସଂସ୍କାରକମାତ୍ର । ଉଭୟଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା, ଯନ୍ତ୍ରଣାକ୍ଲିଷ୍ଟ ମାନବ-ସମାଜକୁ ଦୁଃଖ-ପାରବାରରୁ ପରିତ୍ରାଣ କରି ମୁକ୍ତିର ପଥ ସଂଦର୍ଶନ କରାଇବା । ଦୁହେଁ ତତ୍କାଳୀନ ବୈଦିକ କର୍ମକାଣ୍ଡ, ଯଜ୍ଞ-ପଦ୍ଧତି, ଜନ୍ମଗତ ଜାତିଭେଦ, ହିଂସାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧ ଏବଂ ମହାବୀର ଭାଗ୍ୟବାଦୀ ନ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଆମେ କର୍ମରୁ ଉପଜାତ ଏବଂ କର୍ମଦ୍ୱାରା ହିଁ ଆମେ ଆମର ଭାଗ୍ୟ ନିରୂପଣ କରିଥାଉ ।

ବୌଦ୍ଧ ଏବଂ ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ସାମ୍ୟଗୁଣ ଥିବାରୁ ଏବଂ ମହାବୀରଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ବୁଦ୍ଧ ଅଧିକ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଥିବାରୁ କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ ଜୈନ-ଦର୍ଶନକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦର୍ଶନ ବୋଲି ବିଚାର କରିନଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଜୈନଧର୍ମ ଯେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରୂପେ ବିକଶିତ ହୋଇଛି ଏବଂ ଏହା ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଯେ ଏକ ଶାଖା ନୁହେଁ, ତାହା ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି ଜର୍ମାନ ବିଦ୍ୱାନ୍ ଯାକୋବୀ । ସ୍ୱ-ସଂପାଦିତ କଳ୍ପସୂତ୍ରର ଭୂମିକାରେ ଏବଂ ଜର୍ଜ ବୁଲର୍ ତାଙ୍କ ରଚିତ "ଭାରତରେ ଜୈନ-ସଂପ୍ରଦାୟ' ପୁସ୍ତକରେ । ଷ୍ଟିଭେନ୍‌ସନ୍ ମଧ୍ୟ ବହୁ ଗବେଷଣା କରି ଜୈନଧର୍ମକୁ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୋଲି ସିଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଦୁଇ ବିଚାରଧାରାର ମୌଳିକ ଉପାଦାନ ଯେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରେ ବିଦ୍ୟମାନ, ତାହା ଅସ୍ୱୀକାର କରିହେବ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସନ୍ନ୍ୟାସ ଧର୍ମ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ କ□ବ୍ୟ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ବ୍ରତମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସାମ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ତାହାର ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଭିକ୍ଷୁସଂଘପାଇଁ ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ କଲାବେଳେ ଜୈନମାନ ବୌଦ୍ଧଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ହିନ୍ଦୁ ସନ୍ନ୍ୟାସଧର୍ମର ମୌଳିକ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକୁ ବିଶେଷ ଅନୁକରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ ଯେ ଜୈନଧର୍ମ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏକ ଶାଖା ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ପ୍ରାଚୀନତା ଅବିସଂବାଦିତ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ସଂସ୍ଥାପକ ମହାବୀରଙ୍କର ସମସାମୟିକ, ତେଣୁ

ଜୈନଧର୍ମ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧର୍ମରୂପେ ବିକଶିତ । ଟେଲର୍ ଏହିତଥ୍ୟକୁ ପୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଯାଇ ଷ୍ଟିଭେନ୍‌ସନ୍‌ଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ "ଦି ହାର୍ଟ୍ ଅଫ୍ ଜୈନଜ୍‌ମ୍'ର ମୁଖବନ୍ଧରେ ଲେଖିଛନ୍ତି- "ଜୈନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଏକ ବିଦ୍ରୋହିଣୀ କନ୍ୟା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟବାଦର କନ୍ୟା ତାହା ସର୍ବଦା ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ।''

ତୀର୍ଥଙ୍କର

ଜୈନଧର୍ମ ପୃଥିବୀର ପ୍ରାଚୀନତମ ଧର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ଜୈନଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ତାଙ୍କ ଧର୍ମ ଅନାଦି ଏବଂ ଅନନ୍ତ କାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ଚବିଶଗୋଟି ତୀର୍ଥଙ୍କର ଆବିର୍ଭୁତ ହୋଇ ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ଧର୍ମର ପୁନରୁତ୍‌ଥାନ ମାତ୍ର କରିଥାଆନ୍ତି । ଜୈନ-ପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ ଚବିଶଗୋଟି ତୀର୍ଥଙ୍କର ହେଉଛନ୍ତି- ଋଷଭ, ଅଜିତ, ସଂଭବ, ଅଭିନନ୍ଦନ, ସୁମତି, ପଦ୍ମପ୍ରଭା, ସୁପାର୍ଶ୍ୱ, ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭ, ପୁଷ୍ପଦନ୍ତ, ଶୀତଳ, ଶ୍ରେୟାଂସ, ବାସୁପୂଜ୍ୟ, ବିମଳ, ଅନନ୍ତ, ଧର୍ମ, ଶାନ୍ତି, କୁନ୍ଥୁ, ଅର, ମଲ୍ଲି, ମୁନିସୁବ୍ରତ, ନିମି, ଅରିଷ୍ଟନେମି, ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଏବଂମହାବୀର ।

ଯାକୋବୀ ଏବଂଅନ୍ୟ କେତେ ବିଦ୍ୱାନ୍ ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭଙ୍କୁ ଏକ ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତିଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଐତିହାସିକଗଣ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଏବଂ ମହାବୀରଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ତୀର୍ଥଙ୍କର ଐତିହାସିକତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ ।ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭାଗବତର ପ□ମ ସ୍କନ୍ଧ, ମହାଭାରତ, ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣ ଏବଂ ମନୁସ୍ମୃତିପରି ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ଋଷଭଙ୍କର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ତେଣୁ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ଯେ ଜୈନଧମ ମହାବୀରଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନତର ।

ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭଙ୍କ ବିଷୟରେ କଥିତ ଅଛି ଯେ ତାଙ୍କର ଗୃହସ୍ଥ ନାମ ଆଦିନାଥ ଥିଲା । ସେ ଅଯୋଧାରାଜ୍ୟର ଇକ୍ଷ୍ୱାକୁ ବଂଶରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦୁଇଟି ପତ୍ନୀ ଥିଲେ- ଗୋଟିଏ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଭରତ ଓ ବ୍ରହ୍ମୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପତ୍ନୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ବହୁବଳୀ ଓ ସୁନ୍ଦରୀ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଋଷଭ ସେମାନଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣମାଳା, ଗଣିତବିଦ୍ୟା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟବିଦ୍ୟା ଆଦି ଶିଖାଇଥିଲେ । ଶେଷରେ ସେ ଭାରତଙ୍କ ହସ୍ତରେ ରାଜ୍ୟ ସମର୍ପଣ କରି ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ସନ୍ନ୍ୟାସୀଭାବରେ ଦୂରଦୂରାନ୍ତରୁପରିଭ୍ରମଣ କରି ସେ ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ କୈଳାସ ପର୍ବତରେ ତାଙ୍କର ମହାନିର୍ବାଣ ହୋଇଥିଲେ ।

ତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକେ ଅଯୋଧାର ଓକ୍ଷ୍ୱାକୁ ବଂଶରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସମ୍ମେଦପର୍ବରେ ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।ଜୈନଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକରେ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ପ□କଲ୍ୟାଣ, ଯଥା ଗର୍ଭସ୍ଥ ହେବା, ଜନ୍ମ, ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟା, କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଏବଂ ନିର୍ବାଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ବର୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବ ତୀର୍ଥଙ୍କରନାମ ନେମିନାଥ ।ଜୈନପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ ନେମିନାଥ ଯାଦବଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଥିଲେ ଏବଂ ବାସୁଦେବ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସଂପର୍କୀୟ ଭାଇ ଥିଲେ । ସେ ଶୌର୍ଯ୍ୟପୁରର ରାଜା ସମୁଦ୍ରବିଜୟଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ରାଜାଉଗ୍ରସେନଙ୍କ କନ୍ୟା ରାଜିମତିଙ୍କ ସହତାଙ୍କର ବିବାହ ହୋଇଥିଲା । କଥିତ ଅଛି ଯେ ରୈବତ (ଗିରିନାର୍) ପର୍ବତଶିଖରରେ ସେ ନିର୍ବାଣ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପାର୍ଶ୍ୱ ଓ ମହାବୀର

ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କ ଐତିହାସିକତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ସେ ସମ୍ଭବତଃ ମହାବୀରଙ୍କଠାରୁ ଦୁଇଶହ ପଚାଶ ବର୍ଷପୂର୍ବେ ବାରାଣାସୀରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ରାଜା ଅଶ୍ୱସେନ ଏବଂ ମାତା ରାଣୀ ବାମା ଥିଲେ । ତିରିଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ସେ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରି ସନ୍ନ୍ୟାସବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେଏବଂ ତେୟାଅଶି ଦିନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଠୋର ତପସା କରି ତତ୍ପରଦିନ ସର୍ବଜ୍ଞତାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସତୁର ବର୍ଷ ଧରି ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସାର କରି ଏକଶତ ତମ ବର୍ଷରେ ସମ୍ମେଦ-ଶିଖରରେ ସେ ନିର୍ଜରା ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କ ପ୍ରତିପାଦିତ ଜୈନଧର୍ମ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନଭାଗରେ ପ୍ରସାନ ଲାଭ କରିଥିଲା । ଭାରତର ମଧ୍ୟ ଭାଗ ତଥା ପୂର୍ବା□ଳର କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କମଧ୍ୟରେ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଲୋକପ୍ରିୟ ଥିଲା । ବୈଶାଳୀ ଏବଂ ବିଦେହର ବଜ୍ଜୀଗଣ ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କ ପରମ ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ମହାବୀରଙ୍କ ପରିବାର ମଧ୍ୟ ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କ ଅନୁଗାମୀ ଥିଲେ । ତେଣୁ ମହାବୀର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥାରୁ ପାର୍ଶ୍ୱ ତଥା ତାଙ୍କ ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମ ସହିତ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ମହାବୀର ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କୁ ପୁରୁଷାଦାନୀୟ ବା ଲୋକନେତା ଭାବରେ ମାନ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କଦ୍ୱାରା ଉପଦିଷ୍ଟ ଚାରିଗୋଟି ବ୍ରତ ହେଲା- ଅହିଂସା, ସତ୍ୟ, ଅଚୌର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅପରିଗ୍ରହ । ଯଦିଓ ଏହି ବ୍ରତମଧ୍ୟରେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ, ତଥାପି ମହାବୀରଙ୍କ ସମୟରେ ଜୈନସାଧୁଗଣ ପ୍ରଚାର କଲେ ଯେ ପାର୍ଶ୍ୱ ଅବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟର ନିଷେଧ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏହି ଧାରଣାଯୋଗୁ ସେମାନଙ୍କ ଆଚାରରେ ଶିଥିଳତା ଦେଖାଗଲା । ଏହି ସ୍ଥିତି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ମହାବୀର ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ରତରୂପେ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ । ଉ□ରାଧ୍ୟୟନସୂତ୍ରରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ପାର୍ଶ୍ୱ ତଥା ମହାବୀରଙ୍କ ଅନୁଗାମୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ମତଭେଦ ଥିଲା । ପ୍ରଥମଟି ବ୍ରତଜନିତ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନଜନିତ । ପାର୍ଶ୍ୱ ଚାରିଗୋଟି ବ୍ରତର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ମହାବୀର ଏଥିରେ ପ□ମ ବ୍ରତ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟକୁ ସଂଯୋଗ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସାଧୁମାନଙ୍କୁ ପାର୍ଶ୍ୱ ବସ୍ତ୍ରପରିଧାନନିମି□ ଅନୁମତି ଦେଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ମହାବୀର ବସ୍ତ୍ରଧାରଣ ନିଷିଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ମୁନିମାନଙ୍କୁ ନିର୍ବସ୍ତ୍ର ରହିବା ନିମି□ କାହିଁକି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ଗୌତମ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ କେଶୀଙ୍କୁ କହିଥିଲେ-

-"ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ଦେଖିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ସମୟରେ ମୁନିମାନେ ବେଶଭୂଷାପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି । ମୁନି-ଜୀବନ ଆସକ୍ତିକୁ ହ୍ରାସ କରିବା ପାଇଁ ଉର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ ସେମାନେ ବେଶ ପରିପାଟୀପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି କିପରି ? ଏହା ଚିନ୍ତା କରି ଭଗବାନ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ସଦା ସର୍ବଦା ରହିବାକୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ବେଶଭୂଷା କେବଳ ସାଧାରଣ ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ହିଁ ପୂ□ କରିଥାଏ, ମାତ୍ର ତାହା ମୁକ୍ତିର ସାଧନ ନୁହେଁ । ମୁକ୍ତିର ସାଧନ ହେଉଛି- ଜ୍ଞାନ, ଦର୍ଶନ ଆଉ ଚରିତ୍ର ।''

ଏହି ବିଷୟରେ ପାର୍ଶ୍ୱ ଏବଂ ମହାବୀରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ମତଭେଦ ନାହିଁ ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଓ ଦିଗମ୍ବର

ଜୈନ ଧର୍ମରେ ଦୁଇଟି ଗୋଷ୍ଠୀର ସାଧୁ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି- (୧) ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଏବଂ (୨) ଦିଗମ୍ବର ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଜୈନମାନେ ଶ୍ୱେତବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରନ୍ତି । ଶୁଭ୍ରବସ୍ତ୍ର ସେମାନଙ୍କର ପବିତ୍ରତାର ପ୍ରତୀକ । ସେମାନେ ନରମପନ୍ଥୀଭାବରେ ପରିଚିତ । ଜୈନଦର୍ଶନର ମୁଖ୍ୟ ଭାବଧାରାକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖି ସେମାନେ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିବୋଧ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରୁଥିଲେ ।

"ଦିଗମ୍ବର' ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଆକାଶ ଯାହାର ବସ୍ତ୍ର । ଦିଗମ୍ବର ସାଧୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ ନ କରି ନଗ୍ନ ରହନ୍ତି । ଗ୍ରୀକ୍ ଐତିହାସିକଗଣ ସେମାନଙ୍କୁ ନଗ୍ନଦାର୍ଶନିକ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ସେହି ସଂପ୍ରଦାୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିରଙ୍କୁଶଭାବେ ରହିଆସିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ମୁସଲମାନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ନଗ୍ନତା କୁ ନିଷିଦ୍ଧ କରାଯାଇଥିଲା ।

ମହାବୀରଙ୍କ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱଯୋଗୁ ଏହି ଉଭୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କରିପାରିଥିଲେ । ସମୟଦୃଷ୍ଟିରୁ କେଉଁ ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରାଚୀନ, ସେ ବିଷୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଲୋଚକଙ୍କ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତଥ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମିଳିପାରି ନାହିଁ । ମୂଳ ଜୈନଧର୍ମ କିପରି ପ୍ରଥମେ ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଓ ଦିଗମ୍ବରରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଥିଲା, ତାହାର କାରଣ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ଯାଇ ଆଲୋଚକଗଣ ବିଭିନ୍ନ କିଂବଦନ୍ତୀର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବରଙ୍କ ମତ ଅନୁଯାୟୀ ଏକଦା ମଗଧ ରାଜ୍ୟରେ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ିଲା । ସେ ସମୟରେ ଜୈନ ସଂଘର ମୁଖ୍ୟ ଥିଲେ ଭଦ୍ରବାହୁ । ଏହି ମରୁଡ଼ିର ପ୍ରକୋପରୁରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ସେ ବାରଶହ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ସହିତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେ ଦିଗମ୍ବର ଥିଲେ ଏବଂ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଗୋଷ୍ଠୀ ପରଂପରାକୁ ନିଷ୍ଠାର ସହ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିରେ ସ୍ଥୂଳଭଦ୍ର ସଂଘର ମୁଖ୍ୟ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସ୍ଥୂଳଭଦ୍ର ସଂଘର ମୁଖ୍ୟ ଦାୟିତ୍ୱନେଇ ସଂଘର ନୀତି-ନିୟମକୁ କିୟଦଂଶରେ କୋହଳ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଭିକ୍ଷୁମାନଙ୍କୁ ଶ୍ୱେତବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରିବା ନିମି□ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । କିଛି ବର୍ଷ ପରେ ଫେରି ଭଦ୍ରବାହୁ ସଂଘର ଏହି ଅବସ୍ଥା ଦେଖି କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭିକ୍ଷୁମାନଙ୍କୁ ପୁନରାୟ ଦିଗମ୍ବର ହେବ ନିମି□ ବାଧ୍ୟ କରିପାରି ନଥିଲେ ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଓ ଦିଗମ୍ବର ପରଂପରା ସୃଷ୍ଟିପଛରେ ଆଉ ଏକ ଚମତ୍କାର କାହାଣୀ ଥିବାର ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ଶିବଭୂତି ନାମକ ଜନୈକ ଶ୍ରମଣ କୌଣସି ଏକ ରାଜାଙ୍କର ଦୀକ୍ଷାଗୁରୁ ଥିଲେ । ସେହି ରାଜା ଶିଭଭୂତିଙ୍କୁ ଏକ ସୁନ୍ଦର କମ୍ବଳ ଉପାହାର ସ୍ୱରୂପ ଦେଇଥିଲେ । ସେହି କମ୍ବଳକୁ ଦେଖି ଶିବଭୂତିଙ୍କର ଗୁରୁ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ ଯେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀର କୌଣସି ବସ୍ତୁପ୍ରତି ଆସକ୍ତିଭାବ ରହିବା ଅନୁଚିତ ।ତେଣୁ ସେହିରାଜଦ□ ବସ୍ତୁକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ନିମି□ ସେ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଶିବଭୂତିଙ୍କୁ ସେ କମ୍ବଳଟି ଏତେ ଭଲ ଲାଗିଥିଲା ଯେ ସେ ତାହା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାନିମି□ କୁଣ୍ଠିତ ହେଲେ । ଦିନେ ଶିବଭୂତିଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ସେହି ଶୀତବସ୍ତ୍ରଟିକୁ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନକରି ପକାଇଲେ । ଶିବଭୂତି ଏହି ଘଟଣା ଜାଣିବା ପରେ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଯେ ଯଦି ସେ ତାଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ସାମାନ୍ୟ ଏକ ବସ୍ତୁରଅଧିକାରୀ ହେବା ପାଇଁ ଅସମର୍ଥ, ତା'ହେଲେ ସେ କୌଣସି ବସ୍ତୁପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେବେ ନାହିଁ ବା କୌଣସି ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରିବେ ନାହିଁ । ସର୍ବସ୍ୱତ୍ୟାଗୀ ହୋଇ ସ୍ୱଧର୍ମରୂପେ ସେ ନଗ୍ନତା ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ଶିବଭୂତିଙ୍କର ଭଗ୍ନୀ ସଂଘରେ ସମ୍ମିଳିତା ହେବା ନିମି□ ଇଚ୍ଛାପ୍ରକାଶ କରିବାରୁ ଶିବଭୂତି ତାଙ୍କୁ ବାରଣ କରି କହିଲେ ଯେ ଜୈନସଂଘରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହେବା ନିମି□ ନାରୀଙ୍କୁ ପୁନରାୟ ପୁରୁଷ ଭାବରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ଏହି କାହାଣୀର ଐତିହାସିକ ସତ୍ୟତାସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ନାରୀମାନେ ଯେ ଦିଗମ୍ବର ସଂଘରେ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇ ପାରି ନଥିଲେ, ତାହା ଏହି କାହାଣୀର ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ମହାବୀରଙ୍କ ଜୀବନଚରିତ ତଥା ଜୈନଦର୍ଶନର ବିଭିନ୍ନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଓ ଦିଗମ୍ବରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବରଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ମହାବୀର ଯଦିଓ ତ୍ରିଶଳାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ତଥାପି ଭ୍ରୂଣରୂପରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀଯୁବତୀ ଦେବାନନ୍ଦାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲେ । ଭ୍ରୂଣସଂଚାରର ତେୟାଅଶୀ ଦିବସପରେ ଇନ୍ଦ୍ରଦେବତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ତାହା ଦେବାନନ୍ଦାଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ତ୍ରିଶଳାଙ୍କ ଗର୍ଭକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କିଂବଦନ୍ତୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନିଗୋଟି ଜେନଗ୍ରନ୍ଥ- ଯଥା ଅଚାରାଙ୍ଗ, କଳ୍ପସୂତ୍ର ତଥା ଭଗବତୀ ସୂତ୍ରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯାକୋବୀଙ୍କ ମତ ଅନୁସାରେ ମହାବୀରଙ୍କ ପିତା ରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କର ଦୁଇଗୋଟି ପତ୍ନୀ ଥିଲେ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ପତ୍ନୀ ଦେବାନନ୍ଦା ଓ କ୍ଷତ୍ରିୟ ପତ୍ନୀ ତ୍ରିଶଳା । କିନ୍ତୁ ଏହା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ, କାରଣ, ସେ ସମୟରେ ବିଜାତି-ବିବାହ ଏକ ଗର୍ହିତ ଅପରାଧ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲା । ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ମତ ହେଉଛି ମହାବୀରଙ୍କର ପାଳିତା ମା ଦେବାନନ୍ଦା ଥିଲେ । ଏଠାରେ ଅଚାରାଙ୍ଗର ଏକ ମତକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ସେଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ଯେ ପା□ ଜର ଧାତ୍ରୀ ମହାବୀରଙ୍କର ଯତ୍ନ ନେଉଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଧାତ୍ରୀଙ୍କ ଠାରୁ ମହାବୀର ସ୍ତନ୍ୟ ପାନ କରୁଥିଲେ । ଏ ସମସ୍ତ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଦିଗମ୍ବରମାନେ ଭ୍ରମାତ୍ମକ ବୋଲି ବିବେଚନା କରି ଏହା ପ୍ରତି କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବରଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ମହାବୀର ଶୈଶବରୁ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଥିଲେ ଓ ଗୃହତ୍ୟାଗୀ ହେବାର ସକଳ ଇଚ୍ଛା ସ□ୱ ସେ ଗୃହତ୍ୟାଗ କରିପାରୁନଥିଲେ । ମାତ୍ର ଦିଗମ୍ବରମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ମହାବୀର ତିରିଶ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

ରାଜକୁମାରଭଳି ରାଜଭୋଗ କରି ହଠାତ୍ ସଂସାରର ଅସାରତା ଓ କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁରତାକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଗୃହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ଦିଗମ୍ବରଙ୍କ ମତ ଅନୁଯାୟୀ "ପୂର୍ବ' ଓ ଆଗମ ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଅନୁପଲବଧ ଏବଂ ଶ୍ୱେତାମ୍ବରଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ କେବଳ ଆଗମ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୁଡ଼ିକ ସୁରକ୍ଷିତ ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବରଙ୍କ ମତ ଅନୁଯାୟୀ ମହାବୀର ବୈରାଗ୍ୟ ବୃ□ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ପିତା-ମାତାଙ୍କ ଆତ୍ମସନ୍ତୋଷବିଧାନ ନିମି□ ଜିତଶତ୍ରୁଙ୍କ କନ୍ୟା ଯଶୋଦାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଦିଗମ୍ବରଙ୍କ ମତରେ ମହାବୀରଙ୍କ ବିବାହ କେବେ ହେଲେ ହୋଇ ନଥିଲା ।

ଶ୍ୱେତାମ୍ବରଙ୍କ ମତ ଥିଲା ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ତୀର୍ଥଙ୍କର ହୋଇପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ସଂଘରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦିଗମ୍ବରମାନେ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ସଂଘରେ ସମ୍ମିଳିତ ହେବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେଉ ନଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ କୈବଲ୍ୟଲାଭନିମି□ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ପୁନଶ୍ଚ ପୁରୁଷଭାବେ ଜନ୍ମ ନେବାକୁ ହେବ ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନୀସଂପର୍କରେ ଶ୍ୱେତାମ୍ବରମାନେ ଚରିତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ ଦିଗମ୍ବରମାନେ ପୁରାଣ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି ।

ଭାରତବର୍ଷରେ ଜୈନଧର୍ମ

ସ୍ଥୁଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ସୁହସ୍ତୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଶୋକଙ୍କ ପୌତ୍ର ତଥା ଉ□ରାଧିକାରୀ ରାଜା ସମ୍ପ୍ରତି ବିଶେଷଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତହୋଇଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସାର ନିମି□ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ଜୈନମନ୍ଦିରମାନ ନିର୍ମିତ ହେଲା । ସମ୍ପ୍ରତିଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ସୁହସ୍ତୀ ଏକ ଧର୍ମୋତ୍ସବର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଜୈନଧର୍ମପ୍ରତି ରାଜାଙ୍କ ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାବ ଦେଖି ତାଙ୍କ ପ୍ରଜାଗଣ ମଧ୍ୟ ସେହି ଧର୍ମପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସାର ନିମି□ ରାଜା ସମ୍ପ୍ରତି ଅନେକ ସାଧୁଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତକୁ ପଠାଇଥିଲେ ।

ରାଜା ସମ୍ପ୍ରତିଙ୍କ ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ଖାରବେଳ ନାମକ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ଖଣ୍ଡିଗିରିରେ ଥିବା ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଜା ଜୈନସାଧୁଙ୍କୁ ବହୁ ଅର୍ଥ ଦାନ ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ନିମି□ ପାଷାଣଗୃହମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ କଳିଙ୍ଗ ଜୈନଧର୍ମର ଏକ ପ୍ରଧାନ ପୀଠ ଥିଲା । ସୁଦୂର ମଗଧ ରାଜ୍ୟରୁ ଅଣାଯାଇଥିବା ଏକ ଜୈନପ୍ରତିମୂ□ ସେ ଏଠାରେ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟବ□ୀ ଖଣ୍ଡଗିରି, ଉଦୟଗିରି ପାହାଡ଼ରେ ସେ ଏକଶତପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗୁମ୍ଫା ଖୋଦନକରାଇଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକର କଳା ଏବଂ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ନାମକ ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ଗୁମ୍ଫାରସେ ପୁନରୁଦ୍ଧାରକରିଥିଲେ ।

ମଥୁରାରେ ଏକ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସ୍ତୂପ ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଉ□ରପାଠ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସମ୍ଭବତଃ ଆକବରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଶାହା ଟୋଡରଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏହା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ପୁରାତନ ସ୍ତୂପଟିବ□ମାନ କଙ୍କାଳ ପର୍ବତନାମରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ସ୍ଥାନରୁମିଳିଥିବା କନିଷ୍କଙ୍କର ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏହି ସ୍ଥାନ ଜୈନମାନଙ୍କର ଏକ ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳୀ ଥିଲା । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଧରସେନ "ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ' ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଭୂତବଳି ଓ ପୁଷ୍ପଦନ୍ତଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ମାଉଣ୍ଟଆବୁ ହେଉଛି ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କର ଏକ ପ୍ରଧାନ ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀ । ପୃଥିବୀପ୍ରସିଦ୍ଧ ଆଦିନାଥ ଓ ନେମିନାଥଙ୍କର ମାର୍ବଲ୍ ମନ୍ଦିର ଏଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ମନ୍ଦିରଦ୍ୱୟର କଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଅତି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର । ତତ୍କାଳରେ ଲକ୍ଷାଧିକ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟ କରି ବିମଳଶାହ ଏବଂ ତେଜପାଳ ଏହି ମନ୍ଦିରଦ୍ୱୟ ନିର୍ମାଣ କରାଇଥିଲେ ।

ଉ□ର ଭାରତପରି ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରସାର ଲାଭ କରିଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିବା ଗଙ୍ଗା, କଦମ୍ବ, ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ, ଚାଲୁକ୍ୟ ଏବଂ ହୋୟଶାଳ ବଂଶର ରାଜାମାନେ ଜୈନଧର୍ମର

ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠପୋଷକେ ଥିଲେ । ଗଙ୍ଗଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ସମୟରେ ଗୋମତେଶ୍ୱର ବହୁବଳୀଙ୍କ ପ୍ରତିମୂ ର୍ି ନର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ପଥରଖଣ୍ଡରେ ଏହି ସତାବନ ଫୁଟ ଉଚ୍ଚତାବିଶିଷ୍ଟ ମୂ ର୍ିଟି ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ପୃଥିବୀର ଏକ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ବସ୍ତୁ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । କର୍ଣ୍ଣାଟକ ରାଜ୍ୟରେ ଜୈନଧର୍ମ କଦମ୍ବ ରାଜାଙ୍କଦ୍ୱାରା ସଂପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା ।

ରାଷ୍ଟ୍ରକୂଟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଜୈନଧର୍ମ ସହିତ ଅତି ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ଥିଲା । ଜୈନଧର୍ମର ସାହିତ୍ୟ ଓ କଳାର ଉନ୍ନତି ସାଧନ ସେମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା । ଜୀବସେନ, ଗୁଣଭଦ୍ର, ପୁଷ୍ପଦନ୍ତ, ସୋମଦେବ ଆଦି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ସଂସ୍କୃତି, ପ୍ରାକୃତ, ଅପଭ୍ରଂଶ ଓ କନ୍ନଡ଼ ଭାଷାରେ ବହୁ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଜୈନ-ସାହିତ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଚାଲୁକ୍ୟ ଓ ହୋୟଶାଳ ରାଜାମାନେ ଜୈନଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ନାନା ପ୍ରକାର ମନ୍ଦିର, ସ୍ତୂପ ଆଦି ନିର୍ମାଣ କରି ଜୈନ ଧର୍ମକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିଥିଲେ ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ମହାବୀରଙ୍କ ଜନ୍ମ ଓ ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା

ବଜ୍ଜୀ ଗଣତନ୍ତ୍ର

ଦୁଇ ହଜାର ପା□ ଶହ ବର୍ଷତଳର ବିଶାଳ ଭାରତବର୍ଷ ଅନେକ କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କ୍ଷୁତ୍ର ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଅବିଖଣ୍ଡିତ ତଥା ଏକ ଶାସନଧୀନ କରି ରଖିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ପରାକ୍ରମୀ, ଶକ୍ତିଶାଳୀ ନେତୃତ୍ୱ ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା, ତାହା ସେତେବେଳେ ନଥିଲା । ଅଙ୍ଗ, ମଗଧ ପ୍ରଭୃତି ରାଜ୍ୟ ରାଜତନ୍ତ୍ର-ପଦ୍ଧତିଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲେ । କାଶୀ, କୋଶଳ, ବିଦେହ ଆଦି ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଗଣତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଚଳିତହୋଇଥିଲା । ଏହି ଗଣତନ୍ତ୍ରକୁ ସଫଳକାମ କରାଇବାରେ ବିଦେହର ଅଧିପତି ମହାରାଜ ଚେଟକଙ୍କର ଅବଦାନ ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ଏହି ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ନଅଗୋଟି ଲିଚ୍ଛବି ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ନଅଗୋଟି ମଲ୍ଲରାଜ୍ୟର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ଏହି ପତିନିଧିମାନଙ୍କୁ ଗଣନାୟକ ଓ ଏମାନଙ୍କ ପରିଷଦକୁ ଗଣସଭା କୁହାଯାଇଥିଲା । ଏହି ଗଣସଭାରେ ସଂବିଧାନ ଓ ନିୟମବଳୀ ପ୍ରାଣୀତହେଉଥିଲା । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗଣନାୟକ ଏହି ସଂବିଧାନ ଅନୁଯାୟୀ ସ୍ୱ-ସ୍ୱ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ରାଜ୍ୟନୈତିକ, ଆର୍ଥିକ, ସାମାଜିକ ଓ ଧାର୍ମିକ ଆଦି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ବଜ୍ଜୀ ଗଣତନ୍ତ୍ର ସୁଦୃଢ଼ ଥିଲା । ରାଜତନ୍ତ୍ରରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିବା ରାଜ୍ୟ ଏହି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସମୃଦ୍ଧ ଗଣତନ୍ତ୍ରକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବାକୁ ବହୁବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତ ସୁସଂଗଠିତ ବଜ୍ଜୀ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ସୈନ୍ୟମାନେ ବାରମ୍ବାର ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ୟମକୁ ପରାହତ କରିଦେଇଥିଲେ ।

ବୈଶାଳୀ ନିକଟରେ କୁଣ୍ଡପୁର ନାମକ ଏକ ସନ୍ନିବେଶ ଥିଲା । ଏହାର ଦକ୍ଷିଣାଦିଗରେ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣସତି ଥିଲା । ତାହାକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଣ୍ଡପୁର କୁହାଯାଉଥିଲା ଏବଂ ଉ□ର ଦିଗରେ ଥିବା କ୍ଷତ୍ରିୟଙ୍କର ବସତିକୁ କ୍ଷତ୍ରିୟ କୁଣ୍ଡପୁର କୁହାଯାଉଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଣ୍ଡପୁରର ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଥିଲାସିଦ୍ଧାର୍ଥ । ବୈଶାଳୀର ମହାରାଜା ନିଜ କନ୍ୟା ତ୍ରିଶଳାଙ୍କ ବିବାହ ରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କସହ କରାଇଥିଲେ ।

ସ୍ୱପ୍ନଦର୍ଶନ

ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସନ୍ତାନ ହେଉଛନ୍ତି ନନ୍ଦୀବର୍ଦ୍ଧନ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟ ସନ୍ତାନ ମହାବୀର ତାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବାର ମୂହୂ□ ହେଉଛି ଅପୂର୍ବ । ସୁପ୍ତ ନିଶୀଥିନୀର ବିଳମ୍ବିତ ପ୍ରହର । ଅପୂର୍ବ ଶାନ୍ତ, ଗମ୍ଭୀର ପରିବେଶ । ଶୁଭ୍ର ସୁକୋମଳ ସୁରଭିତ ଶଯ୍ୟାଉପରେ ଶାୟିତା ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳା ଦେବୀ । ଏହିଭଳି ସମୟରେସେ ଦେଖିଲେ ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସ୍ୱପ୍ନର ସମାହାର । ସ୍ୱପ୍ନର ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ବସ୍ତୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଦ୍ୟୁତିରେ ଦ୍ୟୁତିମନ୍ତ ।

ସେ ଦେଖିଲେ-

ଏକ ଶ୍ୱେତହସ୍ତୀ । ତାହାର ଶୁଭ୍ରତା କ୍ଷୀରସମୁଦ୍ରର ଶୁଭ୍ରତାକୁ ଚୋରାଇନେଇଥିଲେ ଓ ତାହାର ଔଜ୍ଜ୍ୱଲ୍ୟ ଥିଲା ମୁକତାହାରସଦୃଶ । ସର୍ବୋପରି ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭାବିନିନ୍ଦିତ ଶାନ୍ତ, ସ୍ନିଗ୍ଧ, ଦନ୍ତଚତୁଷ୍ଟୟଦ୍ୱାରା ସେହି ହସ୍ତୀ ବିଭାସିତ ହେଉଥିଲା ।

ପୁରି ଏକ ବିଶାଳ ବୃଷଭ । ତା'ର ବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ୱେତାପଦ୍ମ-ଦଳସଦୃଶ ଶୁଭ୍ର ଏବଂ ସେ ବିରାଟ ସ୍କନ୍ଧଯୁକ୍ତ ।

ତତ୍ପରେ ଏକ ବିରାଟକାୟ ସିଂହ । ତାର ଚକ୍ଷୁଦ୍ୱୟ ତପ୍ତସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଜିଣା କାନ୍ତିଯୁକ୍ତ ଏବଂ ବିଦ୍ୟୁଚ୍ଛଟାସମ ତେଜୋଦ୍ଦୀପ୍ତ ।

ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳାଦେବୀ ସ୍ୱପ୍ନମଗ୍ନା । ସେ ସ୍ୱପ୍ନପରେ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଚାଲିଛନ୍ତି । ନୈସର୍ଗିକ ବିଭବସଂଦର୍ଶନରେ ସେ ପୁଲକିତା- ଆତ୍ମବିଭୋଗ । ରୋମା□ିତ ହୋଇଉଠୁଛି ତାଂକରପ୍ରତିଟି ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ । ପଦ୍ମଗନ୍ଧରେ ସୁରଭିତ ହୋଇଗଲା ବାୟୁମଣ୍ଡଳ । ବର୍ଣ୍ଣିଳ ପରିସରମଧ୍ୟରେ ବିକଚପଦ୍ମାସୀନା ଜଗନ୍ମାତା ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ହସ୍ତୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା

ଅଭିଷକ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି । ମହାଦେବୀ ସେତେବେଳେ ବରଦହସ୍ତା ।

ତା'ପରେ ମହାରାଣୀ ଦେଖୁଛନ୍ତି-

ସତେଜ ମନ୍ଦାରପୁଷ୍ପ ତଥା ଅନ୍ୟ ଶ୍ୱେତାପୁଷ୍ପଦ୍ୱାରା ଗ୍ରଥିତ ପୁଷ୍ପମାଳ, କ୍ଷୀରଫେନନିଭ ଶୁଭ୍ର, ସ୍ୱଚ୍ଛଦର୍ପଣସମ ପ୍ରତିବିମ୍ବଶୀଳ, ଶାନ୍ତ, ସ୍ନିଗ୍ଧ, ସୌମ୍ୟ, ଆହ୍ଲାଦଦାୟକ ରମଣୀୟ କମନୀୟ ଚନ୍ଦ୍ର, ରକ୍ତ ଅଶୋକ କିଂଶୁକ ଗୁଞ୍ଜାଫଳସଦୃଶ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରଭାପୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରା ଘନ ତମୋନାଶୀ ରକ୍ତିମ ସୂର୍ଯ୍ୟ, କନକଯଷ୍ଟିଯୁକ୍ତ କେଶରୀଚିହ୍ନାଙ୍କିତ ମୃଦୁମନ୍ଦସମୀରଣରେ ଦୋଳାୟିତ ସମୁନ୍ନତ ଧ୍ୱଜା, ଦରବିକଶିତ କମଳସୁଶୋଭିତ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ, ଚଳଚ□ଳ ଚପଳ ମୀନଯୁଗଳ, ଫୁଲ୍ଲ କମଳପରିପୂରିତ ତଥା ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗକୁ ସୁରଭିତ କରୁଥିବା ଏକ ପଦ୍ମ ସରୋବର, ପରାକ୍ରମପ୍ରତିନିଧି ବନଜେମୁଖାଙ୍କିତ ମଣି ରତ୍ନବିଜଡ଼ିତ ବିଶାଳ ଏକ ସିଂହାସନ, ବୀଚିମାଳାବିକ୍ଷୋଭିତ ବିଶାଳ ଗମ୍ଭୀର କ୍ଷୀରସମୁଦ୍ର, ଅଗୁରୁଧୂପଗନ୍ଧସୁଗନ୍ଧିତ ନବୋଦିତ ସୂର୍ଯ୍ୟାଭସଦୃଶ ଭାସ୍ୱର ଏକ ଦେବ-ବିମାନ, ଐକାନ୍ତିକ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରତୀକ କମନୀୟ ରମଣୀୟ ଏକ ନାଗ-ବିମାନ, ଦିଗନ୍ତବିଚ୍ଛୁରିତ ବର୍ଣ୍ଣାଢ୍ୟ ରଶ୍ମିଜାଳସମନ୍ୱିତ କମନୀୟ ଏକ ରତ୍ନପୁଂଜ, ନଭସ୍ପର୍ଶୀ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ନିର୍ଧୂମ ଲେଲିହାନ ଅଗ୍ନିଶିଖା ।

-ଏହିପରି ବିଚିତ୍ର ଅକଳ୍ପନୀୟ ସ୍ୱପ୍ନରାଜି ।

ଅନନ୍ତର ପୁଲକିତା କ□କିତଗାତ୍ରା ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳା ନିଜ ମନରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ପ୍ରଶାନ୍ତି ଅନୁଭବ କଲେ । ଆନନ୍ଦାତିଶଯ୍ୟରେ ପାର୍ଶ୍ୱଶାୟିତ ମହାରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କୁ ଜାଗ୍ରତ କରି ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ସ୍ୱପ୍ନ ବୃ□ାନ୍ତ ଜଣାଇଲେ । ଏପରି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଆନନ୍ଦର ଅନୁଭୂତି ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ପ୍ରଥମେ କେବେ ଅନୁଭୂତ ହୋଇ ନଥିଲା । ବୋଧହୁଏ ଏହା ନିଶ୍ଚୟ କିଛି ମଙ୍ଗଳବିଧାନର ସୂଚନା ।

ତତ୍ପରଦିନ ପ୍ରଭାତ ଅଧିବେଶନରେ ରାଜଦରବାରରେ ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳାଦେବୀଙ୍କ ସହ ମହାରାଜା ସିଂହାସନରେ ଆସୀନହୋଇ ରାଜ ଜ୍ୟୋତିଷିଗଣଙ୍କୁ ଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ପାଇଁ ମହାମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । ରାଜାଜ୍ଞା ଅନୁସାରେ ଜ୍ୟୋତିଷଗଣ ଦରବାରରେ ପ୍ରବେଶ କଲାପରେ ବିଗତରାତ୍ରିର ସମସ୍ତ ସ୍ୱପ୍ନର ରହସ୍ୟ ଉନ୍ମୋଚନ କରିବା ପାଇଁ ରାଜା ସେମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ସେମାନେପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଆଲୋଚନାକରି ରାଜାଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ ଯେ ମହାରାଣୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୁଭ ସ୍ୱପ୍ନଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଫଳରେ ଦିନେ ସେ ଏକ ପୁତ୍ରସନ୍ତାନର ଜନନୀ ହେବେ ଏବଂ ସେହିପୁତ୍ର ହେବେ ରାଜଚକ୍ରବ□ୀ ।

ରାଜଦମ୍ପତୀ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ର ଶୁଣିସାରିଲା ପରେ ଆନନ୍ଦରେ ଆତ୍ମବିଭୋର ହୋଇ ଉଠିଲେ । ପୁତ୍ର ହେବ ରାଜଚକ୍ରବ□ୀ ! ଏହା କେତେ ଜଣଙ୍କ ଭାଗ୍ୟରେ ଘଟିଥାଏ ?

କିନ୍ତୁହଠାତ୍ ମହାରାଜାଙ୍କର ଭାବାନ୍ତର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଗଣତନ୍ତ୍ରର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ । ବିଭବଶାଳୀ ବୈଶାଳୀର ସୁଖ-ସମୃଦ୍ଧି ସବୁ କିଛି ଏହି ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ଶାସନ ଉପରେ ହିଁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା । ଯଦିଓ ରାଜା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶାସନକ□ୀ ଥିଲେ, ତଥାପି ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାଧୀନତାପ୍ରତି ସେ ସମୁଚିତ ଧାନ ଦେଉଥିଲେ । ମନୁଷ୍ୟଙ୍କୁ ମନୁଷ୍ୟଭଳି ସମ୍ମାନ ଦେବା, ମାନବିକ ଗୁଣର ପରିପ୍ରକାଶ ଘଟାଇବା, ସ୍ୱାର୍ଥାନ୍ୱେଷୀ ନ ହୋଇ ଦେଶପ୍ରତି ଉପଯୁକ୍ତ କ□ବ୍ୟପରାୟଣ ହେବା ପ୍ରଭୃତି ମହନୀୟ ମାନବୀୟ ଆଦର୍ଶରେ ସେ ବୈଶାଳୀ ରାଜ୍ୟବାସୀଙ୍କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରାଇଛନ୍ତି, ସେସବୁ ଆଦର୍ଶ କ'ଣ ତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ହାତରେ ବିନିଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ? ଏହି ଚିନ୍ତା ତାଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରିପକାଇଲା ।

କିନ୍ତୁ ମହାରାଜାଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚ୍ଛେଦ ଟାଣି ଜ୍ୟୋତିଷବୃନ୍ଦ କହିଲେ- "ମହାରାଜା । ଆମେମାନେ ସ୍ଥୁଳଭାବରେ ଗଣନା କରି କହିଥିଲୁ ଯେ ଆପଣଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାଜଚକ୍ରବ□ୀ ହେବେ, କିନ୍ତୁ ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ଗଣନାଦ୍ୱାର ଜଣାଗଲା ଯେ ଆପଣଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାଜଚକ୍ରବ□ୀ ନହୋଇ ଧର୍ମଚକ୍ରବ□ୀ ହେବେ । ଆପଣଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଗଣତନ୍ତ୍ର ଯେଉଁ ମାନବୀୟ ଭି□ଭୂମି ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ,ଏହି ମହାନ୍ ପୁରୁଷ ସେହିସବୁ ଗୁଣରପ୍ରତିପୋଷାକ ହେବେ

ଏବଂ ଅହିଂସା, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା, ସହିଷ୍ଣୁତା, କ୍ଷମା, ଦୟା ଆଦି ଦୈବ୍ୟ ଗୁଣର ପରିପ୍ରଚାରକହେବେ ।''

ପଣ୍ଡିତଗଣଙ୍କର ଏପରି ଭବିଷ୍ୟବାଣୀ ଶୁଣିସାରିବା ପରେ ରାଜା ଓ ରାଣୀ ଉଭୟେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିଷିଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଉପଢ଼ୌକନଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ କଲେ ।

ଲୌକିକ ଜଗତ୍‌ର ନୀତି-ନିୟମଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କଥାକୁ ଆମେ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରୁ ନା । ଲୌକିକ ଜଗତ୍‌ରେ ଅଲୌକିକ ଘଟଣାବଳୀର ଉପୋଦ୍‌ଘାତ୍ ହୋଇଥାଏ, ଯାହାକୁ ଆମେ ଶତ ଅବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପରିବେଷରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ବାଧ ହୋଇଥାଉ । ମହାବୀରଙ୍କର ଜନ୍ମ ଏହାର ଏକ ଅପୂର୍ବ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

ଅଜ୍ଞାନ ଅସହାୟ ଶିଶୁର ଜ୍ଞାନ ତା'ର ବୟଃବୃଦ୍ଧି ସଂଗେ ସଂଗେ ପରିପକ୍ୱ ଓ ବିକଶିତ ହୋଇଥାଏ, କିନ୍ତୁ ମହାବୀର ସଂସାରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ମାତୃଗର୍ଭରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିଥିଲେ ।

ପୂର୍ବଜନ୍ମରେ ମହାବୀର ନନ୍ଦନ ନାମଧେନୁ ଜଣେ ତପସ୍ୱୀ ଥିଲେ । ସେ ଏହି ତପସ୍ୱୀ ଜୀବନରେ କଠିନ ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟା ଓ ମାନବ-ସେବାକୁ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରତରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଥିଲେ । ମାସାବଧି ସମାଧିସ୍ଥ ହେବାପରେ ସେ କି□ିନ୍ମାତ୍ର ଆହାର କରି ପୁନଶ୍ଚ ସମାଧିସ୍ଥ ହେଉଥିଲେ । ବାହ୍ୟଚେତନାକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମବିସ୍ମୃତ ହୋଇ ସେ ଅନ୍ତଃଚେତନାରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରି ପୁନରାୟ ତ୍ରିଶଳାଙ୍କ ଗର୍ଭରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ପୂର୍ବଜନ୍ମର ସଂସ୍କାରହେତୁ ଗର୍ଭାବସ୍ଥାରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ସେ ସମସ୍ତ ଜାଗତିକ ବିଷୟ ଅବଗତ ହୋଇପାରୁଥିଲେ ।

ପ୍ରକୃତିର ସାଧାରଣ ନିୟମ ଅନୁଯାୟୀ ଗର୍ଭସ୍ଥ ଶିଶୁ କେତେମାସ ଗତ ହେଲା ପରେ ମାତୃଗର୍ଭରେ ଚଳପ୍ରଚଳ ହୁଏ । ଶିଶୁର ଏହି ଚ□ଳତାକୁ ସଜୀବତା ଓ ସୁସ୍ଥତାର ଲକ୍ଷଣରୂପେ ଧରିନିଆଯାଇଥାଏ । ମହାବୀର ଗର୍ଭସ୍ଥ ଥିବା ସମୟରେ ଦେବୀ ତ୍ରିଶଳା ଶିଶୁର ଚ□ଳତାକୁ ଅନୁଭବ କରି ପୁତ୍ରବତୀ ହେବା ଆଶାରେ ସନ୍ତୋଷ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ।

ଗର୍ଭମଧରେ ଥାଇ ଦିନେ ମହାବୀର ଚିନ୍ତା କଲେ- "ମୁଁ ଏପରି ଚଳଚ□ଳ ହେବା ଦ୍ୱାରା ମାଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ କଷ୍ଟ ହେଉଥିବ । କାହାରିକୁ କଷ୍ଟ ଦେବା ମୋର ନୀତିବିରୁଦ୍ଧ । ତେଣୁ ମୁଁ ଗତିଶୀଳ ନ ହୋଇ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିଯିବ, ଫଳରେ ମୋ ମା' ସୁଖରେ ରହିପାରିବେ ।''

ଏହିପରି ଚିନ୍ତା କରି କୁକ୍ଷିଗତ ମହାବୀର ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ହୋଇଗଲେ । ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳାଦେବୀ ଗର୍ଭସ୍ଥ ଶିଶୁର ସ୍ଥିରତାରେ ବିମର୍ଷ ହୋଇପଡିଲେ । ରାଜା ମଧ୍ୟ ଏ ସଂବାଦରେ ଖିନ୍ନ ହେଲେ । ରାଜପ୍ରସାଦର କୋଳାହଳପୂର୍ଣ୍ଣ ବାତାବରଣ କ୍ଷଣକମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା । ସମସ୍ତେ ଆଶଙ୍କା ଓ ଉଦ୍‌ଗ୍ରୀବତାରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ।

ବାହ୍ୟ ଜଗତ୍‌ର ଏପରି ପରିବ□ର୍ନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମାତୃଗର୍ଭସ୍ଥ ମହାବୀର ଚିନ୍ତିତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ମଙ୍ଗଳକର ହେବ ବୋଲି ଭାବି ସେ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଯେ ଜଗତ୍‌କୁ ନିଷ୍କ୍ରିୟ କରିଦେବ ତାହା ତାଙ୍କର ଧାରଣାତୀତ ଥିଲା । ତେଣୁ ମହାବୀର ଲୌକିକ ଜଗତ୍‌ର ଅବଧାରଣାନୁଯାୟୀ ପୁଣି ମାତୃଗର୍ଭରେ ଚଳପ୍ରଚଳ ହେବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଦେବୀ ତ୍ରିଶଳା ଯେତେବେଳେ ଶିଶୁର ସଜୀବତାର ଲକ୍ଷଣ ଜାଣିପାରିଲେ, ସେ ଖୁସିରେ ଆତ୍ମହରା ହୋଇଉଠିଲେ ।

ସେହିଦିନଠାରୁ ମହାବୀର ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ ଯେ ଯେଉଁ ମାତା ପିତା ତାଙ୍କୁ ଏତେ ଆଦର ଯତ୍ନ ମଧ୍ୟରେ ବଢ଼ାଇବାର ଆଶା ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ କେବେ ହେଲେ ଦୁଃଖୀ କରିବେନାହିଁ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ଜନ୍ମ

ବସନ୍ତର ମହୋତ୍ସବ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିଳ ସମାବେଶ ଏବଂ ପ୍ରକୃତିର ପ୍ରତିଟି ଅଙ୍ଗରେ ନବୋନ୍ମେଷର ସ୍ପନ୍ଦନ । ଏପରି ଏକ କମନୀୟ ପ୍ରଭାତରେ ଦାସୀ ପ୍ରିୟଂବଦା ଆସି ମହାରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କୁ ନବଜାତ ଶିଶୁର ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ସଂବାଦ ଜଣାଇଲା । ରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଏହି ସଂବାଦ ଶୁଣି ଆନନ୍ଦର ଆତିଶଯ୍ୟରେ ଦାସୀକୁ ବହୁମୂଲ୍ୟ ଉପହାର ପ୍ରଦାନକରି ଆଜୀବନ ଦାସତ୍ୱରୁତାକୁ ମୁକ୍ତି ଦେଲେ । ମହାବୀର ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଦାସୀ ପ୍ରିୟଂବଦାର ଏକ ନୂତନ ଜୀବନ ଲାଭ ହେଲା । ପରସ୍ପର ସଂବନ୍ଧିତ ସଂଘଟିତ ଏହି ଘଟଣାଦ୍ୱୟ ସୂଚାଇଦିଏ ଯେ ମହାବୀର ଯେଉଁ କ□ବ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିବାକୁ ପୃଥିବୀରେ ଅବତରିତ ହୋଇଛନ୍ତି ଏହା ତା'ର ଏକ ଉପକ୍ରମଣିକାମାତ୍ର ।

ମହାରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ନବଜାତକର ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ମହାଡ଼ମ୍ବରରେ ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ମହାମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶରେ କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଣ୍ଡ ଗ୍ରାମ ସୁଶୋଭିତ, ସୁସଜ୍ଜିତ ହେଲା । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ତୋରଣମାନ ନିର୍ମିତହେଲା । ପ୍ରାସାଦ ଏବଂ ଅଟ୍ଟାଳିକାମାନଙ୍କରେ ନାନା ବର୍ଣ୍ଣର ପତାକାମାନଦୋଳୟିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାଜପଥମାନଙ୍କରେ ସୁଗନ୍ଧ ଅତରର ପିଚକାରୀ, ବର୍ଣ୍ଣିଳ ପୁଷ୍ପର ସମାରୋହ ଏବଂ ଚିତ୍ରିତ ବିପଣୀର ସାଜସଜ୍ଜା ଇନ୍ଦ୍ରପୁରୀର ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟିକରୁଥିଲା । ଏହି ଉତ୍ସବକୁ ଆନନ୍ଦମୁଖର ଓ ସରସସୁନ୍ଦର କରି ତୋଳିବା ପାଇଁ ନଟ-ନାଟୀମାନେ ସେମାନଙ୍କର ମନୋଲୋଭା ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ଗାୟକ-ଗାୟିକାଙ୍କ କଣ୍ଠନିଃସୃତ ସୁଲଳିତ ସଂଗୀତ ପରିବେଶଟିକୁ ବେଶ୍ ଜୀବନନ୍ତ କରି ତୋଳୁଥିଲା । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସ୍ଥାନେସ୍ଥାନେ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ରାଜକୋଷରୁ ଧନ ମୁକ୍ତ ହସ୍ତରେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିତରଣ କରାଯାଉଥିଲା । ରାଜ୍ୟରେ ଆନନ୍ଦର କଳରୋଳ ଛୁଟୁଥିଲା ।

ମହାବୀର ପୃଥିବୀର କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ତାଙ୍କରପ୍ରତିଟି ରକ୍ତବିନ୍ଦୁ ମାନବ-ଜାତିର ସେବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କର ଏହି ମହନୀୟ ଆଦର୍ଶକୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ପରୋକ୍ଷଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଇଥିଲେ ।

ଆଲୌକିକଶିଶୁ

ମହାବୀରଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇସାରିବାପରେ ଦେବୀ ତ୍ରିଶଳାଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ନଥିଲା, କାରଣ, ସେ ନିଜେ ବହୁ ସାଧନା, ସଂଯମ ଆଚରଣଦ୍ୱାରା ଏପରି ପୁତ୍ରର ମାତା ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିପାରିଥିଲେ । ଯେଉଁଦିନଠାରୁ ଶୁଭସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିସେ ଅବଗତ ହେଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଧର୍ମଚକ୍ରବ□ୀ ହେବେ, ସେହିଦିନ ଠାରୁ ସେ ଅତି ନିଷ୍ପାପର ଜୀବନ ଯାପନ କରିଥିଲେ । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ରାଜସିକ ଖାଦ୍ୟ ପରିତ୍ୟାଗକରି ସେ ସା□ିକ ଆହାର ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ସେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଥିଲେ ଯେ ଶିଶୁର ମାନସିକ ପ୍ରସ୍ତୁତି ମାତୃଗର୍ଭରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ମାତାର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ଭାରସାମ୍ୟ ରକ୍ଷା ସଂଗେ ଶିଶୁର ମାନସିକସ୍ଥିତି ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବେ ଜଡ଼ିତ ।

ଯଦିଓ ଶିଶୁର ଆଗମନ ସାଧାରଣ ଲୌକିକ ଜଗତ୍‌କୁ ହୋଇଥିଲା ତଥାପି ଅସାଧାରଣତ୍ୱ, ଅଲୌକିକତାକୁ ସେ ତ୍ୟାଗ କରି ପାରିନଥିଲା । ଶିଶୁର ରୂପରେ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ଔଜ୍ଜ୍ୱଲ୍ୟ ଥିଲା । ତାର ନିଃଶ୍ୱାସରେ ପାର୍ଶ୍ୱବ□ୀ ଅ□ଳ ପଦ୍ମଫୁଲର ସୁରଭିରେ ସୁରଭିତ ହୋଇଉଠୁଥିଲା ଏବଂ ଶରୀରରୁସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁ ନିର୍ଗତ ହେଉ ନଥିଲା । ଶିଶୁର ରକ୍ତର ରଂଗ ଗୋକ୍ଷୀରସଦୃଶ ଧବଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ଏହି ପ□ମହାଭୂତପରିବେଷ୍ଟିତ ଜଗତ୍‌କୁ ଆସି ମଧ୍ୟ ସେଏହା ଠାରୁ ବହୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଥିଲା ।

ଏହି ଅଦ୍ଭୁତ ଅଲୌକିକ ଶିଶୁର ଦର୍ଶନ କରିବାକୁଆସୁଥିବା ଦର୍ଶନାଭିଳାଷୀଙ୍କ ଅବାଧ ସଂବାଧ ଅପରିମିତ ଥିଲା । ସେହି ଶିଶୁର ସଂଦର୍ଶନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅପୂର୍ବ ଓ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ସେହି ଶିଶୁ ଯେଉଁ ସମୟରେ ଭୂମିଷ୍ଠ ହେଲା, ସେ ଲଗ୍ନ ମଧ୍ୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମାହେନ୍ଦ୍ରଲଗ୍ନ ଥିଲା । ଚୈତ୍ର ଶୁକ୍ଳ ତ୍ରୟୋଦଶୀ,

ଉ□ରାଫାଲଗୁନୀ ନକ୍ଷତ୍ରସହିତ ଚନ୍ଦ୍ରମାର ସଂଯୋଗରେ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଗ୍ରହ ସେମାନଙ୍କ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆସନରେ ଆସୀନ ଥିଲେ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ପରିବାର

ମହାବୀର ନିଜର ସହଜ-ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ଅସାଧାରଣ ଗୁଣାବଳୀ ଯୋଗୁ ଅନେକନାମରେ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ହୋଇଥିଲେ । ସେହି ନାମଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-ବର୍ଦ୍ଧମାନ, ଶ୍ରମଣ, ମହାବୀର, ସନ୍ମତି, ବୀର, ଅତିବୀର ଓ ଜ୍ଞାନପୁତ୍ର । ବୌଦ୍ଧ-ସାହିତ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ନାମ ନାତପୁ□ ବୋଲି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମହାବୀରଙ୍କ ପିତାଙ୍କର ତିନିଗୋଟି ନାମ ଥିଲା- ସିଦ୍ଧାର୍ଥ, ଶ୍ରେୟାଂସ ଏବଂ ଯଶସ୍ୱୀ । ତାଙ୍କ ଗୋତ୍ରର ନାମ ଥିଲା କାଶ୍ୟପ । ମହାବୀରଙ୍କ ମାତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ତିନିଗୋଟି ନାମ ଥିଲା । ସେ ନାମଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ତ୍ରିଶଳା, ବିଦେହଦ□ା ଓ ପ୍ରିୟକାରିଣୀ । ତାଙ୍କର ଗୋତ୍ର ଥିଲା ବିଶିଷ୍ଟ । ମହାବୀରଙ୍କ ଦାଦାଙ୍କ ନାମ ସୁପାର୍ଶ୍ୱ, ପିଉସୀଙ୍କର ନାମ ଯଶୋଦା, ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତାଙ୍କର ନାମ ନନ୍ଦୀବର୍ଦ୍ଧନ, ଭ୍ରାତୃଜାୟାଙ୍କ ନାମ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ଏବଂ ଜ୍ୟେଷ୍ଠାଭଗ୍ନୀଙ୍କ ନାମ ସୁଦର୍ଶନା ।

ନାମକରଣ

ପୁତ୍ରଜନ୍ମପରେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ନିଜର ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନ ଓ ସଭାସଦ୍‌ଙ୍କୁ ନେଇ ଏକ ନାମକରଣ ଉତ୍ସବରେ ଆୟୋଜନ କଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଘୋଷଣା କଲେ- "ଏହି ପୁତ୍ର ଭୂମିଷ୍ଠହେବା ପରେ ବୈଶାଳୀ ନଗରୀ ତାର ପ୍ରତିବିଭାଗରେ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଘଟାଇଛି । ବୈଶାଳୀ ନଗରୀ ଏକାଧାରରେ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ଓ ଶ୍ରୀସଂପନ୍ନ ହୋଇଛି । କେବଳ ସେତିକିନୁହେଁ ମାନବୀୟ ସ୍ନେହ-ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଜନ୍ମପରେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ୀଭୂତି ହୋଇଛି । ରାଜ୍ୟର ଧନ, ଜନ, ଗୋପ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପରିବର୍ଦ୍ଧନ କରିଥିବାରୁ ଏହାର ନାମ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ରଖାଯାଉ ।

ସମସ୍ତେ ଏକ ସ୍ୱରରେ ଏହିମତକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ଏବଂ ସେହି ଦିନଠାରୁ କୁମାର ବର୍ଦ୍ଧମାନ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ।

ସନ୍ମତି

ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କର ଅନେକ ଶିଷ୍ୟ ଭାରତରେ ପରିଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସଂଜୟ ଓ ବିଜୟ ନାମକ ଦୁଇ ଜଣ ଶିଷ୍ୟ କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଣ୍ଡ ନଗରକୁଆସିଥିଲେ । ସେମାନେ ଆକାଶରେ ବିଚରଣ କରିପାରିବା ଭଳି ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଏପରି ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଚି□ ସନ୍ଦେହବିମୁକତ ହୋଇପାରିନଥିଲା । କୌଣସି ଏକ ତ□ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସେମାନେ ସନ୍ଦିହାନ୍ ଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ସନ୍ଦେହରେ ବିମୋଚନ ପାଇଁ ଯେତେ ପ୍ରଯତ୍ନଶୀଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବିଫଳ ହେଉଥିଲେ । ସେମାନେ ସିର୍ଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କର ରାଜପ୍ରସାଦକୁ ଆସି ଯେତେବେଳେ ତାହାଙ୍କୁ ସଂଦର୍ଶନ କଲେ ଅବିଳମ୍ବେ ସେମାନଙ୍କର ସଂଶୟଗ୍ରନ୍ଥି ଛିନ୍ନହେଲା ଏବଂ ମନ ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠିଲା । ତତ୍ପରେ ସେମାନେ ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ସନ୍ମତି ନାମରେ ସଂବୋଧିତ କଲେ ।

ଜ୍ଞାନ ଓ ଶକ୍ତିର ସମନ୍ୱୟ

କ୍ରମବିବର୍ଦ୍ଧମାନ ସମୟର ସୁଅରେ କୁମାର କ୍ରମେକ୍ରମେ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା ଅତିକ୍ରମ କରି ସେ କ୍ରମେ କୈଶୋରାବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହେଲେ, କିନ୍ତୁ ସଦସର୍ବଦା ଭାବଗମ୍ଭୀର ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ରହୁଥିଲେ । ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ କେତେବେଳେ ହେଲେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଉଦ୍‌ବେଗ ବା ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନତାର ଚିହ୍ନ ନଥିଲା । ଏକ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ପ୍ରଶାନ୍ତିର ପ୍ରଲେପ ସଦାସର୍ବଦା ତାଙ୍କ ମୁଖମଣ୍ଡଳରେ ବିରାଜମାନହେଉଥିଲା । ତାଙ୍କ ଠାରେ ଯଦିଓ ବାଲସୁଲଭ ସ୍ଫୂ□ି ଥିଲା ତଥାପି ଚପଳତା ନଥିଲା । ବେଳେ ବେଳେ ସେ ସମାଧିସ୍ଥ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । ଏପରି ଧ୍ୟାନମୁଦ୍ରା ଦେଖି ପରିଚାରିକାମାନେ ତଟସ୍ଥ ହୋଇଯାଉଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନ ଓ ଶକ୍ତି ଉପରେ ଜୀବନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଓ ସଫଳତା ନିର୍ଭର ଶୀଳ । ଶକ୍ତିହୀନଜ୍ଞାନ ଯେପରି ଦୟନୀୟ,

ଜ୍ଞାନହୀନ ଶକ୍ତି ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭୟଙ୍କର ଅଟେ, ମାତ୍ର ଏ ଦୁଇଟିର ସଂଯୋଗ ମଣିକା□ନର ସଂଯୋଗ । ଏହିଦୁଇଟିର ପ୍ରଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଧୀଶକ୍ତିସଂପନ୍ନ ଓ ପରାକ୍ରମୀ ହୁଏ ।

ବର୍ଦ୍ଧମାନ କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ନଥିଲେ, ଅଦ୍ଭୁତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ଥରେ ସେ ତାଙ୍କ ବାଲ୍ୟା ସଂଗୀଙ୍କ ସହ ଗୃହୋଦ୍ୟାନରେ "ଆମଳକୀ କ୍ରୀଡ଼ା'' ଖେଳୁଥିଲେ । ପିପ୍ପଳ ବୃକ୍ଷକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାଳକ ଦୌଡ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସମସ୍ତ ସଂଗୀଙ୍କୁ ପଛରେ ପକାଇ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ପିପ୍ପଳବୃକ୍ଷ ନିକଟରେ ପହଂଚି ତା ଅଗ୍ରଭାଗକୁ ଆରୋହଣ କଲେ । ସେ ବୃକ୍ଷରୁ ଅବତରଣ କରିବା ସମୟରେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଏକ ଭୟଙ୍କର ବିଷଧର ସର୍ପ ତାଙ୍କ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ଗୁଡ଼େଇହୋଇଯାଉଛି । ସର୍ପର ଫୁଁତ୍କାରରେ ଭୀତ ହୋଇ ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କର କ୍ରୀଡ଼ାସଂଗୀମାନେ ପିପ୍ପଳ ବୃକ୍ଷ ନିକଟରୁ ପ୍ରଧାବିତହେଲେ, କିନ୍ତୁ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ତିଳେ ହେଲେ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ କରି ସ୍ୱହସ୍ତରେ ନିଜ ଶରୀରରୁ ତାକୁବାହାର କରି ତଳକୁ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ବାଳକମାନେ ତାଙ୍କର ଏପରି ଶକ୍ତିର ଚମତ୍କାରିତା ଦେଖି ଆନନ୍ଦ କଳରବ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାସାଦକୁ ନେଇଗଲେ ।

ବର୍ଦ୍ଧମାନ ମାତ୍ର ଆଠ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଏପରି ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ହୋଇଉଠିଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ରାଜସିକ ତେଜର ଅନ୍ତରାଳରେ ତାଙ୍କର ପୂର୍ବଜନ୍ମର ସାଧନାର ସିଦ୍ଧିସ୍ୱରୂପ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତେଜ ମଧ୍ୟ ଫୁଟିଉଠୁଥିଲା । କ୍ଷତ୍ରିୟତ୍ୱ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣତ୍ୱର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟ ତାଙ୍କଠାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା । ରାଜା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିଦ୍ୟାଳୟକୁ ପଠାଇଲେ । ସମସ୍ତ ସୁଗୁଣର ଅଧିକାରୀ ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିନୟୀ ଓ ନମ୍ର ଥିଲେ । ସକଳ ବିଦ୍ୟାରେ ପାରଦର୍ଶୀ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ବିଦ୍ୟାଳୟ କ'ଣ ବା ଶିକ୍ଷା ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବ ? ଅସାଧାରଣ ବାଗ୍ମୀ, ପଣ୍ଡିତ ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମୁଖରେ ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ମଧ୍ୟ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ହୋଇଗଲେ । ସେ ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେବା କଥା ଦୂରେ ଥାଉ ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କ ନିକଟରୁ ନିଜେ ନିଜର ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କଲେ । କଥିତ ଅଛି- ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର ଛଦ୍ମବେଶରେ ଆସି ମହାବୀରଙ୍କ ଏତାଦୃଶ ଚମତ୍କାରିତ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ରାଜପୁରୀକୁ ଫେରାଇ ଆଣି ରାଜା ସିର୍ଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କୁ କହିଲେ- "ସର୍ବବିଦ୍ୟାପ୍ରବୀଣ କୁମାରଙ୍କର ବିଦ୍ୟାଳୟ ଯିବା ନିରର୍ଥକ । ଆପଣ ତାଙ୍କୁ ଗୃହରେ ରଖନ୍ତୁ ।''

ବିବାହ ଏବଂ ବୈରାଗ୍ୟ

କୁମାର ବର୍ଦ୍ଧମାନ କୈଶୋରାବସ୍ଥା ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପରିଣତ ଯୌବନରେ ଉପନୀତ ହେଲେ । ଅନୁପମ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ମହାବୀରଙ୍କ କମନୀୟ ମୁଖମଣ୍ଡଳ, ସହଜ ସୁଠାମଅବୟବ ସମସ୍ତଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲା । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପିତାମାତା କୁମାରଙ୍କୁ ବିବାହ ଦେବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ଓ ତତ୍ପର ହୋଇ ଉଠିଲେ ।

ଏକଦା କୁମାର ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କର ଜନ୍ମୋତ୍ସବରେ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ କଳିଙ୍ଗାଧିପତି ଜିତଶତ୍ରୁ ବୈଶାଳୀକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେ କୁମାରଙ୍କ ରୂପରେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ନିଜର ଜାମାତାରୂପେବରଣ କରିବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଉଠିଲେ । ନିଜ ରାଣୀଙ୍କ ମନୋଭାବ ଜାଣିଲାପରେ ସେ ଦୂତକୁ ପ୍ରେରଣ କରି ସିଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କୁ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅବଗତ କରାଇଲେ । ମହାରାଜ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଓ ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳାଦେବୀ ମଧ୍ୟ ନିଜ ମନ ଅନୁରୂପ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଆନନ୍ଦରେ ସ୍ୱୀକୃତି ପ୍ରଦାନ କରି ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ମନ ଜାଣିବା ପାଇଁ ପଚାରିଲେ । ଆଜୀବନ ସମର୍ଥନ କରନ୍ତେ ବା କିପରି ? ତଥାପି ସେ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ନ ଦେବା ପାଇଁ ସନ୍ନ୍ୟାସଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ ନ କରିବା ଲାଗି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ସମ୍ମତି ପ୍ରଦାନ କଲେ । ତାଙ୍କ ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହା ହେଉଛି ଶ୍ୱେତାମ୍ବରମାନଙ୍କର ମତ ।

କିନ୍ତୁ ଦିଗମ୍ବର ପରଂପରାର ମତାନୁଯାୟୀ ମହାବୀର ବିବାହ-ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିବାଦ୍ୱାରା କଳିଙ୍ଗାଧିପତି ଜିତଶତ୍ରୁ ଓ ତାଙ୍କର କନ୍ୟା ଯଶୋଦା ଦୁଃଖରେ ବିଷର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସନ୍ନ୍ୟାସଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ଜିତଶତ୍ରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଉଦୟଗିରିଠାରେ ତପସ୍ୟା କରି ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ କନ୍ୟା ଯଶୋଦା "କୁମାରୀ ପର୍ବତ' ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ତପସ୍ୟା କରି ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ।

ରଜୈଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ-କୋଳରେ ଲାଳିତ ପାଳିତହୋଇ ସୁଦ୍ଧା ମହାବୀର ଜଳରେ ପଦ୍ମତୁଲ୍ୟ ସଂସାରରେ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁପ୍ରତି ଅନାସକ୍ତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମନ-ସମୁଦ୍ରରେ ଅଗଣିତ ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀର ଢ଼େଉ ଉଠୁଥିଲା । ଅହରହ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ଦୋଳାରେ ଦୋଳୟମାନହୋଇ ସେ ଭାବିପାରୁନଥିଲେ ଯେ ସୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ କେଉଁଥିପାଇଁ ? ଜଣେ ସମ୍ପଦର ବନ୍ୟାରେ ପ୍ଳାବିତ ହେଉଥିଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଜ୍ୱାଳାରେ ଦଗ୍ଧ ହେଉଛି କାହିଁକି ? ଜନ୍ମ-ମୃତ୍ୟୁର ରହସ୍ୟ କ'ଣ ? ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟରେ ବୁଡ଼ିରହି ଅବୋଧ ମଣିଷ କାହିଁକି ଜାଣିପାରୁ ନାହିଁ କେଉଁଟା ତା'ର ଗ୍ରାହ୍ୟ ଏବଂ କେଉଁଟା ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ? ଗୃହସ୍ଥ-ଜୀବନ ଯାପନ କରି ମଧ୍ୟ ସେ ସାଂସରିକ ସୁଖଠାରୁ ବହୁ ଦୂରରେ ଥିଲେ । ଏକାନ୍ତରେ ବସି ସେ ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲେ ଯେ ଆମୋଦ-ପ୍ରମୋଦ ବିଳାସ-ବ୍ୟସନରେ ବୁଡ଼ିରହିବା କ'ଣ ଜୀବନ ? ଜନ୍ମ-ମୃତ୍ୟୁଚକ୍ରରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିବା କ'ଣ ମଣିଷର କ□ବ୍ୟ ନୁହେଁ ? ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନପରି ଏକ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଜୀବନ ଲାଭ କରି ମଧ୍ୟ କେହି ଜଣେ ହେଲେ ଅନନ୍ତ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହେବା ପାଇଁ ଆଗ୍ରାହାନ୍ୱିତ ହେଉ ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ?

ମହାବୀରଙ୍କୁ ଅଠେଇଶ ବର୍ଷ ବୟସ ହେବା ସମୟରେ ତାଙ୍କ ମାତା-ପିତା ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ବ୍ରତ ଗ୍ରହଣ ନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରିଥିଲେ, ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ସେ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତବିହଙ୍ଗସମ ଅନୁଭବ କଲେ । ସେ ନିଜ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ନନ୍ଦୀବର୍ଦ୍ଧନଙ୍କ ସମୀପକୁ ଯାଇ ସନ୍ନ୍ୟାସବ୍ରତରେ ବ୍ରତୀ ହେବାର ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏହା ଶୁଣି ନନ୍ଦୀବର୍ଦ୍ଧନ ତାଙ୍କୁ ବାରଣ କରି କହିଲେ ଯେ ଅପରିଣତ ବୟସରେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭ୍ରଷ୍ଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ତେଣୁ ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି-ବୟସ ପରିପକ୍ୱହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସେ ମହାବୀରଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଲେ ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାଙ୍କଠାରୁ ଏପରି ଆଦେଶ ପାଇ ମହାବୀର ଦୁଇ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କଲେ । କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ଦିନେସେ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କମ୍ପନ ଅନୁଭବ କଲେ । ସେହି କମ୍ପନ ତାଙ୍କୁ ଯେପରି ସୂଚେଇ ଦେଉଥିଲା ଯେ ସାଂସରିକ ବନ୍ଧନ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସମୟ ଉପଗତହୋଇଛି । ଏହା ଅନୁଭବ କଲାପରେ ସେ ପରିବାରର କୌଣସି ସଦସ୍ୟଙ୍କ ବାରଣକୁ କର୍ଣ୍ଣପାତ ନ କରି ନିଜ ନିଷ୍ପ□ିରେ ଅଚଳ ଅଟଳ ରହିଲେ । ସମଗ୍ର ପ୍ରାସାଦର ପୁରୋଜନ ତାଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେବା ପାଇଁ ଶୋକବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଯାତ୍ରାର ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ କଲେ । ସୁଗନ୍ଧିତ ଜଳରେ ସ୍ନାନାଦି ସମାପନ ପରେ ମହାର୍ହବସନ ପରିଧାନ କରି ମହାବୀର ହୀରା-ନୀଳାଖଚିତ ଏକ ସୁସଜ୍ଜିତ ପାଲିଙ୍କିରେ ପୂର୍ବଦିଗକୁ ମୁଖ କରି ଆସୀନ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅଳଙ୍କାର ବିଭୂଷିତା ହୋଇ ଶ୍ୱେତବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରି ପ୍ରାସାଦର ଜଣେ ବର୍ଷିୟସୀ ମହିଳା ଏବଂ ତାଙ୍କ ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଧାତ୍ରୀ ଆସୀନା ହେଲେ । ଏକ ଅନିନ୍ଦ୍ୟ ସୁନ୍ଦରୀ ଯୁବତୀ ତାଙ୍କ ପୃଷ୍ଠଦେଶରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନା ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ବ୍ୟଜନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅଗଣିତ ଜନତା ତାଙ୍କର ଅନୁଗମନ କଲେ । ଜ୍ଞାତଷଣ୍ଡ ଉଦ୍ୟାନରେ ସେ ପାଲିଙ୍କିରୁ ଅବତରଣ କରି ଅଶୋକ ବୃକ୍ଷ ନିକଟକୁ ଗଲେ । ସେଠାରେ ରାଜକୀୟ ପୋଷାକ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଲୁଣ୍ଠିତମସ୍ତକ ହୋଇ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶ ଧାରଣ କଲେ । ସେ ସମୟରେ ସମଗ୍ର ବାତାବରଣ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକଭାବେ ଶାନ୍ତ, ସ୍ଥିର ଓ ମୌନ ଥିଲା । ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବେଶ ପରିଧାନ କରି କୁମାର ଐଶାନ୍ୟ କୋଣକୁ ମୁଖ କରିଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ଶରୀରରୁ ଅଲୌକିକ ଜ୍ୟୋତି ଏବଂ ମୁଖମଣ୍ଡଳରୁ ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦର ଆଭା ବିକଶିତ ହେଉଥିଲା । କୁମାର କୃତାଞ୍ଜଳି ପୁଟରେ "ନମୋ ସିଦ୍ଧାଣ' ଉଚ୍ଚାରଣପୂର୍ବକ ସିଦ୍ଧ ଆତ୍ମାକୁ ନମସ୍କାର କଲେ ଏବଂ ମୋ ପକ୍ଷରେ ସମସ୍ତ ପାପକର୍ମ ଅକରଣୀୟ ଅଟେ କହି ସେ ନିଜର ଅହଂକାର ଏବଂ ମମତ୍ୱକୁ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ତତ୍‌ପରେ କୁମାର ପ୍ରଜାବର୍ଗଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ମହାନିର୍ବାଣପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟା ଓ କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି

କର୍ମାର ଗ୍ରାମରେ ମହାବୀର

ମହାବୀର ନିଜ ଜନ୍ମଭୂମି ପରିତ୍ୟାଗ କରି କର୍ମାର ଗ୍ରାମରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ଉପବାସୀ ଥିଲେ । କ୍ଷୁଧା, ତୃଷା, ଜୀବନର ସୁଖ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ, ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ପରିବେଶର ମୋହ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବିବ୍ରତ କରିପାରୁ ନଥିଲା । ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ନିର୍ବାଣର ଅନୁସନ୍ଧାନ ।

ଗ୍ରାମର ଅନତିଦୂରରେ ଥିବା ଜଂଗଲରେ ମହାବୀର ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ମୁଦ୍ରିତ ଚକ୍ଷୁ, ପ୍ରଲମ୍ବିତ ବାହୁ ଯୁଗଳ ଓ ସ୍ଥିତଧୀ ମୁଦ୍ରାଦୂରରୁ ଏକ ପ୍ରସ୍ତରସ୍ତମ୍ଭର ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଏକ ଗଉଡ଼ ତାର ବଳଦକୁ ସଂଗରେ ନେଇ ଘରକୁ ଫେରୁଥିଲା । ମହାବୀରଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ ନିଜ ବଳଦକୁ ସେଠାରେ ଚରିବା ପାଇଁ ଛାଡ଼ିଦେଲା । ମହାବୀର ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ଥିବା କଥା ଗଉଡ଼ଟି ଜାଣିପାରି ନଥିଲା । ଇତିମଧ୍ୟରେ ବଳଦଟି ଚରି ଚରି ଘନ ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା । ଗଉଡ଼ଟି ନିଜ କାମ ସାରି ଜଙ୍ଗଲକୁ ଫେରିଲା ପରେ ଦେଖିଲା ଯେ ବଳଦଟି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେହି ଗଉଡ଼ ତା'ର ବଳଦଟିକୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ଧ୍ୟାନାସୀନ ମହାବୀରଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚି ତାଙ୍କୁ ତାର ବଳଦସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଚାରିଲା । ମହାବୀର ସେତେବେଳେ ଅନ୍ତର୍ଜଗତ୍‌ରେ ଲୀନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଉତ୍ତର ଦେବା ତ ଦୂରର କଥା ସେ ଗଉଡ଼ର ପ୍ରଶ୍ନକୁ ମଧ୍ୟ ଶୁଣିପାରି ନଥିଲେ । ଏହା ଦେଖି ଗଉଡ଼ ଭାବିଲା - ବୋଧ ହୁଏ ଏହି ଲୋକ ବଳଦ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ତେଣୁ ସେ କାଳ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ବଳଦର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ଜଙ୍ଗଲ ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା । କ୍ରମେ ଦିନ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ସନ୍ଧ୍ୟା ଉପନୀତ ହେଲା । ସମଗ୍ର ଜଙ୍ଗଲରେ ଅନ୍ଧକାରର ରାଜତ୍ୱ କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗୁଥିଲା । ଏହା ଦେଖି ଗଉଡ଼ଟି ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନକଲା । ଚିନ୍ତିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଗଉଡ଼ଟି ରାତ୍ରିଯାପନକଲା । ପକ୍ଷୀଙ୍କର କାକଳୀ ପ୍ରଭାତର ଆଗମନୀ ବାର୍ତ୍ତା ଶୁଣାଇଲା । ଗଉଡ଼ଟି ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି ନିତ୍ୟକର୍ମ ସୁଦ୍ଧା ନ କରି ବଳଦଟିକୁ ଖୋଜିବା ପାଇଁ ପୁଣି ବାହାରିଲା । ଜଙ୍ଗଲରେ ପହଞ୍ଚି ତା'ର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ସୀମା ରହିଲାନାହିଁ । ସେ ଦେଖିଲା ଯେ ଗିରିରାଜ ହିମାଳୟ ସଦୃଶ ମହାବୀର ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ । ତାର ବଳଦଟି ତାଙ୍କ ଚତୁଃ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବିଚରଣ କରୁଛି । ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ବଳଦର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଏବଂ ପ୍ରଭାତରେ ତାର ଆକସ୍ମିକ ଉପସ୍ଥିତି ଦେଖି ଗଉଡ଼ ଅନୁମାନ କରିନେଲା ଯେ ଏହି ଶ୍ରମଣ ନୀତିବାଦୀ ନୁହନ୍ତି । ପୂର୍ବର ହତାଶା, ଗ୍ଲାନି, ମନସ୍ତାପ ଏବଂ ତତ୍ ସଂଗେ ସଂଗେ ଏପରି ଏକ ଅବିଶ୍ୱାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଶ୍ୟ ତାକୁ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ କରିପକାଇଲା ।

କ୍ରୋଧର ଆବେଗରେ ବିବଶ ହୋଇ ସେ ଯେଉଁ ଦଉଡ଼ିଟି ବଳଦ ବାନ୍ଧିବା ପାଇଁ ଆଣିଥିଲା, ସେଥିରେ ମହାବୀରଙ୍କୁ ପ୍ରହାର କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତହେଲା । ମାତ୍ର ହଠାତ୍ ଘୋଡ଼ାଟାପୁର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ସେ ଅଟକି ଗଲା । ରାଜା ନନ୍ଦୀବର୍ଦ୍ଧନ ଅଶ୍ୱପୃଷ୍ଠରୁ ଅବତରଣ କରି ମହାବୀରଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେ ଏସବୁ ଶୁଣି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁତପ୍ତ ହୋଇ ମହାବୀରଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରିସେଠାରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲା । ଗଉଡ଼ଟି ଚାଲିଯିବାପରେ ନନ୍ଦୀବର୍ଦ୍ଧନ କହିଲେ- ଭଗବନ୍ ! ସମୟର ବ୍ୟବଧାନ ମଣିଷକୁ କ'ଣ ବା କରି ନ ଦିଏ ? କାଲିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆପଣ ରାଜକୁମାର ଆସନରେ ଆସୀନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁଆଜି ଆପଣ ଏପରି ଏକ ଦୟନୀୟ ସ୍ଥିତିରେ ପହଂଚିଛନ୍ତି ଯେ ଏକ ସାମାନ୍ୟ ଗଉଡ଼ ମଧ୍ୟ ଆପଣଙ୍କୁ ଅବମାନନା କଲା । ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ମୋ ପାଇଁ ଅସହ୍ୟ । ମୋତେ ଆଦେଶ ଦିଅନ୍ତୁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ସୁରକ୍ଷାର ଭାର ବହନ କରେ ।

ଏହି ଉକ୍ତି ଶୁଣି ମହାବୀରଙ୍କ ଓଠରେ ସ୍ମିତହାସ୍ୟର ଏକ ରେଖା ଫୁଟିଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ - "ସୁରକ୍ଷା କିଏ କରିବ ? କାହାର ବା କରିବ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଶରୀର ସହିତ ମୋର କୌଣସି ସଂପର୍କ ନାହିଁ । ଶରୀର ସହିତ ସଂପର୍କ ଥିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବନ ପ୍ରତି ମୋହ, ମୃତ୍ୟୁପ୍ରତି ଭୟ, ସୁଖର ଆକାଂକ୍ଷା, ଦୁଃଖପ୍ରାପ୍ତିରେ ବିଷାଦ, ଈପ୍‌ସିତ ବସ୍ତୁ ପାଇଁ ପ୍ରାପ୍ତବସ୍ତୁକୁ ହରାଇବାର ଅନୁଶୋଚନା- ଏ ସମସ୍ତ ଜାଗତିକ ମାୟା-ମୋହ ମୋତେ ଆଜି

ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାନ୍ଧିରଖିଥିଲା, ମାତ୍ର ଆଜି ମୁଁ ମୁକ୍ତ । ମୁକ୍ତ ବିହଙ୍ଗ ପାଇଁ ପଞ୍ଜୁରୀର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ମୁଁ ଯେଉଁ ସୁଖର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁଛି, ସେଠି ପ୍ରାପ୍ତି-ଅପ୍ରାପ୍ତିର ଅର୍ଥ ଏକ । ଯାହା ପାଇଁ ଜୀବନ-ମୃତ୍ୟୁ, ସୁଖ-ଦୁଃଖ ସବୁ କିଛି ସମାନ,ସେ ଭୟ କରିବ ବା କାହାକୁ ? ସେ ଅରକ୍ଷିତ ନୁହେଁ- ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭାବରେ ସୁରକ୍ଷିତ । ତେଣୁ ମୋର ସୁରକ୍ଷାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଛି କେଉଁଠୁ ?''

କ୍ରମଶଃ ବର୍ଦ୍ଧମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଏପରି ଦୃଢ଼ ବାକ୍ୟ ଶୁଣି ନନ୍ଦୀବର୍ଦ୍ଧନ ବିସ୍ମୟବିମୂଢ଼ ହୋଇଗଲେ । ତଥାପି ସାହସ ସଂଚୟ କରି ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟରେ କହିଲେ- ଭଗବନ ! ଆପଣ ସ୍ୱୟଂ ମହାବୀର ଅଟନ୍ତି, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ସୁରକ୍ଷା କ'ଣ ବାକରିବି ? କେବଳ ଏତିକି ମାତ୍ର ନିବେଦନ ଯେ ଯଦି ଆପଣ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ସାମାନ୍ୟ ସହାୟତା କରିବା ପାଇଁ ମୋତେ ଅନୁମତି ଦେଇପାରନ୍ତେ..''

ମହାବୀର କହିଲେ- ଏହା ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ । ଅର୍ହତ କାହାର ସହାୟତାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । ସେ ସ୍ୱୀୟ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଏବଂ ସ୍ୱ-ଅଧ୍ୟବସାୟଦ୍ୱାରା କୈବଲ୍ୟପଦକୁପ୍ରାପ୍ତହେବା ପାଇଁ ପ୍ରୟାସୀ ହେବା ଉଚିତ ।''

ମୋଡ଼ାକ ରାଜ୍ୟରେ ମହାବୀର

ସାଧନାର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷରେ ଭଗବାନ୍ ଦକ୍ଷିଣ ବାଚାଳରୁ ଉ□ର ବାଚାଳକୁଯାଉଥିଲେ । ଦୁଇଟି ନଦୀ ଏହି ଦୁଇ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିଲା- ଗୋଟିକର ନାମ ସୁବର୍ଣ୍ଣବାଲୁକା, ଅନ୍ୟଟିର ନାମ ରୌପ୍ୟବାଲୁକା । ସୁବର୍ଣ୍ଣବାଲୁକାର ତଟରେ ଗୋଟିଏ କ□ାବଣ ଥିଲା । ମହାବୀର ସେହି ପଥଦେଇ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହେବା ସମୟରେ ତାଙ୍କର ଉ□ରୀୟଟି କ□ାରେ ଲାଗି ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ କ୍ଷଣମାତ୍ର ତାଙ୍କ ପରିଧେୟପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରି ନିଜ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ଏବଂ ସେହିଦିନଠାରୁ ସେ ଦିଗମ୍ବର ହେଲେ ବୋଲି କଥିତ ଅଛି । ଏହି ଘଟଣାରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ ଯେ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପଥରେ ପ୍ରତିକୂଳ ବା ଅନ୍ତରାୟ ହେଉଥିବା ଯେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ବା ଘଟଣାପ୍ରତି ସେ ତିଳେ ହେଲେ ଭ୍ରୁକ୍ଷେପ କରୁ ନଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ଗୃହ ତ୍ୟାଗ କରିଥିବାରୁ ଦେବାଳୟ, ଅରଣ୍ୟ, ପଥପ୍ରାନ୍ତର ବା ଶ୍ମଶାନ ଭୂମିରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ଅନେକ ସ୍ଥାନ ଭ୍ରମଣ କରି ମୋଡ଼କ ରାଜ୍ୟର ଧୁମକ୍କଡ଼ ଋଷିଙ୍କର ଆଶ୍ରମରେ ପହଂଚିଲେ । ଏହି ଋଷି ତାଙ୍କ ପିତା ସିଦ୍ଧାର୍ଥଙ୍କର ମିତ୍ର ଥିଲେ । ଋଷି ପ୍ରବର ମହାବୀରଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତଜଣାଇଲେ । ମହାବୀର ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଦିନ ଅତିବାହିତ କଲାପରେ ପୁଣି ଯିବା ପାଇଁଉଦ୍ୟତ ହେଲେ । ଏହା ଦେଖି ଋଷି କହିଲେ- ମହାଭାଗ ! ଆପଣ ଏଠାରେ ନିଃସଙ୍କୋଚରେ ନିଜ ଆଶ୍ରମଭଳି ମନେ କରି ଯେତେ ଦିନ ଇଚ୍ଛା ରହିପାରନ୍ତି । ତଥାପି ଆପଣ ଯେତେବେଳେ ଯିବାକୁ ବାହାରିଛନ୍ତି ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ବାଧା ଦେଉନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୋର ଆନ୍ତରିକ ଇଚ୍ଛା, ଆପଣ ଏ ବର୍ଷର ବର୍ଷାମାସତକ ଏହିଠାରେ ହିଁ ବତାନ୍ତୁ ।''

ଋଷିଙ୍କର ଏହି ଅନୁରୋଧର କୌଣସି ଉ□ର ନ ଦେଇ ମହାବୀର ସେଠାରୁ ନିଷ୍କ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ଠିକ୍ ବର୍ଷାଋତୁପୂର୍ବରୁ ସେ ଆଶ୍ରମରେ ଆସି ପହ□ିଲେ । କୁଳପତି ମହାବୀରଙ୍କ ରହିବା ପାଇଁ ଏକ କୁଟୀର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେ ସେଠାରେ ବସବାସ କଲେ ।

ମହାବୀରଙ୍କର ଏକମାତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା ଧ୍ୟାନ । ବର୍ଷାଋତୁର ଆଗମନରେ ରୌଦ୍ରତାପବିଦଗ୍ଧ ପୃଥିବୀ ପ୍ରଥମ ବାରିପାତରେ ସଜଳ, ଚପଳ, ସୁକୋମଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅରଣ୍ୟର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ସବୁଜଶ୍ରୀ ରୂପ ନେଲା । ତେଣୁ ନିକଟସ୍ଥ ଗ୍ରାମଗୁଡ଼ିକର ଗୋରୁଗାଈମାନେ ଚରିବାନିମି□ ଅରଣ୍ୟକୁ ଆସିଲେ । ସେମାନେ ଅରଣ୍ୟକୁ ଆସି ତପସ୍ୱୀମାନଙ୍କର କୁଟୀର-ଆଚ୍ଛାଦିତ ତୃଣକୁ ଖାଇଦେଉଥିଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଶ୍ରମବାସୀ ନିଜ ନିଜ କୁଟୀରର ସୁରକ୍ଷା ଭାର ନିଜ ନେଉଥିଲେ । ମାତ୍ର ମହାବୀର ଥିଲେ ଏହାର ଏକବ୍ୟତିକ୍ରମ । ସେ ସଦା-ସର୍ବଦା ଚକ୍ଷୁ ମୁଦ୍ରିତ କରି ଯୋଗାସୀନ ରହୁଥିବାରୁ ବାହ୍ୟଜଗତ୍‌ର କ୍ରିୟାକଳାପପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇପାରୁ ନଥିଲେ । ଫଳରେ ବାରମ୍ବାର ତାଙ୍କ କୁଟୀରର ତୃଣକୁଗାଈମାନେ ଖାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଆଶ୍ରମର ଜନୈକ ଅନ୍ତେବାସୀ

କୁଳପତିଙ୍କଠାରେ ଅଭିଯୋଗ କଲେ ଯେ ବାରମ୍ବାର ଅନୁରୋଧ ସ□ ମହାବୀର କୁଟୀରର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ କରୁ ନାହାନ୍ତି । ଆଶ୍ରମର ଅନ୍ତେବାସୀଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ତାଙ୍କପ୍ରତି ଅସନ୍ତୋଷର ଚିହ୍ନ ସ୍ପଷ୍ଟ ବାରି ହୋଇଯାଉଥିଲା ।

କୁଳପତି ଏହା ଶୁଣି ମହାବୀରଙ୍କୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିନୟତାର ସହ କହିଲେ- "ମୁନିବର ! ସାମାନ୍ୟ ଏକ ପକ୍ଷୀ ନିଜର ନୀଡ଼କୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ ଆପଣ ଜଣେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ହୋଇ ନିଜ ଆଶ୍ରମର ସୁରକ୍ଷା ନ କରିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର କଥା । ଆଶା କରେ, ଭବିଷ୍ୟତରେ ମୁଁ ଏପରି ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇବି ନାହିଁ ।

ଏହା ଶୁଣି ମହାବୀର କହିଲେ- ଆପଣ ଆଶ୍ୱସ୍ତ ରୁହନ୍ତୁ, ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅଭିଯୋଗ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିବ ନାହିଁ ।

କୁଳପତିଙ୍କ ଠାରୁ ଫେରି ମହାବୀର ଚିନ୍ତା କଲେ- ମୋର ଲକ୍ଷ୍ୟହେଉଛି ସତ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ । ତେଣୁସେ ଲକ୍ଷ୍ୟରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ନିଜକୁ ଆଶ୍ରମର କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିୟୋଜିତ ହୋଇପାରିବିନାହିଁ । ଅପର ପକ୍ଷରେ, ଗାଈମାନେ କୁଟୀରକୁ ନଷ୍ଟ କରୁଥିବାରୁ ଆଶ୍ରମବାସୀ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଉଛନ୍ତି । ଏପରି ଅପ୍ରୀତିକର ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏଠାରେ ଅଧିକ କ୍ଷଣ ବସବାସ କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ସ୍ପୃହଣୀୟ ନୁହେଁ । ଏହା ଚିନ୍ତା କରିବାମାତ୍ରେ ତାଙ୍କ ପଦଯୁଗଳ ଗତିଶୀଳ ହୋଇଉଠିଲା ଏବଂ ସେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଆଶ୍ରମରୁ ନିଷ୍କ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଗଲେ ।

ଆଶ୍ରମର ସମସ୍ତ ଘଟଣା ତାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏକ ନୂତନ ଦିଗନ୍ତ ଉନ୍ମୋଚନ କଲା । ସେ ମନେ ମନେ ସଂକଳ୍ପକଲେ-

କ୍ଷ କୌଣସି ଅପ୍ରୀତିକର ସ୍‌ଥାନରେ ରହିବନାହିଁ ।

କ୍ଷ ପ୍ରାୟତଃ ମୌନବ୍ରତ ପାଳନ କରିବି ।

କ୍ଷ ପ୍ରତ୍ୟହ ଧାନରେ ନିମଗ୍ନ ରହିବି ।

ଫଳରେ ଆଉ କୌଣସି ପ୍ରକାର ବାଧାବିଘ୍ନ ତାଙ୍କୁ ବିଚଳିତକରିପାରିଲା ନାହିଁ । ସେଧୀରେ ଧୀରେ ଅମୃତାର ସନ୍ଧାନରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁଲାଗିଲେ ।

ଅଭୟ ପରୀକ୍ଷା

ମହାବୀର ଅସ୍ଥିକ ଗ୍ରାମରେ ଶୂଳପାଣି ଯକ୍ଷ-ମନ୍ଦିରେ ଧାନସ୍ଥ ହେବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କଲେ । ଏହା ଶୁଣି ସମସ୍ତ ଗ୍ରାମବାସୀ ତଥା ମନ୍ଦିରର ପୂଜକ ମଧ୍ୟ ଭୟଭୀତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ, କାରଣ ସେ ମନ୍ଦିରଟିର ବିଶଙ୍କଟ ପରିବେଶ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭୀତିପ୍ରଦ ଥିଲା । ତତ୍ରତ୍ୟ ଶୂଳପାଣି ଯକ୍ଷ ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ରୂର ପ୍ରକୃତିର । ପ୍ରାତଃସମୟରେ ରାତ୍ରି ଯାପନକାରୀର ମୃତଶରୀର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ତେଣୁ ସେମାନେ ମହାବୀରଙ୍କୁ ଗ୍ରାମାଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଉପବେଶନ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ।

ମହାବୀର ଏସବୁ ଶୁଣିସାରିଲା ପରେ କହିଲେ- ମୋର ଗ୍ରାମକୁ ଯିବାରେ କୌଣସି ଆପ□ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମୋର ସାଧାନାର ପ୍ରଥମ ସୋପାନ ହେଉଛି ଭୟକୁ ଜୟ କରିବା । ମୋ ପକ୍ଷରେ ଏହି ସୁଯୋଗଟି ହେଉଛି ପରୀକ୍ଷାର ଏକ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସମୟ ଏବଂ ମୁଁ ଏହାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ଆଗ୍ରହୀ ।

ଏଥିରେ ନିରୁପାୟ ଗ୍ରାମବାସୀ ବାହୁଡ଼ିଗଲେ ଓ ମହାବୀର ଧାନସୀନ ହେବାକୁ ବସିଲେ । ରାତ୍ରିର ଗଭୀରତା କ୍ରମଶଃ ବଢ଼ିବାକୁ ଲାଗିଲା, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ନୀରବ, ନିଥର । ମହାବୀର ଗଭୀର ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ । ରାତ୍ରିର ଆଧିକ୍ୟ ସଂଗେ ସଂଗେ ମହାବୀରଙ୍କର ଧ୍ୟାନ କ୍ରମେ ପ୍ରଗାଢ଼ରୁ ପ୍ରଗାଢ଼ତର ହେଉଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଶୁଣାଗଲା ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅଟ୍ଟହାସ୍ୟ । ରାତ୍ରିର ନିସ୍ତବ୍ଧତାର ବୁକୁ ଚିରି ଏହି ଅଟ୍ଟହାସ୍ୟ ଗଗନ ପବନକୁ ପ୍ରକମ୍ପିତ କରିଦେଲା ।

ମହାବୀର କିନ୍ତୁ ଥିଲେ ଅପ୍ରକମ୍ପ । ତାଙ୍କ ମନରେ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନତାର କୌଣସି ରେଖାପାତ ହେଲା ନାହିଁ । ଏହାପରେ ଏକପ୍ରଚଣ୍ଡ ହସ୍ତୀ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲା । ସେ ନିଜର ଶୁଣ୍ଢ ଦନ୍ତଦ୍ୱାରା ମହାବୀରଙ୍କୁ ଘୋର ଆଘାତ କଲା, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ମହାବୀର ଅବିଚଳିତ । ତତ୍‌ପରେ ଏକବିଷଧର ସର୍ପର ଫୁତ୍‌କାରରେ ଅରଣ୍ୟର କୋଣ-ଅନୁକୋଣ ଶବ୍ଦାୟିତ ହୋଇଉଠିଲା । ବୃକ୍ଷରେ ଥିବା ପକ୍ଷୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଭୟଭୀତ ହୋଇ ସେହି ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେ ଭୟଙ୍କର ସର୍ପ ମହାବୀରଙ୍କୁ ବାରଂବାର ଦଂଶନ କଲା । ମାତ୍ର ଭୟଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଯକ୍ଷର ସମସ୍ତ ଅପଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା । ଭୌତିକ ଅଟ୍ଟହାସ୍ୟ, ଭୟଙ୍କର ସର୍ପ, ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହସ୍ତୀ କେହି ହେଲେ କ୍ଷଣିକପାଇଁ ମଧ୍ୟ ମହାବୀରଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ସାମାନ୍ୟ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଯକ୍ଷ ହତଚେଷ୍ଟ ହୋଇ ଫେରିଗଲା ଏବଂ ମହାବୀର ହେଲେ ବିଜୟୀ ।

କରୁଣାର ପ୍ରତୀକ ମହାବୀର

ମହାବୀର ଅସ୍ଥିକ ଗ୍ରାମରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରି ମୋରାକ ସନ୍ନିବେଶରେ ପହଂଚିଲେ ଏବଂ ତତ୍ରତ୍ୟ ଏକଉଦ୍ୟାନରେ ଅବସ୍ଥାନକଲେ । ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଅଚ୍ଛନ୍ଦକ ନାମକ ଏକ ତପସ୍ୱୀ ରହୁଥିଲେ । ସେ ସାମୁଦ୍ରିକ ଶାସ୍ତ୍ର, ବଶୀକରଣ, ତନ୍ତ୍ର-ମନ୍ତ୍ର ଆଦି ବିଦ୍ୟାରେ କୁଶଳୀ ଥିଲେ, ତେଣୁ ସେଠାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଥିଲା ।

ସେହି ଉଦ୍ୟାନର ଉଦ୍ୟାନପାଳ ଦେଖିଲା ଯେ କୌଣସି ଏକ ତପସ୍ୱୀ ଦୁଇ ଦିନ ଧରି ଧ୍ୟାନରତ । ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତି ତାହାର ମନରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜାଗ୍ରତ ହେଲା । ସେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସୂଚନା ଦେଲା । ବହୁଲୋକ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଦର୍ଶନନିମି□ ଆସିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଧ୍ୟାନମଦ୍ରା ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ଚକିତ ହେଲେ ।

ସନ୍ନିବେଶର ଜନତା ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକର୍ଷିତ ହେବାଦେଖି ଅଚ୍ଛନ୍ଦକ ବିଚଳିତ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବାର ଉପାୟ ସ୍ଥିର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନିଜର କିଛି ସମର୍ଥକଙ୍କୁ ନେଇ ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ଭଗବାନ୍ ଗଭୀର ଆତ୍ମଚିନ୍ତନରେ ନିମଗ୍ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଜୟ-ପରାଜୟ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନଥିଲା ।

ଅଚ୍ଛନ୍ଦକ କହିଲେ- ହେ ତରୁଣ ତପସ୍ୱୀ । ତୁମେ ମୌନବ୍ରତ ଅବଲମ୍ବନପୂର୍ବକ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ହୋଇଛ କାହିଁକି ? ଯଦି ତୁମେ ପ୍ରକୃତରେ ଜ୍ଞାନୀ, ତା'ହେଲେ ମୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ର ଦିଅ । କୁହ- ମୋ ହାତରେ ଥିବା ଏହି କୁଟାଖଣ୍ଡିକ ଭାଂଗିବ କି ନାହିଁ ?''

ଅଚ୍ଛନ୍ଦକର ଏହି ଅବାନ୍ତର ପ୍ରଶ୍ନରେ ମଧ୍ୟ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଧ୍ୟାନଭଂଗ ହେଲାନାହିଁ ।

ସେହି ସ୍ଥାନରେ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ନାମକ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଏକ ପରମ ଉପାସକ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ଅତିଶୟ ଜ୍ଞାନୀ ।

ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଅଚ୍ଛନ୍ଦକର ଏହି ଅବନ୍ତାର ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ରଦେବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ- "ଅଚ୍ଛନ୍ଦକ ! ଏଭଳି ସରଳ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ର ପାଇବା ପାଇଁ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଧ୍ୟାନଭଂଗ କରିବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଏହାର ଉ□ର ମୁଁ ଦେଉଛି, ଶୁଣ- ଏହି କୁଟାଖଣ୍ଡିକ ଏକ ଜଡ଼ବସ୍ତୁ । ଏହାର ନିଜର କୌଣସି କ□ୃତ୍ୱ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତୁମେ ଯଦି ଏହାକୁ ଭାଂଗିବାକୁ ଚାହିଁବ, ତା ହେଲେ ସେଭାଂଗିଯିବ, ନୋଚେତ୍ ତାହା ଭାଂଗିବ ନାହିଁ ।''

ଉପସ୍ଥିତ ଜନତା ଏହା ଶୁଣିଭାବିଲେ- ଯେଉଁ ଅଚ୍ଛନ୍ଦକ ଏଭଳି ସରଳ କଥା ମଧ୍ୟ ଜାଣେ ନାହିଁ, ଗୂଢ଼ତ□ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତାହାର କେତେ ବା ଜ୍ଞାନ ଥିବ ?''

ଏହି ଘଟଣାପରେ ଅଚ୍ଛନ୍ଦକପ୍ରତି ଜନ-ସମାଜର ଆଦର କମିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଅଚ୍ଛନ୍ଦକ ଭାବିଥିଲେ- ମହାବୀର ଯଦି କହିବେ କୁଟାଖଣ୍ଡିକ ଭାଂଗିଯିବ, ତା ହେଲେ ମୁଁ ତାକୁ ଭାଂଗିବି ନାହିଁ ଏବଂ କୁଟାଟି ଭାଂଗିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଯଦିସେ କହନ୍ତି, ତା ହେଲେ ମୁଁ କୁଟାଟିକୁ ଭାଂଗିଦେବି । ମହାବୀର ଯେଭଳି ଉ□ର ଦେଲେ

ମଧ୍ୟ ପରାଜିତ ହେବେ । କିନ୍ତୁ ଘଟଣାଚକ୍ର ଏଭଳିଭାବେ ଗତି କଲା ଯେ ଯିଏ ମହାବୀରଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବା ପାଇଁ ବାହାରିଥିଲା, ସେ ଜନତାଙ୍କ ଦରବାରରେ ସ୍ୱୟଂ ପରାଜିତ ହୋଇଗଲା ।

ଏହାପରେ ଅଚ୍ଛନ୍ଦକ ଦିନେ ମହାବୀରଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲେ ଏବଂ ଦେଖିଲେ ଯେ ମହାବୀର ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ନ ହୋଇ ଏକାକୀ ବସିଛନ୍ତି । ସେ ଅତିଶୟ ବିନମ୍ର ଭାବରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ କହିଲେ- ମହାଶୟ । ଆପଣ ପରମ ପୂଜ୍ୟ ଏବଂ ଆପଣଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଅତି ବିଶାଳ । ମୁଁ ଜାଣିଛି ଯେ ମହାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିର କେବେ ହେଁ କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ ହୁଏ ନାହିଁ । ମୋର ଆଶା, ଭଗବାନ୍ ମୋର ମନୋବ୍ୟଥାକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବେ ଏବଂ ଏ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିବେ ନାହିଁ ।''

ଏହା କହି ଅଚ୍ଛନ୍ଦକଗ୍ରାମ ଅଭିମୁଖେ ଚାଲିଗଲେ । ଅଚ୍ଛନ୍ଦକଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାବ□ନ ସଂଗେସଂଗେ ଭଗବାନ୍ ସେହି ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବାଚଳ ଆଡ଼କୁ ଗମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅଚ୍ଛନ୍ଦକଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର କରୁଣାଭାବ ତାଙ୍କୁ ସେଠାରେ ମୁହୂ□ ମଧ୍ୟ ରଖାଇଦେଲା ନାହିଁ ।

ଚକ୍ରବ□ୀ ମହାବୀର

ମହାବୀରଙ୍କ ସାଧାନାର ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷ । ସେ ଦିନେ ଥୁଣାକ ସନ୍ନବେଶରେ ବୁଲୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ପୁଷ୍ୟନାମକ ଏକ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ସାମୁଦ୍ରିକ ଥିଲା । ଅଭ୍ରାନ୍ତ ତା'ର ଭବିଷ୍ୟତ ଗଣନା । ଏକଦା ସେ ଗଙ୍ଗାକୂଳରେ ବୁଲୁଥିବା ସମୟରେ ବାଲିରେ ଅଙ୍କିତ ଏକ ପଦଚିହ୍ନ ଦେଖିଲା । ସେପଦଚିହ୍ନକୁ ଦେଖି ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ସାଗରରେ ବୁଡ଼ିଗଲା ।

ସେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା- ଏହା ଯାହାର ପାଦ ସେ କୌଣସି ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହେଁ କି ସାଧାରଣ ରାଜାମଧ୍ୟ ନୁହେଁ, ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଜଣେ ଚକ୍ରବ□ୀ ହୋଇଥିବେ । କିନ୍ତୁ ଚକ୍ରବ□ୀ ଏବଂ ଏକାକୀ ପଦଯାତ୍ରୀ, ପୁଣି ଶୂନ୍ୟପାଦ- ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ? ମୁଁ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁ ନାହିଁ ତ ?ଏହିଭଳି ସନ୍ଦେହ- ସାଗରରେ ସେ ନିମଜ୍ଜମାନ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ସେହି ପଦଚିହ୍ନ ପାଖରେ ସ୍ଥିର ଉପବେଶନ ପୂର୍ବକ ସେ ପୁନଃ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଗଣନା କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ତହାର ପୂର୍ବ ଗଣନା ଯେ ଠିକ୍, ସେଥିରେ ସେ ନିଃସନ୍ଦେହ ହେଲା । ସେ ପୁଣି ମନକୁ ମନ କହିଲା "ମୁଁ ଯଦି ସାମୁଦ୍ରିକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନଅର୍ଜନକରିଥିବି ଏବଂ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ମୋ ଗୁରୁଙ୍କ ସେବା କରିଥିବି, ତା ହେଲେ ଏହି ପଦଚିହ୍ନ ନିଶ୍ଚୟ କୌଣସି ଏକ ଚକ୍ରବ□ୀର । ମୋର ଅନୁମାନ ଯଦି ମିଥ୍ୟା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ, ତାହେଲେ ଜାଣିବି ଯେ ମୋର ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ ।''

ସେହି ପଦଚିହ୍ନକୁ କ୍ରମଃ ଅନୁସରଣ କରି କରି ସେ ଥୁଣାକ ସନ୍ନିବେଶରେ ଉପଗତ ହୋଇ ଦେଖିଲା ଯେ ସେଠାରେ ଏକ ସାଧୁ ଧ୍ୟାନମୁଦ୍ରାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । ସେ ମହାବୀରଙ୍କ ଶରୀରକୁ ଆପାଦମସ୍ତକ ଏକ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିରୀକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ମହାବୀରଙ୍କ ଶାରୀରିକ ଲକ୍ଷଣ ତାଙ୍କ ଚକ୍ରବ□ୀତ୍ୱର ସୂଚନା ଦେଉଥାଏ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବ□ମାନର ସ୍ଥିତିରୁ ଜଣାପଡୁଥାଏ ଯେ ସେ ଏକ ପଦଯାତ୍ରୀ ଭିକ୍ଷୁ ମାତ୍ର । ଦିଗ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ପୁଷ୍ୟ ସେଠାରେ କିଛି ସମୟ ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲା । ଭଗବାନ୍ ଧ୍ୟାନରୁ ବିରତ ହେଲାପରେ ପୁଷ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନକରି କହିଲା- ମହାଶୟ । ଆପଣ ଏକାକୀ କିପରି ?

ମହାବୀର କହିଲେ-ଏହି ସଂସାରକୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଏକାକୀ ଆସନ୍ତି ଏବଂ ଏକାକୀ ଚାଲିଯାଆନ୍ତି । ଅନ୍ୟ କେହି ତାହାର ସାଥୀ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ପୁଷ୍ୟ କହିଲେ-ନା ମହାଶୟ । ମୁଁ ତ□୍ୱ ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁନାହିଁ, ବ୍ୟାବହାରିକ ଜଗତ୍‌ର କଥାବା□ା କରୁଛି ।

ମହାବୀର କହିଲେ- ବ୍ୟାବହାରିକ ଜଗତ୍‌ରେ ମୁଁ ତ ଏକାକୀ ନାହିଁ ।

ପୁଷ୍ୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ- ମହାଶୟ ! ପରିବାରବିହୀନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଆପଣ ଏକାକୀ ନୁହନ୍ତି କିପରି ?

ମହାବୀର କହିଲେ- ମୋ ପରିବାର ମୋ ସହିତ ଅଛନ୍ତି । ନିର୍ବିକଳ୍ପ ଧ୍ୟାନ ମୋର ପିତା, ଅହିଂସା ମୋର ମାତା, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ମୋର ଭ୍ରାତା ଏବଂ ଅନାସକ୍ତି ମୋର ଭଗ୍ନୀ । ଶାନ୍ତି ହେଉଛି ମୋର ପ୍ରିୟା, ବିବେକ ମୋର ପୁତ୍ର, କ୍ଷମା ମୋର କନ୍ୟା, ଉପଶମ ମୋର ଗୃହ ଏବଂ ସତ୍ୟ ମୋର ମିତ୍ରବର୍ଗ ଅଟନ୍ତି । ଏହିସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବାର ମୋ ସଂଗରେ ଥିଲାବେଳେ ମୁଁ ଏକାକୀ ହେଲି କିପରି ?

ଏହା ଶୁଣି ପୁଷ୍ୟ କହିଲେ- ମହାଶୟ ! ମାୟାଜାଲ ମଧ୍ୟରେ ମୋତେ ବାନ୍ଧନ୍ତୁ ନାହିଁ । ମୋର ସମସ୍ୟା ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହୁଛି, ଦୟା ପୂର୍ବକ ସେଥିପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦିଅନ୍ତୁ । ଆପଣଙ୍କ ଶାରୀରିକ ଲକ୍ଷଣ ଆପଣଙ୍କ ଚକ୍ରବ□ୀତ୍ୱର ସୂଚନା ଦେଉଥିଲାବେଳେ ଆପଣଙ୍କ ସାଧାରଣ ଚର୍ଯ୍ୟା ସୂଚାଇଦେଉଛି ଯେ ଆପଣ ଏକ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି । ତେଣୁ ମୁଁ ଏକ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛି । ଏହାର ସମାଧାନ ଉପରେ ମୋର ଜୀବନବ୍ୟାପି ସାଧନାର ଫଳ ନିର୍ଭର କରେ ।

ମହାବୀର ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ- ପୁଷ୍ୟ । କୁହ ତ, ଚକ୍ରବ□ୀ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?

ପୁଷ୍ୟ- ମହାଶୟ ! ଯାହାର ସମ୍ମୁଖରେ ସର୍ବଦା ଚକ୍ର ଘୂରୁଥାଏ, ଯାହା ପାଖରେ ବାର ଯୋଜନା ବିସ୍ତୃତ ସୈନ୍ୟବାହିନୀକୁ ତ୍ରାଣ ଦେଲାଭଳି ଛତ୍ରରତ୍ନ ଥାଏ ଏବଂ ଯାହା ପାଖରେ ଚର୍ମରତ୍ନ ଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସକାଳେ ବପନ କରିଥିବା ଶସ୍ୟ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଅଙ୍କୁରିତ ହୋଇଯାଏ ।

ମହାବୀର- ପୁଷ୍ୟ । ତୁମେ ପୂର୍ବ-ପଶ୍ଚିମ ଅଧଃ-ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱାଦି ଯେଉଁ ଦିଗରେ ଦେଖ ଧର୍ମଚକ୍ର ମୋ ଆଗେ ଆଗେ ଘୂରୁଛି । ଆଚାର ବା ନୀତିଚର୍ଯ୍ୟା ମୋର ଛତ୍ରରତ୍ନ- ସମଗ୍ର ମାନବ-ଜାତିର ପରିତ୍ରାଣପାଇଁ ସମର୍ଥ । ଭାବନାଯୋଗ ମୋର ଚର୍ମରତ୍ନ- ଏଥିରେ ଯେଉଁ ବୀଜ ବପନ କରାଯାଏ, ତାହା ତତ୍କ୍ଷଣ ହିଁ ଫଳ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ମୁଁ କଣ ଚକ୍ରବ□ୀ ନୁହେଁ । ସାମୁଦ୍ରିକ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କଣ ଧର୍ମଚକ୍ରବ□ୀର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ ?

ଏହିସବୁ ଶୁଣି ପୁଷ୍ୟ ହର୍ଷୋତ୍ଫୁଲ୍ଲଚି□ରେ କହିଲେ- ଭଗବନ୍ ! ମୁଁ ଧନ୍ୟ ହେଲି, ମୋର ସନ୍ଦେହ ଦୂରୀଭୂତ ହେଲା ।

ଚଣ୍ଡକୌଶିକ

ଏକଦା ମହାବୀର ଉ□ରବାଚାଳ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କରୁଥିଲେ । ମାର୍ଗରେ କନକଖଳ ଆଶ୍ରମମଧ୍ୟ ଦେଇ ସେ ଯିବାକୁ ମନସ୍ଥ କଲେ । କିୟଦ୍ଦୂର ଅଗ୍ରସର ହେଲା ପରେ ବାଟରେ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ- ମହାଭାଗ ! ଏହି ବିପଦଶଙ୍କୁଳ ପଥରେ ଆପଣ ଯାଆନ୍ତୁ ନାହିଁ, କାରଣ, ଏହିପଥରେ ଥିବା ଦେବାଳୟ-ମଣ୍ଡପରେ ଚଣ୍ଡ କୌଶିକ ନାମକ ଏକ ମହାବିଷଧର ସର୍ପ ଅଛି । ତାର ବିଷଦୃଷ୍ଟି ପଥାରୂଢ଼ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଭସ୍ମୀଭୂତ କରିଦିଏ ।

ଏହା ଶୁଣି ମହାବୀରଙ୍କମନ ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ବହୁ ଦିନରୁ ଏପରି ଏକ ସୁଯୋଗର ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ ଥିଲେ । ଅଭୟ ଏବଂ ମୈତ୍ରୀ ଉଭୟକୁ ଯୁଗପତ୍ ପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରବଳ ବାସନାହେତୁ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ।

ଚଣ୍ଡକୌଶିକ ମହାବିଷଧର ସର୍ପର କ୍ରୀଡ଼ାସ୍ଥଳୀ ଦେବାଳୟ ମଣ୍ଡପରେ ମହାବୀର କାୟୋତ୍ସର୍ଗମୁଦ୍ରାରେ ନିଜକୁ ନିମଜ୍ଜିତ କରି ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ହେଲେ । ଚଣ୍ଡକୌଶିକ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେଠାରେ ପହଂଚି ଜଣେ ମଣିଷକୁ ବିଦ୍ୟମାନ ଦେଖି ସ୍ତବଧଚକିତ ହେଲା । ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ଜନ ମାନବର ପାଦଚିହ୍ନ ସେଠାରେ କେବେ ହେଲେ ପଡୁ ନଥିଲା । ନିଜ ସ୍ଥାନରେ ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିର ଉପସ୍ଥିତି ତାକୁ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ କଲା । କ୍ରୋଧାଜର୍ଜର ହୋଇ ଉତ୍ଫଣ ଚଣ୍ଡକୌଶିକ

ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲା । ତାହାର ଦୃଷ୍ଟିପାତରେ ହଳାହଳ ବିଷ ସଂଚରିଯାଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ବିଷଦୃଷ୍ଟି ମହାବୀରଙ୍କର କୌଣସି କ୍ଷତି କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ନିଜ ଚେଷ୍ଟା ବିଫଳ ଦେଖି ସେ ଦ୍ୱିଗୁଣ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇ ପୁନଃବିଷଦୃଷ୍ଟି ମହାବୀରଙ୍କ ଉପରକୁ ନିକ୍ଷେପ କଲା । ଏଥର ମଧ୍ୟ ମହାବୀର ପୂର୍ବପରି ଅଚଳ ଏବଂ ନିର୍ବିକାର । ବାରମ୍ବାର ତାହାର ଚେଷ୍ଟା ବିଫଳ ହେବା ଦେଖି ସେ କ୍ରୋଧରେ ପାଗଳପ୍ରାୟହୋଇ ମହାବୀରଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଦଂଶନ କଲା । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଉଦ୍ୟମ ସ□ ଯେତେବେଳେ ସେ କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇପାରିଲା ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ସେ ନିର୍ବେଦ ଏବଂ ଅବଶ ହୋଇ ମହାବୀରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପବେଶନ କଲା । ଶାନ୍ତ ସମାହିତ ଚି□ରେ ମହାବୀର ଧାନକାର୍ଯ୍ୟ ସଂପନ୍ନ କରି ଚକ୍ଷୁ ଉନ୍ମୀଳନ କଲେ । ଚକ୍ଷୁଯୁଗଳରୁ ତାଂକରକରୁଣା, ଶାନ୍ତି ଏବଂ ମୈତ୍ରୀର ଧାରା ଝରିପଡୁଥିଲା । ତାଙ୍କ ଅମିୟ ଦୃଷ୍ଟିମୟୁଖରେ ଚଣ୍ଡକୌଶିକର ସେ ରୁଦ୍ର, ତାମସିକ ସ୍ୱଭାବ କେଉଁଆଡ଼େ ବିଦୂରିତହୋଇଗଲା । ତାହାର ଉ□ପ୍ତ ଶରୀରରେ ଶୀତଳତାର ଢ଼େଉ ସ□ରିଗଲା । ଏହା ଥିଲା ମହାବୀରଙ୍କର ଅହିଂସା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତଥା ମୈତ୍ରୀର ବିଜୟ ।

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ପନ୍ଦର ଦିନପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିବଶ ଚଣ୍ଡକୌଶିକ ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ଏହି ପନ୍ଦରଦିନ ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଖାଦ୍ୟ ବା ପାନୀୟ ଗ୍ରହଣ କରିନଥିଲେ । ଚଣ୍ଡକୌଶିକ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ବସି ନିର୍ଜଳ ଉପବାସ କରୁଥିଲା । ପନ୍ଦରଦିନ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ଚୈତ୍ର ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ଚଣ୍ଡକୌଶିକର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ତତ୍‌ପରେ ଭଗବାନ୍ ଭୋଜନ୍‌ନିମି□ ଉ□ରବାଚାଳକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ସେ ସେଠାରେ ନାଗସେନଙ୍କ ଗୃହରେ ଦୁଗ୍ଧପାନକଲେ । ନାଗସେନ ଭଗବାନ୍ ମହାବୀରଙ୍କୁ ଆତିଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରି ନିଜକୁ କୃତାର୍ଥ ମନେ କଲା । କିଂବଦନ୍ତି ଅଛି ଯେ ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟ ଅର୍ଜନ କଲା, ତାହାର ଜୀବନର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଦୁଃଖକୁ ଅପହରଣ କରିପାରିଲା । ନାଗସେନର ପୁତ୍ର ଗତବାର ବର୍ଷ ଧରି ନିରୁଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ମହାବୀର ଭୋଜନ କରିବା ସମୟରେ ସେ ସହସା ଗୃହରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ପୁତ୍ରକୁ ପାଇ ପୁତ୍ରହରା ମାତା-ପିତାଙ୍କର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର

ତତ୍‌ପରେ ମହାବୀର ମୋରାକସନ୍ନିବେଶକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଉଦ୍ୟାନରେ ଥିବା ଏକ ମଣ୍ଡପରେ ଧାନସ୍ଥ ହେଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗଭିମୁଖୀ ହେଲେ । ଅନ୍ଧକାର ଘୋଟିଆସିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ଆସି ପଚାରିଲା- ଭିତରେ କିଏ ଅଛି ? ଏହାର କୌଣସି ଉ□ର ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଏହିପରି ସେ ତିନି ଥର ପ୍ରଶ୍ନ କଲା । ତଥାପି ବାତାବରଣ ରହିଲାଶାନ୍ତ ଏବଂ ମୌନ, କିନ୍ତୁ ସେ ଯେତେବେଳେ ଭିତରକୁ ଗଲା, ସେଠାରେ ଜଣେ ମଣିଷର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ସେ ଅବଲୋକନ କଲା । ଏହା ଦେଖି ତାହାର କ୍ରୋଧର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ମହାବୀରଙ୍କ ଅଦ୍‌ଭୂତ ବ୍ୟବହାରରେ ସେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ତାଂକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଦର୍ଯ୍ୟ ଭାଷାରେ ଗାଳିଦେଲା । ସେ ଲୋକଟି ଚାଲିଗଲାପରେ ମହାବୀର ଅନୁଭବ କଲେ- ମୁଁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାବିଥିଲି ଯେ ଅନ୍ୟର ସ୍ଥାନରେ ବାସବାସ କରିବା ଅନୁଚିତ, କିନ୍ତୁ ବ□ମାନ ଦେଖୁଛି ନିଜା□ନ ସ୍ଥାନରେ ବସବାସ କରିବା ମଧ୍ୟ ଅନ୍ୟ ପାଇଁ ସୁଖକର ନୁହେଁ । ସାଧାରଣତଃ କୁବାକ୍ୟ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବା ଅପ୍ରିୟ ବୋଲି ଭାବିଥିଲି,କିନ୍ତୁ ଦେଖୁଛି ମୌନ ରହିବା ମଧ୍ୟ କମ୍ ଅପ୍ରିୟ ନୁହେଁ ।

ମୁଁ କାହାପାଇଁ କୌଣସି ଅସନ୍ତୋଷର କାରଣ ହେବା କଦାପି ବା□ନୀୟ ନୁହେଁ । ସଂସାରରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣତଃ - ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଜିଜ୍ଞାସାଭାବ ନେଇ ମୋ ପାଖକୁ ଆସୁଛି ମୁଁ ପ୍ରଗଲ୍‌ଭ ନହେବାର ଦେଖି ବୀତସ୍ପୃହ ହୋଇ ଫେରିଯାଉଛି । ଯେ ଏକାନ୍ତ ଅଧିବାସର ପ୍ରୟାସୀ, ମୋ ଉପସ୍ଥିତି ତାକୁ ଅସହ୍ୟ ହେଉଛି । ମୁଁ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ଥିଲାବେଳେ ଜିଜ୍ଞାସୁ ତଥା ନିର୍ନିମେଷ ନୟନକୁ ଚାହିଁ କୌତୁହଳୀ ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ହେଉଛନ୍ତି । ଜନବହୁଳ ଅଂଚଳରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ବିଭିନ୍ନ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହାଠାରୁ ଶତ ଗୁଣେ ଭଲ ପାର୍ବତ୍ୟ ଆଦିବାସୀ ଅଂଚଳରେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହେବା । ସେଠାରେ ମୁଁ କାହାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେବି

ନାହିଁ ବା ମୋର ମଧ୍ୟ କେହି ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ହେବେ ନାହିଁ । - ଏହିପରି ନିଶ୍ଚୟକରି ଭଗବାନ୍ ଅରଣ୍ୟାଭିମୁଖୀ ହେଲେ ଏବଂ ଏକ ଆଦିବାସୀ ଗ୍ରାମରେ ପହଂଚିଲେ । କିଂତୁ ସେ ଦିଗମ୍ବର ହୋଇଥିବାରୁ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ତାଂକୁ ଗ୍ରାମରେ ରଖାଇଦେଲେ ନାହିଁ । ଭଗବାନ୍ ସେଠାରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବ□ନ କରି ଘନ ଅରଣ୍ୟମଧ୍ୟରେ ଧାନସ୍ଥ ହେଲେ । ଜଂଗଲରେ ହିଂସ୍ର ପଶୁଦଳ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଥିଲେ । ଜଂଗଲରେ ବୁଲୁଥିବା ଏକ ପ୍ରକାର କୁକୁର ମହାବୀରଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର କାମୁଡ଼ିଥିଲେ । କେତେକ ଦୁଷ୍ଟପ୍ରକୃତିର ଲୋକ ଜାଣିଶୁଣି ସେହି କୁକୁରମାନଙ୍କୁ ମହାବୀରଙ୍କୁ ନିକଟକୁ ପଠାଇଦେଉଥିଲେ । ଏ ସମସ୍ତ ଅତ୍ୟାଚାର ସ□େ ମହାବୀର ନିଜ ଧ୍ୟାନରେ ଅଟଳ ଏବଂ ଅଚଳ ଥିଲେ ।

ଯୋଗୀ ମହାବୀର

ପ୍ରାୟତଃ ଏକାନ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ମହାବୀର ଧାନସ୍ଥ ରହୁଥିଲେ । ସାଧକଣ ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତି ନିମି□ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଆସନର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର ମହାବୀର ଏକାଧିକ ଆସନର ପ୍ରୟାସୀ ଥିଲେ । ସେ କେତେବେଳେ ଉପବେଶନ କରି ବା କେତେବେଳେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଧାନମଗ୍ନ ରହୁଥିଲେ । ପଦ୍ମାସନ, ବୀରସନ, ଗୋଦାହିକ ଆଦି ବିଭିନ୍ନଆସନରେ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ହୋଇ ଧ୍ୟାନର ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ ଆରୋହଣପୂର୍ବକ ମହାବୀର ସର୍ବୋ□ମ ସ୍ଥାନରେ ପହଂଚିପାରିଥିଲେ । ଯେଉଁ ଭାବରେ ଧ୍ୟାନ କଲେ ମଧ୍ୟ କାୟୋତ୍ସର୍ଗମୁଦ୍ରାରେ ହିଁ ସେ ଧାନସ୍ଥ ରହୁଥିଲେ । ଶ୍ୱାସକ୍ରିୟା ବ୍ୟତୀତ ଶରୀରର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ କ୍ରିୟାକୁ ସେ ପ୍ରତିହତ କରିଥିଲେ । ଧ୍ୟାନପାଇଁ ସେ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟର ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରୁ ନଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂ□ ତାଂକ ପାଇଁ ଥିଲା ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଏବଂ ତାଂକର ଲକ୍ଷ୍ୟଥିଲା ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ଲାଭ । ସାଲଂବନଏବଂ ନିରାଲଂବନ ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଧ୍ୟାନ ସେ କରୁଥିଲେ । କାୟିକ ଧ୍ୟାନରେ କ୍ଲାନ୍ତି ଅନୁଭବ କଲେ ସେ କିୟତ୍‌କ୍ଷଣ ବାଚନିକ ଏବଂ ମାନସିକ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ମୌନବ୍ରତର ପରିପନ୍ଥୀ ଥିଲେ । ଧ୍ୟାନର ଗଭୀରତା ମଧ୍ୟରେ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ହେବା ସମୟରେ ସେ ଏହି ବ୍ରତର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବିଶେଷଭାବେ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ଭଗବାନ୍ ମୌବ୍ରତକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ କହୁଥିଲେ- ଯାହାକୁ ମୁଁ ଦେଖୁଛି, ସେ ବାକ୍‌ଶକ୍ତିହୀନ ଏବଂ ଯେ ବା□ାଳାପ କରୁଛି ସେ ନିଜେ ଦେଖିପାରୁ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମୁଁ କାହା ସଂଗରେ କଥାବା□ା କରିବି ? ଏହିପରି ଆବ□ମଧ୍ୟରେ ତାଂକର ସ୍ୱରବିଲୀନ ହୋଇଯାଇ ନିଃଶବ୍ଦ ହୋଇଯାଉଥିଲା । ଭଗବାନ୍ ପ୍ରଗଲ୍‌ଭ ନଥିଲେ । ଭାଷାତାଂକୁ ଆୟ□ କରିପାରି ନଥିଲା । ବରଂ ସେ ଭାଷାକୁ ଆୟ□ କରିପାରିଥିଲେ । ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ସମୁଚିତ ଓ ସୀମିତ ଶବ୍ଦମାଧ୍ୟମରେ ନିଜ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିକୁ ସେ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ।

ସାଧନାର ପଚଂମ ବର୍ଷ । ଭଗବାନ୍ ଶୀଳାବର୍ଷ ଆସିଲେ । ତା'ର ଉପକଣ୍ଠରେ ଥିବା ଏକଉଦ୍ୟାନରେ ସେ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ହେଲେ । ମାଘମାସ-ପ୍ରକୃତି-ରାଜ୍ୟରେ ଶୈତ୍ୟର ପ୍ରକୋପ । ପ୍ରତ୍ରେକ ପ୍ରାଣୀ ଉଷ୍ମତା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳିତ ଓ ଆକୁଳିତ, କିନ୍ତୁ ଭଗବାନ୍ ବିବସ୍ତ୍ର । ଯୋଗବଳ ଏବଂ ଆତ୍ମବଳଦ୍ୱାରା ସେ ଅପ୍ରକମ୍ପିତ ଭାବରେ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ । ଏହି ସମୟରେ କଟ୍‌ପୁତନା ନାମକ ଏକ ପିଶାଚ ଆସି ଭଗବାନଙ୍କୁ ଦେଖି କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହେଲା ଏବଂ ମାୟାରେ ଏକ ସୁଶ୍ରୀ ତରୁଣୀ ପରି ବ୍ରାଜିକାର ରୂପ ଧାରଣ କରି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପବିଷ୍ଟ ହେଲା । ସେ ନିଜର ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଜଟାରେ ଜଳ ସଂଗ୍ରହ କରି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଉପରକୁ ନିକ୍ଷେପ କଲା, କିନ୍ତୁ ତଥାପି ଭଗବାନ୍ ଅବଚଳିତ । ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ଲୋକବିଧିଜ୍ଞାନର ଉପଲବ୍ଧି ହେଲା ।

ସାଧନକାଳରେ ଅଷ୍ଟମ ବର୍ଷରେ ଭୟଙ୍କର ରୂପ ଧାରଣ କଲା । ଭଗବାନ୍ ଏସବୁ ନୀରବରେ ସହ୍ୟ କରିଗଲେ ।

ସାଧାନାର ଏକାଦଶ ବର୍ଷରେ ସଂସ୍କାର ପୁନରାୟ ଭୟଙ୍କର ଆକ୍ରମଣ କଲା । ନିଜର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଭଗବାନ୍ ସଂସ୍କାର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କଲା । ଅନ୍ଧକାର ରାତି- ଭଗବାନ୍ କାୟୋତ୍ସର୍ଗମୁଦ୍ରାରେ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ । ଏହି

ସମୟରେ ତାଂକର ଅନୁଭୂତ ହେଲା ଯେପରି କି ପ୍ରଳୟକାଳ ସମୁପସ୍ଥିତ । ହଠାତ୍‌ଭୀଷଣ ଧୂଳିଝଡ଼ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଭଗବାନ୍ ବିଚଳିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଧୂଳିଝଡ଼ ଶାନ୍ତ ହେବା ପରେ ମହୁମାଛିମାନେ ଆସି ତାଂକ ଶରୀରକୁ ବାରମ୍ବାର ଦଂଶନ କଲେ ଏବଂ ତାଂକ ଶରୀର ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗରୁ ରକ୍ତଧାରା ବହିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହା ପରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପଶୁ, ଯଥା-ସାପ, ହାତୀ, ବାଘ ତଥା ପିଶାଚମାନେ ଆସି ମହାବୀରଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରି ନ ପାରି ବିଫଳ ମନରେ ଫେରିଗଲେ ।

ସଂସ୍କାର ଅକସ୍ମାତ୍ ତାହାର ଗତିପଥ ବଦଳାଇଦେଲା । କ୍ରୂରତା ବ□ମାନ କରୁଣାର ମୁଖା ପିନ୍ଧିବାକୁ ଲାଗିଲା । ମହାବୀରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ହଠାତ୍ ମହାରାଣୀ ତ୍ରିଶଳାଦେବୀ ଓ ମହାରାଜ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ ଏବଂ ଅତି କରୁଣ ସ୍ୱରରେ ଦୟନୀୟ ଭାବରେ ମହାବୀରଙ୍କୁ ରାଜପ୍ରାସାଦକୁ ଫେରିଯିବା ପାଇଁ ନିବେଦନ କଲେ । ତଥାପି ମହାବୀର ଅଚଳ ଏବଂ ଅଟଳ । କରୁଣାର ନିର୍ଝର ତାଂକୁ ସିକ୍ତ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ସେହିପରି ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ରହିଲେ ।

ସେହି ରଂଗମଂଚରୁ ତ୍ରିଶଳାଦେବୀ ଓ ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ଅପସରିଯିବା ପରେ ଏକ ଅନିନ୍ଦ୍ୟସୁନ୍ଦରୀ ଅପ୍‌ସରାର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା । ତାର ଆଗୁଳ୍‌ଫସ୍ପର୍ଶୀ ଦୀର୍ଘ କୋମଳ କୁଂଚିତ ସଂଯତ କେଶପାଶ, ଚାରୁଚନ୍ଦ୍ରବିନିନ୍ଦୀ, ମୁଖଶ୍ରୀ, ସ୍ମିତ ବିକଚ ଦୀପ୍ତ କପୋଳ, ଚାରୁଚାପ ଭ୍ରୂଲତା, ଆକର୍ଣ୍ଣବିସ୍ତାରୀ ମୀନ ନେତ୍ରାନ୍ତ, ଦୀର୍ଘ ସୁଠାମ ନାସା, ପ୍ରିୟଭାଷିଣୀ ଅଧର, ଦାଡ଼ିମ୍ବ ବୀଜସଦୃଶ ଧବଳ ଦନ୍ତପଂକ୍ତି, ପ୍ରବାଳବର୍ଣ୍ଣିଳ ଓଷ୍ଠ ଫଳକ, ସ୍ପର୍ଶସୁଖଦାୟୀ ଗଣ୍ଡଯୁଗଳ, ତଡ଼ିତ୍‌ପ୍ରବାହସୃଷ୍ଟିକାରୀ ଚିବୁକ, ଉତ୍‌ଫୁଲ୍ଲ ମଣିକଣ୍ଠିକା, ମରାଳକଣ୍ଠୀ କଣ୍ଠ, ପୀନୋନ୍ନତ ବକ୍ଷୋଜ, କୃଶୋଦର, କ୍ଷୀଣକଟୀ, ସୁବିସ୍ତୃତ ପୁଷ୍ଟ ନିତମ୍ବ, ରମ୍ଭୋରୁ, ନୂପୁରଶୋଭିତ ଗୁଳ୍‌ଫ, ଚାରୁପଦ ଯୁଗଳ, ସର୍ବୋପରି ଯତିଧୃତିହରା କମନୀୟ ରୂପକାନ୍ତି, ତରଙ୍ଗାୟିତ ପଦପାତ, ବିମୋହନ କଟାକ୍ଷ ତପୋବନ-ପୃଷ୍ଠଭୂମିକୁ ମଧୁମୟ କରିଦେଲା । ସହସା ସତେ କି ନବବସନ୍ତର ଆଗମନ ! ଏ ସମସ୍ତର ସନ୍ଦର୍ଶନରେ ତଥାପି ସତ୍ୟସନ୍ଧ ମହାବୀର ଅଚଳ ଅଟଳ ।

ସାଧନାର ଏକାଦଶବର୍ଷରେ ସାନୁଲଟ୍‌ଠିୟ ଗ୍ରାମରେ ମହାବୀର ଭଦ୍ରପ୍ରତିମା ଯୋଗର ଉପାସନା କରିଥିଲେ । ଏହି ଉପାସନାନୁଯାୟୀ ସେ ପୂର୍ବଦିଗକୁ ମୁଖ କରି କାୟୋତ୍ସର୍ଗମୁଦ୍ରାରେ ଚାରି ପ୍ରହର ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍‌ପରେ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ପଶ୍ଚିମ-ଉ□ର-ଦକ୍ଷିଣାଭିମୁଖୀ ହୋଇ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ । ଧ୍ୟାନର କ୍ରମସୋପନମାର୍ଗ ଆରୋହଣ କରି ସେ ପରିଶେଷରେ "ସର୍ବତୋଭଦ୍ରପ୍ରତିମା'' ସାଧନରେ ବ୍ୟାପୃତ ହେଲେ । ଧ୍ୟାନ କରିବା ସମୟରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ, ଅଧଃ ଏବଂ ତୀର୍ଯ୍ୟକ୍ ଏହି ତିନିଟିକୁ ସେ ଧେୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଲୋକର ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସାକ୍ଷାତ୍କାର କରିବା ପାଇଁ ସେ "ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱପାତୀ'' ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ । ଅଧଃ ଲୋକର ଦ୍ରବ୍ୟମାନଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ପାଇଁ ସେ ଅଧୋଦିଶାପାତୀ ଧ୍ୟାନ ଏବଂ ତୀର୍ଯ୍ୟକ୍‌ଲୋକର ଦ୍ରବ୍ୟ ସମୁହର ସାକ୍ଷାତ୍କାରପାଇଁ ତୀର୍ଯ୍ୟକ୍ ଦିଶାପାତୀ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ ।

ଭେଦବିଜ୍ଞାନ - ଧ୍ୟାନ

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ସାଧକ ଥିଲେ । ସେ ପରମ ସ□ାକୁ ନିଜ ମଧ୍ୟରୁ ଆବିଷ୍କାର କରିଥିଲେ ଏବଂ ଭେଦବିଜ୍ଞାନ-ଧ୍ୟାନଦ୍ୱାରା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରିଥିଲେ ଯେ ଏହି ଆତ୍ମା ଶରୀରରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଶରୀରଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ତାଂକର ଧ୍ୟାନ, ଧେୟ ତଥା ଧାନପ୍ରାପ୍ତିର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଆତ୍ମୋପଲବ୍ଧ । ଯେପରି ଘର୍ଷଣଦ୍ୱାରା ତୈଳକୁ ତିଳରୁ, ଅଗ୍ନିକୁ ଅରଣିକୋଷ୍ଠରୁ ପୃଥକ୍ କରାଯାଏ, ସେହିପରି ଭେଦବିଜ୍ଞାନ ଧ୍ୟାନ ଦ୍ୱାରା ଶରୀରକୁ ଆତ୍ମାଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରାଯାଏ ।

ମହାବୀର ଧ୍ୟାନ କାଳରେ ଶରୀରକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ଆତ୍ମାକୁ ଉପଲବ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଯତ୍ନ କରୁଥିଲେ । ଆତ୍ମା ଅମୂ□, ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ଏବଂ ଅଦୃଶ୍ୟ ଅଟେ । ମହାବୀର ଆତ୍ମାକୁ ପ୍ରଜ୍ଞାମାଧ୍ୟମରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ- ଆତ୍ମା ଦ୍ରଷ୍ଟା ଏବଂ ଶରୀର ଦୃଶ୍ୟ ଅଟେ । ଆତ୍ମା ଜ୍ଞାତା ଏବଂ ଶରୀର ଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ଭଗବାନ୍ ଏହି ଦ୍ରଷ୍ଟା, ଜ୍ଞାତା ଏବଂ ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପର ଅନୁଭବ କରିବା ପାଇଁ ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ଶରୀର ଏବଂ ଆତ୍ମାର

ପ୍ରଭେଦଜ୍ଞାନକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତତ୍‌ପରେ ଆତ୍ମାର ଚିନ୍ମୟସ୍ୱରୂପରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଉଥିଲେ ।

ତନ୍ମ□ଯୋଗ

ଧ୍ୟାନସମୟରେ ମହାବୀର ସାଧନ ଏବଂ ସାଧ୍ୟମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପିତ କରୁଥିଲେ । ତାଂକରି ଭାଷାରେ ଏହାର ନାମ ତନ୍ମ□ ବା ଭାବକ୍ରିୟା ଅଟେ । ଏଥିରେ ସାଧକ ଅତୀତର ସ୍ମୃତି ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତର କଳ୍ପନାରୁ ନିବୃ□ ହୋଇ କେବଳ ବ□ମାନ କ୍ଷଣରେ କରାଯାଉଥିବା କାର୍ଯ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୁଏ । ମହାବୀର ଏହି ଧ୍ୟାନର ପ୍ରୟୋଗ ଚାଲିବା, ଖାଇବା ଆଦି ନୀତିଚର୍ଯ୍ୟାରେ ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ସେ ଚାଲିବା ସମୟରେ କେବଳ ଚାଲୁଥିଲେ- କୌଣସି ପ୍ରକାର ଚିନ୍ତା କରୁ ନଥିଲେ, ପଥର ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ଚାହୁଁ ନଥିଲେ ବା ଅନ୍ୟ ସହିତ ବା□ଳାପ ମଧ୍ୟ କରୁନଥିଲେ । ସେହିପରି ଖାଦ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଖାଉଥିଲେ, ଖାଦ୍ୟର ସ୍ୱାଦପ୍ରତି ଧ୍ୟାନଦେଉ ନଥିଲେ । ତନ୍ମ□ ହେବା ପାଇଁ ମହାବୀର ଚେତନାର ସମଗ୍ର ଧାରାକୁ ଆତ୍ମାଭିମୁଖୀ କରାଉଥିଲେ । ତାଂକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, ମନ, ବିଚାର, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଏବଂ ଭାବନା- ଏ ସମସ୍ତ ଏହି ଗୋଟିଏ ଦିଶାରେ ହିଁ ଗତିଶୀଳ ହେଉଥିଲେ ।

ପୁରୁଷାକାର ଆତ୍ମାର ଧାନ

ମହାବୀର ଦେଖିଲେ ଯେ ଆତ୍ମା ସମଗ୍ର ଶରୀରରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ପୁରୁଷ ଆତ୍ମମୟ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁ ସେ ପୁରୁଷାକାର ଆତ୍ମାର ଧ୍ୟାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ଶରୀରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବୟବରେ ଆତ୍ମାର ସନ୍ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ମହାବୀର ବୈରାଗ୍ୟ ଏବଂ ସଂବର, ଅଭ୍ୟାସ ଏବଂ ଅନୁଭୂତିଦ୍ୱାରା ମନର ଧାରାକୁ ମହାସିନ୍ଧୁରେ ବିଲୀନ କରିଦେଉଥିଲେ ।

କୈବଲ୍ୟଲାଭ

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ଗୋଦାହିକା ଆସନରେ ଆସୀନ । ଦୁଇ ଦିନ ଧରି ଉପବାସ, ତଥାପି ମନ ଓ ଶରୀରରେ କ୍ଲାନ୍ତିର ଆଭାସ ନାହିଁ । ହଠାତ୍ ସେ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅନୁଭୂତି ଅନୁଭବ କଲେ । ସେ ଅନୁଭବ କଲେ ନିଜ ମନରେ ଥିବା ଅନ୍ଧକାରର ପରଦା କ୍ରମଶଃ ଅପସରି ଯାଉଛି, ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଆଲୋକର ବନ୍ୟାରେ ପ୍ଲାବିତ-ଯୁଗ-ଯୁଗବ୍ୟାପି ବନ୍ଧଜୀବ ଯେପରି ଅନନ୍ତ ମୁକ୍ତିର ଆସ୍ୱାଦନ ପାଇଁ ବିହ୍ୱଳିତ । ଏହି ଅନୁଭୂତି ତାଂକ ଦେହ ଓ ମନକୁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ କରୁଛି । ଏହି ଅବସ୍ଥା ହିଁ କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତିର ସଂକେତ । ମହାବୀରଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣର ପରିବ□ନ ସହିତ ସର୍ବତଃ ସମନ୍ୱୟ ରକ୍ଷା କରି ତାଙ୍କ ପାରପାର୍ଶ୍ୱିକ ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟ ନବୀନତମ ରୂପ ଧାରଣ କରି ପଲ୍ଲବତ ହୋଇଉଠିଲା । ଅନ୍ଧକାର ରଜନୀର ପରିସମାପ୍ତିରେ ପ୍ରାଚୀଦିଗ୍‌ବିଭାଗରେ ଉଷାଲୋକର ବର୍ଣ୍ଣାଢ଼୍ୟ ମହୋତ୍ସବ ସମଗ୍ର ବାତାବରଣକୁ ଉଜ୍ଜୀବିତ କରି ରଖିଥିଲା । ଜଂଭିୟ ଗ୍ରାମ ନିକଟରେ ବହିଯାଉଥିବା ରଜୁବାଳିକା ନଦୀକୂଳରେ ଥିବା ଏକ ବିଶାଳ ଶାଳବୃକ୍ଷତଳେ ମହାବୀରଙ୍କର ଚୈତନ୍ୟୋଦୟ ହୋଇଥିଲା । ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀ ଏବଂ ଉ□ରା ଫାଲ୍‌ଗୁନୀ ନକ୍ଷତ୍ରର ଅପୂର୍ବ ସଂଯୋଗର ପୂତ ପବିତ୍ର ସମୟରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଜୀବନର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରତ ଉଦ୍‌ଯାପିତ ହେଲା ଯୋଗିଜନ କାମ୍ୟ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଏକାନ୍ତ ଈପ୍‌ସିତ କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତିରେ ।

କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତିପରେ ଭଗବାନ୍ ସର୍ବଜ୍ଞ ଏବଂ ସର୍ବଦ୍ରଷ୍ଟାରୂପେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ଜଗତ୍‌ର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ଓ ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ସେ ଜ୍ଞାତା ହୋଇଗଲେ । ତାଂକ ଉନ୍ମୋଚିତ ମାନସପଟଳରେ ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ପଦାର୍ଥ ତଥା ଦୂରସ୍ଥ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଅନାୟାସରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇପାରିଲା । ବ□ମାନ ତାଂକ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଅସଂଖ୍ୟ ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀର ଉ□ାଳ ତରଂଗ ନାହିଁ ବା ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର କୋଳାହଳ ନାହିଁ । ସବୁ କିଛି ଶାନ୍ତ ପ୍ରଶାନ୍ତ ନିର୍ଲିପ୍ତ । କେବଳୀ ହେଲାପରେ ମହାବୀର ସେଠାରେ କିୟତ୍‌କ୍ଷଣ ବିଶ୍ରାମ କରି ପୁନରାୟ ସେଠାରୁ ଏକ ଅଜଣା ପଥରେ ଗତିଶୀଳ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ଧର୍ମପ୍ରସାର

ମହାବୀରଙ୍କ କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତିର କିୟଦ୍ଦିନପରବ□ୀ ଘଟଣା । ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଏକାଦଶୀ ତିଥିରେ ମହାବୀର ମଧ୍ୟମ ପାବନଗରୀର ମହାସେନ ନାମକ ଉଦ୍ୟାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେହି ତାଂକର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରି ନଥିଲେ । ସେହି ନଗରୀରେ ସୋମିଲ ନାମଧାରୀ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏକ ବିରାଟ ଯଜ୍ଞର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ଏଥିପାଇଁ ଏଗାର ଜଣ ବେଦଜ୍ଞ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କର ଶିଷ୍ୟଗଣ ଆମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଇତିମଧ୍ୟରେ ମହାସେନ ଉଦ୍ୟାନର ରକ୍ଷକ ନଗରୀର ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଆଗମନର ବା□ା ଜଣାଇ କହିଲା ଯେ ମହାବୀର ଧର୍ମସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରବଚନ ଦେବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛୁକ । ଏ ସଂବାଦ ଶୁଣି ରାଜା ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସେ ନିଜେ ପ୍ରଜାଗଣଙ୍କ ସହ ମହାସେନ ଉଦ୍ୟାନ-ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କଲେ। । ଅଗଣିତ ନରାନାରୀ ମହାସେନ ଉଦ୍ୟାନ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କରୁଥିବା ଦେଖି ଯଜ୍ଞାର୍ଥ ଆମନ୍ତ୍ରିତ ବେଦଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ମଧ୍ୟ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଲେ ଏବଂ ନିଜ ଉତ୍କଣ୍ଠାକୁ ସମ୍ବରଣ କରି ନ ପାରି ଯଜ୍ଞାଶାଳାର ଏକ କର୍ମଚାରୀକୁ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପଚାରିଲେ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଜାଣିବାକୁପାଇଲେ ମହାବୀର ନାମକ କୌଣସି ଏକ ଶ୍ରମଣ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଧର୍ମପ୍ରବଚନ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଏହି ଜନସ୍ରୋତ ଛୁଟିଚାଲିଛି, କ୍ରୋଧରେ ତାଂକର ସର୍ବାଙ୍ଗ ଜଳିଉଠିଲା ।

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଭାବିଲେ ଯେ ଏହା ବୈଦିକ ଧର୍ମପ୍ରତି ଏକ ଅଶୁଭ ସଂକେତ, ତେଣୁ ସଂପ୍ରସାରଣପୂର୍ବରୁ ଏହାର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ ଏକାନ୍ତ କରଣୀୟ । ଯଦି ସେ ତର୍କ-ବିତର୍କଦ୍ୱାରା ଏହି ମହାବୀରଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଦେଇପାରିବେ, ତା' ହେଲେ ଜନତା ଶ୍ରମଣ ଧର୍ମପ୍ରତି ଆକର୍ଷିତ ନ ହୋଇ ବୈଦିକ ଧର୍ମପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ରହିବେ ଏବଂ ମହାବୀରଙ୍କ ପରି ଜ୍ଞାନୀ ବ୍ୟକ୍ତି ମଧ୍ୟ ବୈଦିକ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନିମି□ ବାଧ୍ୟ ହେବେ ।

ଏହିପରି ଭାବେ ଚିନ୍ତା କରି ସେ ମହାସେନ ଉଦ୍ୟାନ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଉଦ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ପହଂଚି ସେ ଅନୁଭବ କଲେ ଏକ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଅନୁଭୂତି । ସତେ ଯେପରି ତାଂକର ଅହଂ ବିନମ୍ରତାର ରୂପ ରେଖ ପରିଗ୍ରହ କରୁଛି । ଅନ୍ତଃକରଣରେ ଏକ ଅଭାବନୀୟ ପରିବ□ନ ଉପଲବ୍ଧ କଲେ ସେ । ତାଂକ ପଦଦ୍ୱୟର ଗତି ଶିଥିଳ ହୋଇଗଲା । ଯେଉଁ ଔଦ୍ଧ୍ୟ ଏବଂ ବିକ୍ରମ ନେଇସେ ଉଦ୍ୟାନରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲେ, ତାହା ଏକ ନିରିହ ମେଷଶାବକପରି କେଉଁ ଏକ ଗୁହାରେ ଆତ୍ମଗୋପନକଲା । କିନ୍ତୁ ମାୟାମୟ ସଂସ୍କାରର ବନ୍ଧନ ଏତେ ଶକ୍ତି ଯେ ସେହିସବୁ ଅନୁଭୂତି ସ□େ ସେ ନିଜକୁ ମୋହପାଶରୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସାହସସ□ୟପୂର୍ବକ ସେ ମହାବୀରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେଲେ ।

ଶାନ୍ତି ଓ ମୈତ୍ରୀର ଯୁଗାବତାର ମହାବୀରଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ କରୁଣା ଓ ଆଶିଷର ଧାରା ଝରିପଡୁଥିଲା । ସେହି ଅନ୍ତର୍ଭେଦୀ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ନିବଦ୍ଧ କରି କହିଲେ-

"ଗୌତମ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ! ତୁମେ ଆସିଗଲ ?

ମହାବୀରଙ୍କଠାରୁ ନିଜ ନାମର ସଂବୋଧନରେ ଗୌତମ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଚକିତ ହୋଇଗଲେ । ଏ ତ ମହାବୀରଙ୍କ ସହ ତାଂକର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍କାର ! ମହାବୀର ତାଂକର ନାମ ଜାଣିଲେ କିପରି ?

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ମନ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱଜାଲରେ ଛନ୍ଦିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ତଥାପି ଅହଂତ୍ୱର ସର୍ପ ଫଣା ଉତ୍‌ଫଣ କରି ବାରମ୍ବାର ତାଂକ ମନୋଦେହକୁ ଦଂଶନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ଭାବିଲେ- କାଶୀଠାରୁ କୋଶଳ ଏବଂସୌରାଷ୍ଟ୍ରଠାରୁ ମାଲବ୍ୟପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବତ୍ର ବିଦ୍ୱନ୍ମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୋର ଆସନ ସର୍ବୋପରି । ଜ୍ଞାନଚର୍ଚ୍ଚାରେ ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରିଛି । ତେଣୁ ମହାବୀର ମୋର ନାମ ଜାଣିଥିବାରେ କୌଣସି ଅଲୌକିକତା ନାହିଁ । ଏହିପରି କଳ୍ପନା-ଜଳ୍ପନାରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ନିମଜ୍ଜିତ ଥିବାବେଳେ ମହାବୀର ତାଂକୁ ପୁନରାୟ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ-

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ! ଜୀବର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମର ସନ୍ଦେହ ଅଛି ତ ?

ମହାବୀରଙ୍କ ପୁନଃ ଏବଂ ବିଧ ପ୍ରଶ୍ନରେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କୁ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ଅନ୍ଧକାରମୟ ପ୍ରତୀତ ହେଲା । ସେ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଆଜିଯାଏ ସେ ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହକୁ ଏକାନ୍ତ ଗୋପନୀୟ ରଖିଥିଲେ । ଏପରି ଗୋପନୀୟ କଥା ମହାବୀର ଜାଣିଲେ କିପରି ? ସେ ତେବେ ନିଶ୍ଚୟ ସର୍ବଜ୍ଞ ଏବଂ ସର୍ବଦର୍ଶୀ । ସେ କ୍ରମଶଃ ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଯେ ମହାବୀରଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହେବା ବ୍ୟତିରେକେ ତାଂକର ଗତ୍ୟନ୍ତର ନାହିଁ ।

ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଏହି ପରି ତନ୍ଦ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ଦଗ୍ଧୀଭୂତ ହେଉଥାଆନ୍ତି । ହଠାତ୍ ମହାବୀର କରୁଣାବାରି ସି□ଲେ- ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ! ନିଜ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମର ସନ୍ଦେହ ହେଉଛି କାହିଁକି ? କୌଣସି ଅଣୁ-ପରମାଣୁ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଅସ୍ତିତ୍ୱରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ତେବେ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ଅସ୍ତିତ୍ୱରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହେବ କିପରି ? ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମତ□୍ୱକୁ ଯଦି ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ, ତା'ହେଲେ ଗତିତ□୍ୱ ଏବଂ ଆକାଶକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯିବ କିପରି ? ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜୀବର ଜ୍ଞାନ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ, ତେଣୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାତୀତ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଏହାର ସାକ୍ଷାତ୍କାର କର ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଅମିୟ ବାଣୀର ଅନ୍ତରାଳରେ ସତ୍ୟର ପରିପ୍ରକାଶ ହେଉଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ଜ୍ଞାନ ଚକ୍ଷୁର ପରଦା ଉନ୍ମୋଚନ ହୋଇଗଲା । ଅସ୍ତିତ୍ୱସଂପର୍କରେ ସଚେତନ ହେବା ପରେ ତା'ର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ପାଇଁ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୋଇ ଭାବାବେଶରେ ସେ କହିଉଠିଲେ-

ଭଗବାନ୍ ମୁଁ ଆତ୍ମସାକ୍ଷାତ୍କାର ଚାହେଁ, ମୋତେ ଆପଣ ନିଜର ଶରଣାପନ୍ନ କରାଇ ଉପଯୁକ୍ତ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦିଅନ୍ତୁ ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ସ୍ୱୀକୃତିପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ନିଜର ପା□ ଶହ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ସହ ମହାବୀରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି ସଂବାଦ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବେଗରେ ସମଗ୍ର ନଗରୀରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଗଲା । ଅଗ୍ନିଭୂତି ଏବଂ ବାୟୁଭୂତି ଭାବିଲେ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ଯେଉଁ ଜାଲରେ ଛନ୍ଦି ହୋଇଛନ୍ତି, ତାହା କଦାପି ସାଧାରଣ ନୁହେଁ । ତଥାପି ତାଙ୍କ ମୁକ୍ତି ନିମି□ ଆମେ ଉଦ୍ୟମ କରିବା ।

ଏହା ଭାବି ଅଗ୍ନିଭୂତି ମହାସେନ ଉଦ୍ୟାନରେ ପହଂଚିଲେ । ସେଠାରେ ପହଂଚି ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କର ଯେଉଁ ଅନୁଭୂତି ହୋଇଥିଲା, ଅଗ୍ନିଭୂତି ଠିକ୍ ତାହା ହିଁ ଅନୁଭବ କଲେ । ମହାବୀର ତାଂକୁ ମଧ୍ୟ ତାଂକ ନାମରେ ସଂବୋଧିତ କରି ତାଂକୁ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ କରିଦେଲେ । କର୍ମସିଦ୍ଧାନ୍ତସଂବନ୍ଧରେ ଅଗ୍ନିଭୂତିଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ଥିଲା । ତାଂକର ଏହି ଅପ୍ରକଟ ସନ୍ଦେହକୁ ମହାବୀର ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକଟିତ କରିଦେଲେ ସେତେବେଳେ ଅଗ୍ନିଭୂତି ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃ□ ଭାବରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇ କହିଲେ- ମହାଶୟ ! ମୋ ମନମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସନ୍ଦେହକୁ ଆପଣ ଠିକ୍ ଭାବେ ଜାଣି ପାରିଛନ୍ତି- ବ□ମାନ କୃପାପୂର୍ବକ ମୋତେ ସନ୍ଦେହମୁକ୍ତ କରାନ୍ତୁ ।''

ମହାବରୀ କହିଲେ- "ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ରିୟାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଅଛି । ତୁମେ କ'ଣ ଜାଣ ନାହିଁ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟର କାରଣ ଅଛି ? ମନୁଷ୍ୟର ଆନ୍ତରିକ ଶକ୍ତିର ବିକାଶରେ ଥିବା ତାରତମ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ- କିଂତୁ ତାହାର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଥିବା କାରଣ ଅଦୃଷ୍ଟ ରହେ ତାହା ହିଁ କର୍ମ ।''

ଅଗ୍ନିଭୂତିପ୍ରଶ୍ନ କଲେ-

"ମହାଶୟ ! ଏହାର କାରଣକ'ଣ ପରିସ୍ଥିତି ନୁହେଁ ?''

ମହାବୀର କହିଲେ-

"ଅନୁକୂଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ବୀଜରୁ ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମ ହୋଇଥାଏ,କିନ୍ତୁତାହା ଅଙ୍କୁରୋଦ୍‌ଗମର ମୂଳ କାରଣ ନୁହେଁ- ତାହାର ମୂଳ କାରଣ ବୀଜ । ସେହିପରି ମନୁଷ୍ୟର ଆନ୍ତରିକ ଶକ୍ତିର ବିକାଶର ତାରତମ୍ୟ ପରିସ୍ଥିତି

ଦ୍ୱାରାପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ମୂଳ କାରଣ ହିଁ କର୍ମ ।''

ଏସବୁ ଗୂଢ଼ତ□ଶ୍ରବଣରେ ଅଗ୍ନିଭୂତିଙ୍କ ତାର୍କିକ କ୍ଷମତା ଲୋପ ପାଇଯାଉଥିଲା । ସେ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କୁ ଫେରାଇଆଣିବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ; ମାତ୍ର ନିଜେ ପା□ ଶହ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ସହ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ ।

ଅଗ୍ନିଭୂତି ମହାବୀରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟର ଗ୍ରହଣ କରିବା କଥା ଶୁଣି ତାଙ୍କ କନିଷ୍ଠ ଭ୍ରାତା ବାୟୁଭୂତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଲେ । ନିଜେ ବିଜୟୀ ହେବାର ଆକାଂକ୍ଷା ଅପେକ୍ଷା ଜିଜ୍ଞାସାଭାବ ତାଂକର ସମଧିକ ଥିଲା । ତଥାପି ତାଙ୍କର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଶ୍ରମଣାଚାର୍ଯ୍ୟ କି ବିଶେଷ ଗୁଣଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଦୁଇ ଭାଇଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିପାରିଛନ୍ତି ସେ ସଂପର୍କରେ ସେ ଭାବିତହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ନିଶ୍ଚୟ ତର୍କବଳ ଅପେକ୍ଷା ଆତ୍ମାନୁଭୂତି ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସେମାନେ ବିଶେଷ ପରାଜିତହୋଇଥିବେ । ବାୟୁଭୂତିଙ୍କ ମନରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଜାଗ୍ରତ ହେଲା । ସେ ନିଜର ପା□ ଶହ ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ନେଇ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ନିକଟରେ ପହ□ିଲେ ।

ମହାବୀର ତାଙ୍କୁ ସଂବୋଧିତ କରିକହିଲେ-

"ବାୟୁଭୂତି ! ତୁମେ ଭାବୁଛ କି ଯାହା ଶରୀର, ତାହା ହିଁ ଜୀବ ? ତୁମର ଏହି ଧାରଣ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଭ୍ରାନ୍ତ । ମୁଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେଖିପାରୁଛି ଯେ ଜୀବ ଏବଂ ଶରୀର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି- ଜୀବ ଚୈତନ୍ୟଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଶରୀର ଜଡ଼ପିଣ୍ଡ ।''

ବାୟୁଭୂତି ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତି ହୋଇ ଅନୁନୟ କଲେ-

"ଏହି ଜ୍ଞାନକୁ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମୁଁ କ'ଣ ସମର୍ଥ ?''

ମହାବୀ କହିଲେ-

"ହଁ ବାୟୁଭୂତି ! ଯେଉଁମାନେ ଆତ୍ମବାଦୀ ଏବଂ ନିଜ ଆତ୍ମିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ବିକଶିତ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଏହି ଜ୍ଞାନଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିବେ ।''

ଆତ୍ମସାକ୍ଷାତ୍କାରନିମି□ ଅଧିର ବାୟୁଭୂତି ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଆତ୍ମବାଦରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ଏକାନ୍ତ ନିଃଷଙ୍ଗ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ଅଳ୍ପ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ସଂଘରେ ପନ୍ଦର ଶହ ଶିଷ୍ୟ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଗଲେ । ଯଜ୍ଞଶାଳାରେ ଏକ ବିଚିତ୍ର ପରିସ୍ଥିତି ଦେଖାଦେଲା । ଆୟୋଜକବର୍ଗ ଯଜ୍ଞ ଅସଫଳ ହେବାର ଆଶଙ୍କା କରି ଅନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କୁ ମହାବୀରଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାକୁ ବାରଣ କଲେ, ମାତ୍ର ସେମାନେ ମହାବୀରଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ସ୍ୱତଃ ଆକର୍ଷିତ ହୋଇ ମହାସେନ ଉଦ୍ୟାନଭିମୁଖୀ ହେଲେ ।

ଜଣେ ଜଣେ ଶଙ୍କାକୁଳଚି□ ବିଦ୍ୱାନ୍ ମହାସେନ ଉଦ୍ୟାନରେ ଉପନୀତ ହେଲେ ଏବଂ ଭଗବାନ୍ ସେମାନଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ବିମୋଚନ କଲେ । ସେମାନେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଚରଣାବିନ୍ଦରେ ନିଜ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ କରି ସଂଘରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲେ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ସୁଧର୍ମାଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରିବାକୁ ଯାଇ ମହାବୀର କହିଲେ- "ତୁମର ଦୃଢ଼ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଜୀବ ଇହଜନ୍ମରେ ଯେଉଁ ଯୋନିରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ, ପରଜନ୍ମରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଯୋନି ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରେ । ତୁମର ଏହି ଧାରଣ ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ଗୋଟିଏ ଜୀବ ମନୁଷ୍ୟ ବା ପଶୁ ହେବାର କାରଣ ତାହାର ଜନ୍ମ ନୁହେଁ, ବରଂ ତାହାର କର୍ମ ଏହାର କାରଣ । ମାୟା, ପ୍ରବ□ନା ଏବଂ ଅସତ୍ୟ ବଚନ ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିବା ମନୁଷ୍ୟ ତାହାର ପରବ□ୀ ଜୀବନରେ ପଶୁଭାବରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରେ, ମାତ୍ର ଭଦ୍ର, ବିନୟୀ ଦୟାଳୁ ଏବଂ ଈର୍ଷାରହିତ ମନୁଷ୍ୟ ପୁନଶ୍ଚ ମନୁଷ୍ୟଶରୀର ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ।''

ଅଚଳଭ୍ରାତା ପାପ ଏବଂ ପୁଣ୍ୟସମ୍ପର୍କରେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବାରୁ ମହାବୀର ବୁଝାଇଦେଲେ- "ପୁଣ୍ୟ ଏବଂ

ପାପ କାଳ୍ପନିକ ବସ୍ତୁ ନୁହନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟକୃତ ସତ୍ପ୍ରବୃ□ିଦ୍ୱାରା ପୁଣ୍ୟ ଏବଂ ଅସତ୍ପ୍ରବୃ□ିଦ୍ୱାରା ପାପର ପରମାଣୁ ଜୀବ ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥାନ୍ତି ।''

ପରଲୋକସମ୍ବନ୍ଧରେ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ଭଗବାନ୍ ମେତାଯଙ୍କୁ କହିଲେ- "ଯଦି ତୁମେ ପୂର୍ବଜନ୍ମରେ ନଥିଲ ଏବଂପରବ□ୀ ଜନ୍ମରେ ରହିବ ନାହିଁ, ତା'ହେଲେ ବ□ମାନ ଜୀବନରେ ତୁମର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସମ୍ଭବ କିପରି ? ବ□ମାନକାଳରେ ଯାହାର ସ୍ଥିତି ଅଛି, ତାହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅତୀତରେ ନିଶ୍ଚୟ ଥିଲା ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମଧ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ ରହିବ । ଅସ୍ତିତ୍ୱ ତ୍ରୈକାଳିକ । ଅସ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରବାହରେ ପରଲୋକ ବା ପୁନର୍ଜନ୍ମ ସ୍ୱତଃପ୍ରାପ୍ତ ।''

ପ୍ରଭାସଙ୍କ ସହିତ ଭଗବାନ୍ ନିର୍ବାଣବିଷୟକ ଚର୍ଚ୍ଚକଲେ । ସେ କହିଲେ- ପ୍ରଭାସ । ନିର୍ବାଣର ଅର୍ଥ ବିନାଶ ନୁହେଁ । ଦୀପକ ଯେତେବେଳେ ନର୍ବାପିତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ, ବରଂ ତାହାର ତୈଜସ୍ ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକ ତମସ୍ ପରମାଣୁରେ ପରବ□ିତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଜୀବର ନିର୍ବାଣର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଭବ-ପର୍ଯ୍ୟାୟର ପରିବ□ନ । ଯେଉଁ ଜୀବ ଶରୀର ଏବଂ କର୍ମଯୋଗୁ ବିଭିନ୍ନ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥାଏ, ସେ ନିର୍ବାଣାବସ୍ଥାରେ ଶରୀର ଏବଂ କର୍ମରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ନିଜର ମୌଳିକ ପ୍ରକୃତିରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇଯାଏ । ଆତ୍ମାର ଅନାତ୍ମାଠାରୁ ପୃଥକୀକରଣ ହେବା ଏବଂଆତ୍ମା ସ୍ୱ-ସ୍ୱରୂପରେ ସ୍ଥିତ ହୋଇଯିବା ହିଁ ନିର୍ବାଣ ।''

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସେ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସହ ପ□ଭୂତର ଅସ୍ତିତ୍ୱସମ୍ପର୍କରେ, ମଣ୍ଡିତଙ୍କ ସହ ବନ୍ଧନ ଏବଂ ମୋକ୍ଷର ସ୍ଥିତି ସଂପର୍କରେ, ମୌର୍ଯ୍ୟପୁତ୍ର ଏବଂ ଅକମ୍ପିତଙ୍କ ସହ ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ନରକସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରି ସେମାନଙ୍କୁ ସନ୍ଦେହ-ବିମୁକ୍ତ କରିଥିଲେ ।

ମହାବୀର ଓ ଗୋଶାଳକ

ଏକଦା ମହାବୀର ଶ୍ରୀବସ୍ତୀର କୋଷ୍ଠକଚୈତ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ତାଂକ ସଂଗରେ ଥିବା ତାଂକର ପ୍ରଧାନ ଶିଷ୍ୟ ଗୌତମ ଦିନେ ନଗରୀକୁ ଭିକ୍ଷାନିମନ୍ତେ ଯାଇଥିଲାବେଳେ ଶୁଣିଲେ ଯେ ଗୋଶାଳକ ନାମଧେୟ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜକୁ ତୀର୍ଥଙ୍କର ରୂପେ ପରିଚିତ କରାଉଛନ୍ତି । ଏହା ଶୁଣି ଗୌତମ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଚି□ରେମହାବୀରଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ- ଭଗବାନ୍ ! ମୁଁ ଯାହା ଗୋଶାଳକଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଶୁଣୁଛି, ତାହା କ'ଣ ଯଥାର୍ଥ ।?''

ଏହା ଶୁଣି ଭଗବାନ୍ କହିଲେ-

"ଗୋଶାଳକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତୁମେ ଯଦି ଜାଣିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ, ତା' ହେଲେ ମୋ ଠାରୁ ତା'ର ଇତିବୃ□ ଶୁଣ । ସେ ମଙ୍ଖଲି ଓ ଭଦ୍ରାଙ୍କ ପୁତ୍ର । ଥରେ ମୁଁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଚାତୁର୍ମାସ୍ୟବ୍ରତ ନାଳନ୍ଦା ନିକଟସ୍ଥ ଏକ ତନ୍ତୁବାୟ- ଶାଳାରେ ଅତିବାହିତ କରୁଥିଲି । ମୋର ଏକମାସବ୍ୟାପି ବ୍ରତର ଉଦ୍‌ଯାପନ ଗୃହପତି ବିଜୟଙ୍କଠାରୁ ସଂଗୃହୀତ ଭିକ୍ଷାଦ୍ୱାରା ସମାପିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ସମୟମଧ୍ୟରେ ଗୋଶାଳକ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲା । ସେକ୍ରମେ ମୋ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ମୋ ଠାରୁ ଦୀକ୍ଷିତ ହେବା ପାଇଁ ଆଶା ପୋଷଣ କଲା, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାକୁ ବାରଣ କରିଥିଲି ।

ଏହା ପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ମାସିକ ଉପବାସର ପାରଣା ଗୃହପତି ଆନନ୍ଦ ଓ ତୃତୀୟ ମାସିକ ଉପବାସର ପାରଣା ସୁନନ୍ଦଙ୍କ ଗୃହରେ କରିଥିଲି । ଚତୁର୍ଥ ମାସିକ ଉପବାସ ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ନାଳନ୍ଦା ନିକଟସ୍ଥ "କୋଲ୍ଲାଗ ସନ୍ନିବେଶ'ରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲି ।

ସେଠାରେ ବହୁଳ ନାମକ ବ୍ରାହ୍ମଣଠାରୁ ଆହାର-ଦାନ ମିଳିଥିଲା । ଗୋଶାଳକ ମୋତେ ଖୋଜି ଖୋଜି ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ଆସି ପହଂଚିଲା ଏବଂ ମୋତେ ପୁନରାୟ କହିଲା, "ଆପଣ ମୋର ଧର୍ମାଚାର୍ଯ୍ୟ ହୁଅନ୍ତୁ ଏବଂ ମୋତେ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରି ଦୀକ୍ଷିତ କରନ୍ତୁ । ଏ ଥର ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବାରଣ ନକରି ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଲି ଏବଂ ମୋ ସଂଗରେ ଏକାଦିକ୍ରମେ ଛଅବର୍ଷ ଅବସ୍ଥାନ କଲାପରେ ସେ ମୋ ଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନହେଲା ।''

ଗୋଶାଳକ ଯେ ଦିନେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଥିଲା ଏହି କଥା କ୍ରମେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରଘଟ ହେଲା ଏବଂ ଗୋଶାଳକ ଏ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲା । ତା'ର ସମ୍ମାନରେବାଧା ଆସିବା ଆଶଙ୍କାରେ ସେ ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇଉଠିଲା । ଆନନ୍ଦ ଭିକ୍ଷାନିମନ୍ତେ ଶ୍ରୀବସ୍ତୀକୁ ଯାଉଥିଲା ସମୟରେ ଗୋଶାଳକସହିତ ତାଙ୍କର ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଭେଟ ହେଲା । ଗୋଶାଳକତାଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲା- ଆନନ୍ଦ ! ମୋର ତୁମକୁ କିଛି କହିବାର ଅଛି- ତୁମେ ମୋର ଅନୁଗମନ କର ।

ଆନନ୍ଦ ଗୋଶାଳକ ସହିତ ତା'ର ବାସସ୍ଥାନକୁ ଗଲେ । ସେଠାରେ ଗୋଶାଳକ ଆନନ୍ଦଙ୍କୁ ଏକ କାହାଣି ଶୁଣାଇଲା । ସେ କାହାଣୀଟି ହେଲା-

"ବହୁ ଦିନ ପୂର୍ବେ କେତେକ ବେପାରୀ ଜିନିଷପତ୍ର ନେଇ ବିଦେଶକୁ ଯାଉଥିଲେ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏଘନଜଂଗଲ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ତାଂକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଯଦିଓସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଖାଦ୍ୟ ଓ ପାନୀୟର ଅଭାବ ନଥିଲା, କିନ୍ତୁ କିଛି ଦୂର ଯିବାପରେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିବା ସଂଚିତ ପାନୀୟ ସରିଗଲା । ଆଖ ପାଖରେ କୌଣସି ଗ୍ରାମ ବା ଜଳାଶୟ ନଥିଲା । ସେମାନେ ତୃଷ୍ଣାରେ ଆତୁର ହୋଇ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଜଳର ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁ କରୁ ସେମାନେ ଚାରିଟି ବାମ୍ଫୀର ସନ୍ଧାନ ପାଇଲେ । ପ୍ରଥମଟି ଖୋଳିଲାରୁ ସେଥିରୁ ଶୀତଳ ଏବଂ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଜଳ ବାହାରିଲା । ସେମାନେ ଜଳପାନ କରି ନିଜପାଖରେ ଥିବା ପାତ୍ରରେ ଜଳ ସଂଚୟ କରି ରଖିଲେ । କେତେକ ବେକାରୀ କହିଲେ- ଅନ୍ୟ ତିନିଟି ବାମ୍ଫୀ ବାକି ଅଛି, ସେଗୁଡିକୁ ମଧ୍ୟ ଖୋଳିଦେବା । ପ୍ରଥମରୁ ଜଳରତ୍ନ ମିଳିଛି, ହୁଏତ ଦ୍ୱିତୀୟରୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରତ୍ନ ମିଳିପାରେ । ଏହାଭାବି ସେମାନେ ଦ୍ୱିତୀୟ ବାମ୍ଫୀକୁ ଖୋଲିଲେ ଏବଂ ପ୍ରକୃତରେ ସେଥିରୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବାହାରିଲା । । ତୃତୀୟ ବାମ୍ଫୀକୁ ଖୋଳିଲାରୁ ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବାନ ରତ୍ନ ବାହାରିଲା । ଏସବୁ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କର ଲୋଭର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ଲୋଭରେ ଅଧୈର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ସେମାନେ ପରସ୍ପରକୁ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ- ଚତୁର୍ଥ ବାମ୍ଫୀରେ ନିଶ୍ଚୟ କିଛି ଅମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଅଛି । ଚାଲ, ତାକୁ ମଧ୍ୟ ଖୋଳିବା । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଅନୁଭବୀ ବୟସ୍କ ବଣିକ ଥିଲେ । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ହିତୈଷୀ । ସେ କହିଲେ- ଆମେ ଆମର ପ୍ରୟୋଜନଠାରୁ ବହୁତ କିଛି ଅଧିକ ପାଇଲେଣି । ଆଉ ଅଧିକ ଲୋଭ କରିବା ଅନୁଚିତ । ଚତୁର୍ଥ ବାମ୍ଫୀକୁ ସେହିପରି ଛାଡ଼ିଦେବା । ସେଥିରୁହିଁଏ କିଛି ଅନିଷ୍ଟକାରୀ ବସ୍ତୁ ବାହାରିପାରେ । କିନ୍ତୁ ତାଂକର ସତର୍କବାଣୀପ୍ରତି କେହି ଧ୍ୟାନ ନ ଦେଇ ବାମ୍ଫୀଟିକୁ ଖୋଳିଲେ । ଅଳ୍ପ ଖୋଳାହୋଇଛି କି ନାହିଁ ହଠାତ୍ ତାହା ମଧ୍ୟରୁ ଏକ ଭୟଙ୍କର ବିଷଧର ସର୍ପ ବାହାରିପଡ଼ିଲା । ତା'ର ଫୁତ୍କାରରେ ଦିଗ୍‌ବିଦିଗ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହୋଇଉଠିଲା । ତା'ର ଚକ୍ଷୁରୁ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବିଷାକ୍ତ ବାଷ୍ପ ନିର୍ଗତ ହେଉଥିଲା । ସେ ପ୍ରଥମେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଚାହିଁ ତା'ପରେ ବଣିକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ତାର ତେଜସ୍ମୟ ରଶ୍ମିଦ୍ୱାରା ଭସ୍ମୀଭୂତ କରିଦେଲା । କେବଳ ଚତୁର୍ଥ ବାମ୍ଫୀ- ଖନନ ପାଇଁ ବାରଣ କରିଥିବା ସେହି ବେପାରୀଜଣକ ବଂଚିଗଲେ ।

ଗଳ୍ପଟି କହିସାରି ଗୋଶାଳକ ପୁଣି କହି ଚାଲିଲା-

ହେ ଆନନ୍ଦ ! ଏ ଗଳ୍ପଟି ତୁମର ଧର୍ମାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ତାଂକୁ ବହୁତ ମାନ-ସମ୍ମାନ ପୂଜା-ପ୍ରତିଷ୍ଠା ମିଳିଲାଣି । ତଥାପି ସେ ସେତିକିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ କହୁଛନ୍ତି ଯେ ମୁଁ ତୀର୍ଥଙ୍କର ନୁହେଁ- ତାଂକର ଶିଷ୍ୟ । ଏମିତିସବୁ କହି ସେ ତାଂକର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ବଢ଼ାଇବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ତୁମେ ଯାଇ ତାଂକୁ ସତର୍କ କରାଇଦିଅ । ସେ ଏହି ହୀନପନ୍ଥାରୁ ନିବୃ□ ହୁଅନ୍ତୁ । ନୋହିଲେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ବିଷଧର ସର୍ପଦ୍ୱାରା ବେପାରୀମାନେ ଉପହତ ହୋଇଥିଲା ଭଳି ସେ ମଧ୍ୟ ମୋ ଦ୍ୱାରା ପରାଭୂତ ହେବେ, ତୁମେ କିନ୍ତୁ ରକ୍ଷା ପାଇଯାଇପାରିବ ।

ଆନନ୍ଦ ଭୟଭୀତ ହୋଇ ମହାବୀରଙ୍କୁ ସବୁ କଥା କହିଲେ ଏବଂ ଶଂକିତ ଚି□ରେ ପଚାରିଲେ, ମହାଭାଗ । ଗୋଶାଳକ କ'ଣ ନିଜ ତୈଜସ୍ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟକୁ ଭସ୍ମୀଭୂତ କରିଦେବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ?''

ମହାବୀର ଶଙ୍କା ମୋଚନ କଲେ- ହଁ ଆନନ୍ଦ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ସମର୍ଥ, କିନ୍ତୁ ଅର୍ହତକୁ ଭସ୍ମୀଭୂତ କରିପାରିବ ନାହିଁ, କେବଳ ଉ□ପ୍ତ ହିଁ କରିପାରିବ । ତୁମେ ଯାଅ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ସତର୍କ କରାଇଦିଅ ଯେ ଯଦି

ଗୋଶାଳକ ଏଠାକୁ ଆସେ, ତାହେଲେ କେହି ତାସହିତ ବାଦ ବିବାଦ କରିବେ ନାହିଁ ଏବଂ ତାକୁ ତିରସ୍କାର ମଧ୍ୟ କରିବେ ନାହିଁ ।

ଭଗବାନ୍ ଦେଇଥିବା ସଂନ୍ଦେଶ ଆନନ୍ଦ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେଲେ । ସେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାପନ କରି ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସୁଥିବାବେଳେ ଦେଖିଲେ ଗୋଶାଳକ ନିଜ ଆଜୀବନ ସଂଘସହ ସେଠାରେ ଆସି ପହଂଚିଲା । ସେ ସେଠାରେ ପହଂଚିବା ମାତ୍ରେ କହିଲା- ଆୟୁଷ୍ମନ୍ କାଶ୍ୟପ୍ ! ତୁମେ ମୋ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରଚୁର କରୁଛ ମୁଁ ତୁମର ଶିଷ୍ୟ ବୋଲି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତୁମର ଶିଷ୍ୟ ନୁହେଁ, ଯିଏ ତୁମର ଶିଷ୍ୟ ହୋଇଥିଲା ସେ ମୃତ । ମୁଁ ଏ ମଧ୍ୟରେ ସାତଟି ଶରୀରମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିସାରିଲିଣି ।

ଗୋଶାଳକଠାରୁ ଏପରିବଚନ ଶୁଣି ମହାବୀର କହିଲେ- ଗୋଶାଳକ । ତୁମେ ଭିନ୍ନ ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ମୁଁ ଭିନ୍ନ ଅଟେ ଏହିପରି କହି ନିଜକୁ ଲୁଚେଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛ । ଏପରି କର ନାହିଁ, ଏହା ଅନୁଚିତ- ଅକରଣୀୟ ।

ଏଥିରେ ଗୋଶାଳକ ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ରୁଦ୍ଧିତ ହୋଇ କହିଲା- ମୋର ମନେ ହୁଏ, ତୁମର ମୃତ୍ୟୁ ଆଜି ସୁନିଶ୍ଚିତ । ତୁମର ଆଉ ଗତ୍ୟନ୍ତର ନାହିଁ ।

ଭଗବାନ୍ଙ୍କର ଏପରି ଅପମାନ କରୁଥିବା ଦେଖି ତାଂକର ଏକ ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ସର୍ବାନୁଭୂତି ଗୋଶାଳକ ନିକଟକୁ ଯାଇ କହିଲା- ହେ ଗୋଶାଳକ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି କୌଣସି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବା ଶ୍ରମଣଠାରୁ ଧାର୍ମିକ ବଚନ ଶୁଣିଥାଏ, ତା'ହେଲେ ସେ ତାହାର ଉପାସନା କରିଥାଏ । ତୁମେତ ଭଗବାନ୍ଙ୍କଠାରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଛ, ତଥାପି ତାଂକ ପ୍ରତି ଏପରି ବ୍ୟବହାର କ'ଣ ତୁମ ପକ୍ଷରେ ଶୋଭନୀୟ ?

ସର୍ବାନୁଭୂତିଙ୍କ ଏଭଳି ସମାଲୋଚନାରେ ଗୋଶାଳକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉ□ଜିତ ହୋଇଉଠିଲା । ସେ ନିଜ ତୈଜସ୍ ଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ କରି ସଂଗେସଂଗେ ସର୍ବାନୁଭୂତିଙ୍କୁ ଭସ୍ମୀଭୂତ କରିଦେଲା ।

ସର୍ବାନୁଭୂତିଙ୍କୁ ଏପରିଦଶା ଦେଇସାରି ମଧ୍ୟ ସେ ଶାନ୍ତହେଲା ନାହିଁ । ବାରମ୍ବାର ସେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଭଦ୍ର ବ୍ୟବହାର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏପରି ସମୟରେସୁନକ୍ଷତ୍ର ନାମକ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ଏକ ଉପାସକ ଗୋଶାଳକ ନିକଟକୁ ଯାଇ ତାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲା, କିନ୍ତୁ ସୁନକ୍ଷତ୍ରର ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସର୍ବାନୁଭୂତିପରି ହେଲା । ଗୋଶାଳକ ତାଂକୁ ବି ଭସ୍ମ କରିଦେଲା ।

ଏସବୁ ଦେଖି ଭଗବାନ୍ ସ୍ୱୟଂ କହିଲେ, ଗୋଶାଳକ । ମୁଁ ତୁମକୁ ଦୀକ୍ଷିତ କରିଛି, ତଥାପି ତୁମର ମୋ ପ୍ରତି ଏପରି ଅସଦ୍ ବ୍ୟବହାର କ□ବ୍ୟ ନୁହେଁ । ଭଗବାନ୍ ଯେତେ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ବୁଝି ନାହିଁ । ଅତିଶୟ କ୍ରୁଦ୍ଧିତ ହୋଇ ସେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ପ୍ରତି ତାର ତେଜଃଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ କଲା । ତାର ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟକଳାପରେ ସମସ୍ତେ ଆତଙ୍କିତହୋଇଉଠିଲେ । ସଂଗେ ସଂଗେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗ ନିଆଁ ଓ ଧୂଆଁରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଗଲା । ସମବେତ ଜନତା ଆ□ଚିତ୍କାର କରିଉଠିଲେ, କିନ୍ତୁ ମହାବୀର ତିଳେ ମାତ୍ର ବିଚଳିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ସେ ଶକ୍ତି ମହାବୀରଙ୍କ ଶରୀରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ନ ପାରି ତାଂକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଘୂରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ନିଆଁର ଧାସରେ ତାଂକ ଶରୀର ଝାଉଁଳିପଡ଼ିଲା । ଶେଷରେ ସେହି ତୈଜସ୍ ଶକ୍ତି ଆକଶକୁ ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇ ଗୋଶାଳକ-ଶରୀରରେ ପ୍ରବେଶ କଲା ।

ଏହି ଭୟଙ୍କର ଘଟଣାର ଅବସାନପରେ ଗୋଶାଳକ କହିଲା-ମହାବୀର । ତୁମେ ମୋର ତପଃଶକ୍ତିର ତେଜଃଦ୍ୱାରା ଦଗ୍ଧ ହୋଇସାରିଛ । ତାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଆଜିଠାରୁ ଛଅ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ତୁମେ ପି□ଜ୍ୱରରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିବ ।

ପ୍ରତ୍ୟୁ□ରରେ ଭଗବାନ୍ କହିଲେ- ଗୋଶାଳକ ! ମୁଁ ଛଅମାସ ମଧ୍ୟରେ କେବେ ହେଲେ ମୃତ୍ୟୁ ଲାଭ କରୁ ନାହିଁ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ବ□ମାନ ଠାରୁ ଷୋହଳ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ଜୀବତ ରହିବି ଓ ତୁମେ ସପ୍ତମ

ଦିବସରେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିବ ।

ଏହାପରେ ଗୋଶାଳକ ସ୍ୱଗୃହକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବ□ନ କଲା । ମହାବୀରଙ୍କ ଭବିଷ୍ୟତ୍‌ବାଣୀ ଅନୁଯାୟୀ ଏ ଘଟଣାର ସପ୍ତମ ରାତ୍ରିରେ ଗୋଶାଳକର ମୃତ୍ୟୁ ହେଲା । ମହାବୀର ମଧ୍ୟ ତା ଅଭିଶାପ ଅନୁଯାୟୀ ପି□ଜ୍ୱରରେ ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ । ସେ ରୋଗକ୍ରାନ୍ତ ହେବାଦ୍ୱାରା ଶିଷ୍ୟବର୍ଗ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ, ମାତ୍ର ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଶଙ୍କା ଓ ସଂଶୟକୁ ଦୂର କରି ମହାବୀର ଅଳ୍ପ ଦିନପରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ ଗୋଶାଳକର ବାଣୀ ମିଥ୍ୟା ବୋଲିପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ ।

ଗୌତମଙ୍କ ସନ୍ଦେହମୋଚନ

ଗୌତମ ପୃଷ୍ଠଚମ୍ପାରେ ବିହାର କରି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ନିକଟକୁଆସୁଥିଲେ । ପୃଷ୍ଠଚମ୍ପାର ରାଜର୍ଷିଶାଳ ଏବଂ ଗାଗଳି ମଧ୍ୟ ତାଂକ ସଂଗରେଥିଲେ । ପ୍ରବଚନସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରୋତା ନିଜ ନିଜ ପରିଷଦ୍‌ରେ ଆସନ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଶାଳ ଏବଂ ଗାଗଳି କେବଳୀ-ପରିଷଦ୍ ଅଭିମୁଖେ ଯିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେହି ସ୍ଥାନ କେବଳଜ୍ଞାନୀଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଉର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ଗୌତମ ତାଂକୁ ସେଠାକୁ ଯିବାକୁ ବାରଣ କରିବାରୁମହାବୀର କହିଲେ- ଗୌତମ । ସେମାନଙ୍କୁ ବାରଣ କର ନାହିଁ । ସେମାନେ କେବଳୀହୋଇସାରିଛନ୍ତି ।

ଏହା ଶୁଣି ଗୌତମ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହେଲେ ଏବଂ ଭାବିଲେ- ମୋର ନବଦୀକ୍ଷିତ ଶିଷ୍ୟମାନେ କେବଳଜ୍ଞାନୀ ହୋଇପାରିଲେ, ଅଥଚ ମୁଁ କେବଳଜ୍ଞାନୀ ହୋଇପାରିଲି ନାହିଁ ।

ପୁନଃ ଏହିଭଳି ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଲା । ଏକଦା ଗୌତମ ଅଷ୍ଟାପଦକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ତିନି ଜଣ ତପସ୍ୱୀ କୋଡ଼ିନ୍ନ ଦିନ ଏବଂ ଶୈବାଳ ନିଜଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ସହ ଅଷ୍ଟାପଦକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେମାନେ ଗୌତମଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ତାଂକ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱଗ୍ରହଣକଲେ । ଗୌତମ ତାଂକୁ ସଂଗରେ ନେଇ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସିଲେ । ସେମାନେମଧ୍ୟ କେବଳୀ ପରିଷଦ୍ ଆଡ଼କୁ ଯିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହା ଦେଖି ଗୌତମ ତାଂକୁ ସେ ଦିଗକୁ ଯିବାକୁ ବାରର କଲେ । ଏଥିରେ ମହାବୀର କହିଲେ- ଗୌତମ । ସେମାନଙ୍କୁ ବାରଣ କର ନାହିଁ, ସେମାନେ କେବଳୀ ହୋଇ ସାରିଛନ୍ତି ।

ବାରମ୍ବାର ଏଭଳିଘଟଣା ଘଟୁଥିବା ଦେଖି ଗୌତମ ବିଚଳିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଏହି ଘଟଣାର ରହସ୍ୟ ସେ ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଦୀକ୍ଷାଦାତା କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ହୋଇପାରି ନାହିଁ, ଅଥଚ ନବଦୀକ୍ଷିତ କେବଳଜ୍ଞାନୀ ! ଏହା କିପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ? ଏହା କିପରି କ୍ରମ ? ତାଂକ ମାନସପଟ୍ଟରେ ବିଭିନ୍ନ ଚିନ୍ତା ଆଲୋଡ଼ିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ଭାବିଲେ- ମୁଁ ଏଥିପାଇଁ କାହାକୁ ବା ଦୋଷ ଦେବି ? ମୋର ଭଗବାନ୍ ତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ ଏବଂ ସେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ମୋର ଅନ୍ତଃପରିବ□ନର ନିୟନ୍ତା ନୁହଁନ୍ତି । ଭଗବାନ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଅସୀମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ପ୍ରଦାନ କରି ମୋ ସମ୍ମୁଖରେ ଏପରି ଏକ ପ୍ରହେଳିକା ରଖିଦେଇଛନ୍ତି, ଯାହାର ସମାଧାନ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଏହିଭଳି ବିଚାର କରି ଅଗତ୍ୟା ସେ ନିଜ ମନୋବେଦନା ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ- ଭଗବାନ୍ ! ଆମେ ସମସ୍ତେ ଗୋଟିଏ ସାଧନପଥର ଯାତ୍ରୀ । ଏଥିରେ ମୋ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ମାର୍ଗ ଏତେ ସରଳ ହେଉଥିବା ସ୍ଥଳେ ମୋର ମାର୍ଗ ଏତେ ଜଟିଳ ଏବଂ ସମୟସାପେକ୍ଷ କାହିଁକି ?

ମହାବୀର ନିଜ ପ୍ରିୟଶିଷ୍ୟ ଗୌତମଙ୍କ ମର୍ମାହତ ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳର ବେଦନା ଅନୁଭବ କଲେ ଏବଂ କହିଲେ- ଗୌତମ । ତୁମେ କ'ଣ ଚିନ୍ତା କରୁଛ ?

-ମହାଶୟ ! ମୁଁ ଆତ୍ମବିକ୍ଷେଷ୍ଠ କରୁଅଛି ।

ମହାବୀର ପଚାରିଲେ- ଗୌତମ ! ମୋର ଦର୍ଶନରେ ତ୍ରୁଟି ଦେଖୁଛ ନା ନିଜ ସାଧନାରେ ?

ଏହା ଶୁଣି ଗୌତମ କହିଲେ- ଭଗବାନ୍ ! ଅନ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ତ୍ରୁଟି ଦେଖିବାପାଇଁ ଆପଣଙ୍କ ଅନୁମତି ନାହିଁ, ତେଣୁ ମୋ ନିଜ ସାଧାନକୁ ହିଁ ମୁଁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରୁଛି ।

ମହାବୀର କହିଲେ- ତୁମେ ଜାଣିଛ ଗୌତମ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ଅଜ୍ଞାନ ଓ ମୋହର ମହାସାଗରତଟରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଏବଂ ତୁମେ ସେହି ମହାସାଗର ଅନ୍ୟ କୂଳକୁ ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ । ଏହା ତୁମର ସ୍ମରଣ ଅଛି ତ ?

-"ହଁ ମହାଶୟ !''

- ତା'ହେଲେତୁମର ସମସ୍ୟା କ'ଣ ?

-ଭଗବାନ୍ ମୁଁ ସେହି କୂଳରେ ପହଂଚି ପାରୁ ନାହିଁ ।

ଭଗବାନ୍ ଗୌତମଙ୍କ ପରାକ୍ରମକୁ ପ୍ରଦୀପ୍ତ କରି କହିଲେ ଗୌତମ ! ତୁମେ ସେହି ମହାସାଗରର ବହୁପଥ ଅତିକ୍ରମ କରିସାରିଛ, ବ□ମାନ କୂଳର ସମୀପବ□ୀ ହେଲାପରେ ତୁମର ପାଦ ଥକିଯାଉଛି କାହିଁକି ? କ୍ଷଣେ ମାତ୍ର ବିଳମ୍ବ ନ କରି ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳକୁ ଅଗ୍ରସର ହୁଅ ।

ଏହା ଶୁଣି ମଧ୍ୟ ଗୌତମଙ୍କ ମନୋଭାବ ଅପରିବ□ିତ ରହିବା ଦେଖି ଭଗବାନ୍ ଆଶ୍ୱନାସନାଭାବ ବାଣୀରେ କହିଲେ- ତୁମେ ଅଧୀର କାହିଁକି ହେଉଛ ଗୌତମ ! ଚିରକାଳରୁ ତୁମେ ମୋ ସହିତ ସ୍ନେହସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିହୋଇ ରହିଛ । ତୁମେ ମୋର ଚିରପ୍ରଶଂସକ ଏବଂ ଚିର ଅନୁଗାମୀ । ପୂର୍ବଜନ୍ମରେ ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଦେବତା ଥିଲି, ତୁମେମୋ ସହିତ ଥିଲା । ବ□ମାନ ମଧ୍ୟ ମୋ ସଂଗରେ ତୁମେ ଅଛ ଓ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏହି ଶରୀରରୁ ମୁକ୍ତହେଲାପରେ ଆମ ମଧ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ୟ ରହିବ- କୌଣସି ଭେଦ ରହିବ ନାହିଁ । ଅତି କମ୍ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ଘଟିବାକୁ ଯାଉଛି । ତେଣୁ ତୁମେବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛ କାହିଁକି ? ସର୍ବଦା ଜାଗ୍ରତ ରୁହ ଏବଂ ମୁହୂ□କପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ହୁଅ ନାହିଁ ।

ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ଆଶ୍ୱସନାଭରା ବାଣୀରେ ଗୌତମଙ୍କ ମନରେ ନବଚେତନାର ଉନ୍ମେଷ ହେଲା । ତଥାପି ଗୌତମଙ୍କର ପୂର୍ବବତ୍ ସମସ୍ୟା ଚୈତନ୍ୟର ବିକାଶ କେତେକଙ୍କ ପାଇଁ ସରଳ ହେଉଥିଲାବେଳେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଜଟିଳ କିପରି ! ଏହାର ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ମହାବୀର କହିଲେ-

ଜଡ଼ଜଗତ୍ର ନିୟମକୁ ଶୃଙ୍ଖଳାଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରାଯାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଚୈତନ୍ୟଜଗତ୍ ନିଜେ ନିୟମର ସୃଷ୍ଟି କ□ା । ସେଥିରେ ଚୈତନ୍ୟର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ୟ ଅଛି । ଯେଉଁଠି ଅନ୍ତଃପରିବ□ନର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଅଛି, ଦିଗ ଏବଂ ଗତିର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଅଛି ଏବଂ ଯେଉଁଠି କାହାର ହସ୍ତକ୍ଷେପର ମଧ୍ୟ ସମ୍ଭାବନାନାହିଁ, ସେହି ମାର୍ଗ ଜଣକ ପାଇଁ ସରଳ ହେଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ ଜଣକପାଇଁ ଜଟିଳ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଯେଉଁଠାରେ ଏପରି ବ୍ୟବସ୍ଥା ନଥିବ ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାର ଯାନ୍ତ୍ରିକ ଗତିରେ ଚାଲିବା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ହେବ, ସେଠାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ସ୍ଥାନ କାହିଁ ?

ଏହି ନବଦୀକ୍ଷିତ ଶ୍ରମଣଙ୍କର ସାଧନା-ପଥ ସରଳ ବା ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ନୁହେଁ । ଏମାନେ ସାଧନାପଥରେ ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ ଏବଂ ସ୍ନେହ-ସୂତ୍ରକୁ ତତ୍ପରତାରସହଛିନ୍ନ କରିପକାଇଲେ । ତେଣୁ ଏମାନେ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳରେ ଶୀଘ୍ର ପହଂଚିପାରିଲେ । ବ□ମାନ ସୁଦ୍ଧା ସେହି ସ୍ନେହସୂତ୍ରକୁ ତୁମେ ଛିନ୍ନ କରିପାରି ନାହଁ, ତାହା ହିଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ପହଂଚିବାରେ ତୁମର ବାଧକ ହେଉଛି ।

ଏହା ଶୁଣି ଗୌତମଙ୍କ ସନ୍ଦେହ ଦୂରିଭୂତ ହେଲା ।

ନିର୍ବାଣ

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମ-ଗ୍ରାମାନ୍ତର ବୁଲିବୁଲି ପାବାଠାରେ ପହଂଚିଲେ। । ସେଠାରେ ରାଜା ହସ୍ତିପାଳ ଏବଂ ତାଂକ ପ୍ରଜା ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ବନ୍ଦନା କରିଥିଲେ । ମହାବୀର ତାଂକ ସମ୍ମୁଖରେ ନିର୍ବାଣ-ତ□ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଥିଲେ । ପ୍ରବଚନ ଶେଷ ହେବା ପରେ ଭଗବାନ୍ ଗୌତମଙ୍କୁ ଡାକି କହିଲେ- ଗୌତମ ! ଏହି

ନିକଟସ୍ଥ ଗ୍ରାମରେ ସୋମଶର୍ମା ନାମକ ଏକ ଶ୍ରମଣ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛି । ସେ ତ□ଜ୍ଞାନର ଜିଜ୍ଞାସୁ । ତୁମ ଉପଦେଶ ଶୁଣି ସେ ସନ୍ଦେହମୁକ୍ତ ହେବ । ତୁମେ ସେଠାକୁ ଯାଇ ସୋମଶର୍ମାକୁ ସମ୍ବୋଧି ପ୍ରଦାନ କର ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଆଦେଶ ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ କରି ଗୌତମ ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ମହାବୀର ଦୁଇ ଦିନ ଧରି ଉପବାସୀ ଥିଲେ,ଏପରି କି ସେ ଜଳ ମଧ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇ ଦିନ ଯାକ ସେ ଦିବାରାତ୍ର ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରବଚନ ଦେଉଥିଲେ । ସେ ନିଜର ଅନ୍ତିମ ପ୍ରବଚନରେ ପାପ-ପୁଣ୍ୟର ଫଳସଂପର୍କରେ ବିଶଦ୍ ଆଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରବଚନ୍‌ସାଂଗ ହେଲା ପରେ ସେମୌନ ହୋଇଗଲେ । ପଦ୍ମାସନରେ ଆସୀନ ମହାବୀରଙ୍କର ଶରୀର ସ୍ଥିର ଏବଂ ଶାନ୍ତ ହୋଇଗଲା । ସ୍ଥୁଳ ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଉଭୟ ଶରୀରରୁ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଗଲେ । ଜନ୍ମ-ମୃତ୍ୟୁର ଶୃଙ୍ଖଳା ତାଂକ ଠାରୁ ବିଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଗଲା ।

କା□ିକ ମାସ, କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ଅମାବାସ୍ୟା ଦିନ ଉଷାକାଳରେ ମହାବୀରଙ୍କ ନିର୍ବାଣ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ନିକଟରେ ସୁଧର୍ମା ଆଦି ଅନେକ ସାଧୁ, ମଲ୍ଲ ଓ ଲିଚ୍ଛବି ଗଣରାଜ୍ୟର ଅଠର ଜଣ ରାଜା ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ସେମାନେ ଦୀପକ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ କରି ଜ୍ୟୋତିଃଦ୍ୱାରା ଜ୍ୟୋତିଃର ପ୍ରଂଶସା କଲେ ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ନିର୍ବାଣର ସଂବାଦ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଗଲା । ତାଂକ ଭ୍ରାତା ନନ୍ଦିବର୍ଦ୍ଧନ ଏହା ଶୁଣି ଶୋକସନ୍ତପ୍ତ ହେଲେ । ଗୌତମ ସୋମଶର୍ମାକୁ ସମ୍ବୋଧି ପ୍ରଦାନ କରି ପ୍ରତ୍ୟାବ□ନ କରୁଥିଲେ । ପଥମଧ୍ୟରେ ମହାବୀରଙ୍କ ନିର୍ବାଣପ୍ରାପ୍ତି ସଂବାଦ ତାଂକୁ ସ୍ତବଧ୍ କରିଦେଲା । ଦୁଃଖର ଆତିଶଯ୍ୟରେ ସେ ମୋହ୍ୟମାନ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । କାୟାସଂଗରେ ଛାୟା ରହିଲାପରି ସବୁବେଳେ ମହାବୀରଙ୍କ ସଂଗରେ ରହିଥିଲେମଧ୍ୟ ଯେ ଅନ୍ତିମ ଦର୍ଶନରୁ ବଂଚିତ ହେଲେ ଏହିଭାବନା ତାଙ୍କୁ ଅତିଶୟ ବିଚଳିତ କଲା ।

ଗୌତମ ଭାବାବେଶରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇ କହିଲେ- ମହାନୁଭାବ ? ଆପଣ ମୋ ପ୍ରତି ଏପରି ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କଲେ କାହିଁକି ? ମୁଁ ତ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ କୌଣସି ଅପରାଧ କରି ନଥିଲି ! ମୋର ନିଷ୍ଠାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ତ୍ରୁଟି ରହିଯାଇଥିଲା କି, ଯେଉଁଥିପାଇଁ ମୋତେ ଏହି ଦଣ୍ଡ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ? ଆପଣ ମୋତେ ଚିରକାଳ ପାଇଁ ଏକାକୀ କରି ଚାଲିଗଲେ ।

ମାତ୍ର ଏସବୁ କ୍ଷଣିକ ଥିଲା । ଗୌତମ ମହାଜ୍ଞାନୀ ଥିଲେ, ଶ୍ରୁତସାଗରର ପରମ ତ□ଦ୍ରଷ୍ଟା ଥିଲେ । ତିରିଶ ବର୍ଷ ଧରି ସେ ମହାବୀରଙ୍କ ସାଂଗରେ ଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ଜିଜ୍ଞାସକୁ ସେ ଦର୍ଶନର ବିକାଶଦିଗରେ ନିୟୋଗ କରିଥିଲେ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ବୀତରାଗ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଗୌତମଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇଉଠିଲା । ବର୍ଷ ବର୍ଷ ବ୍ୟାପି ସଂଯମ ସାଧନା ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଆବଦ୍ଧ ଚେତନା ଜାଗରୁକ ହୋଇ ମହାବୀରଙ୍କ ପଦାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରବ□ାଇଲା । ତାଂକର ରାଗ, ମୋହ, ମୁହୂ□କ ମଧ୍ୟରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା । ସେ ବୀତରାଗୀ ହୋଇ କୈବଲ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହେଲେ ଏବଂ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ ହୋଇଗଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ତୀର୍ଥଙ୍କର ଥିଲେ । ସେ ପରମ୍ପରା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱୟଂ ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ନଥିଲେ । ତୀର୍ଥଙ୍କରମାନେ କାହାରି ଶିଷ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ବା ତାଂକ ଶିଷ୍ୟମାନେ ମଧ୍ୟ ତୀର୍ଥଙ୍କର ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ନିର୍ବାଣପରେ ଶିଷ୍ୟସ□ମ ଗୌତମ କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ହୋଇଗଲେ । ତେରୁ ସେ ସଂଘର ଉ□ରାଧିକାରୀ ହୋଇପାରିଲେ ନାହିଁ । କେବଳୀ ଜ୍ଞାନୀ କୌଣସି ଗୁରୁ ଧର୍ମାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅନୁସରଣ କରେ ନାହିଁ । ଯେହେତୁ ମୋ ଧର୍ମାଚାର୍ଯ୍ୟ ଏହିଭଳି କହିଛନ୍ତି, ତେଣୁ ମୁଁ ଏହା କହୁଛି ବୋଲି ସେ କହେ ନାହିଁ । ଅପର ପକ୍ଷରେ ତାହାର ଭାଷା ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୁଏ, ସେ କହେ- ଯେହେତୁ ମୁଁ ଏପରି ଦେଖୁଛି, ଏପରି ଅନୁଭବ କରୁଛି, ତେଣୁ ଏହା ହିଁ ଜ୍ଞାନ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ମହାନିର୍ବାଣପରେ ତାଂକ ବାଣୀ ତଥା ସଂଘର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ଧର୍ମଶାସନର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରାଯାଇଥିଲା । ଏଥିପାଇଁ ଗଣଧର ସୁଧର୍ମା ବିବେଚିତ ହୋଇଥିଲେ। । ଫଳତଃ ଧର୍ମସଂଘ ତାଂକୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟପଦରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ କରାଇଥିଲା ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ବିପ୍ଳବୀ ମହାବୀର

ଧର୍ମ ସଂପର୍କରେ ଯେତେ ଯେତେ ଯାଜକ, ପ୍ରଚାରକ, ପ୍ରବ□କ ଯେତେ ଯେତେ ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମହାବୀର ହେଉଛନ୍ତି ସର୍ବାଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ଜ୍ୟୋତିଷି-ଗଣନାନୁସାରେ ସେ ହିଁ ଯଥାର୍ଥରେ ଧର୍ମଚକ୍ରବ□ୀ । ନିରପେକ୍ଷ ଅଧ୍ୟୟନ ବ୍ୟତିରେକେ ମହାବୀରଙ୍କର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ ସଂପର୍କରେ ଭାଷାରେ କିଂଚିନ୍ମାତ୍ର ପ୍ରକାଶ ଅସମ୍ଭବ ।

ସମଦର୍ଶୀ ମହାବୀର ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଥିବା ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ ବର୍ଣ୍ଣ ବୈଷମ୍ୟ ନୀତି, ହିଂସାତ୍ମକ ଯଜ୍ଞପଦ୍ଧତି, ଦାସତ୍ୱପ୍ରଥା : ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତାର ପ୍ରଦୁର୍ଭାବ ଆଦି ନିମ୍ନବୃ□ିସମୂହର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ ତଥା ନାରୀଜାତିର ବିକାଶ, ସମ୍ପ୍ରଦାୟବିହୀନ ଧର୍ମା ବିକାଶସାଧନ, ଲୌକିକଭାଷାର ଉତ୍କର୍ଷସାଧନ, ପୁରୁଷାର୍ଥର ଉନ୍ମେଷ ଆଦି ବିଷୟରେ ବିପ୍ଳବ କରି "ବହୁଜୀବହିତାୟ" ସତ୍ୟକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଥିଲେ ।

ଜାତିପ୍ରଥା ଓ ମହାବୀର

ଭଗବାନ୍ ଶାଶ୍ୱତ ଅସ୍ତିତ୍ୱର ଦ୍ରଷ୍ଟା ଥିଲେ, ତେଣୁ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ତାଂକ ପଥରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିପାରୁଥିଲା । ତତ୍କାଳୀନ ପୁରୋହିତଗଣ କେବଳ ତଥାକଥିତ ଉଚ୍ଚଜାତିର ହିତପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେଉଥିଲେ । ଅଭିଜାତବର୍ଗପାଇଁ ଏକ ପ୍ରକାର ଏବଂ ନୀଚଜାତିଙ୍କ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଆଚରଣ ପଦ୍ଧତି ଉଦ୍ଧିଷ୍ଟ ଥିଲା । ଉଚ୍ଚଜାତିର ଧର୍ମ ଥିଲା ସେବା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଏବଂ ନୀଚଜାତିର ଧର୍ମ ଥିଲା ସେବା କରିବା ତଥା ନୀରବରେ ବିଭିନ୍ନ ଅତ୍ୟାଚାରକୁ ସହିଯିବା । ମହାବୀର ମତରେ ଏହାଧର୍ମ ନୁହେଁ - ଅଧର୍ମ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସର୍ବଜୀବହିତାୟର ଭାବନା ବିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ସେ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କୁ କହିଥିଲେ- ଭିକ୍ଷୁଗଣ ! ତୁମେ ତଥାକଥିତ ଉଚ୍ଚ ଏବଂ ନୀଚଜାତି ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରକାର ଆଚରଣ ପଦ୍ଧତି ସଂପର୍କରେ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କର । ଉଭୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଭେଦ ନ ଥିବାରୁ ମୁଁ ଉଭୟଙ୍କ ନିମି□ ଏକପ୍ରକାର ଧର୍ମର ହିଁ ପ୍ରବ□ନ କରିଛି ।

ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦରେ ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ କହିଥିଲେ- ବ୍ରହ୍ମନିଷ୍ଠ ସାଧୁ ହିଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତଥାକଥିତ ସମାଜରେ ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରବାହ ଏତେ ମନ୍ଦ ହୋଇଥିଲା ଯେ କେହି ଏ ବିଷୟରେ ସଚେତନ ଥିଲା ପରି ଜଣାପଡୁନଥିଲେ । ସମାଜରେ ଏପରି ଅବ୍ୟବସ୍ଥା ଦେଖି ମହାବୀର ତୂନୀ ହୋଇ ବସିପାରି ନଥିଲେ । ଦୃଢ଼ସ୍ୱରରେ ଉପନିଷଦ୍‌ବାଣୀକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ସେ କହିଥିଲେ- ମନୁଷ୍ୟର ଜାତି-ବିଭାଗ ଜନ୍ମାନୁସାରୀ ନହୋଇ ନିଜ କର୍ମାନୁସାରୀ ହିଁ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଚାଣ୍ଡାଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମହାବୀର ଦୀକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ତାଂକ ସଂଘରେ ମିଳିତ ହେବା ସବୁ ଜାତିର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଅବାରିତଥିଲା । ମହାବୀର ଜାତିପ୍ରଥାର ସମୂଳ ବିନାଶ ପାଇଁ ନିଜର ଧର୍ମସଂଘକୁଏକ ପରୀକ୍ଷାଗାରରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ତାଂକ ଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ଅନୁଶାସନ ଥିଲା ସମତା । ତଥାପି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକେ ସମତା ମନ୍ତ୍ରରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଜାତିମଦକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିପାରି ନଥିଲେ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯିବାରୁ ସେ କହିଲେ-

"ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ ! ତୁମେମାନେ ସେ ଦୀକ୍ଷିତ- ମନେ ଅଛିତ ?"

ଶ୍ରମଣମାନେ କହିଲେ- "ହଁ, ମହାଶୟ !"

ମହାବୀର- ମୁଁ କେଉଁ ଧର୍ମକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଛି, ଜାଣ କି ?

ଶ୍ରମଣ-ମହାଶୟ ! ଆପଣ ସମତା ଧର୍ମର ପ୍ରତିପାଦକ ।

ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କଠାରୁ ଏହିପରି ଉ□ର ଶୁଣି ଭଗବାନ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ନୂତନ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ ଦେଇ କହିଲେ- ଯେଉଁ

ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷତ୍ରିୟ ଆଦି ତଥାକଥିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜାତିଗଣ ମୋ ସମତା ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଜାତିଗର୍ବକୁ ଭୁଲିପାରି ନାହାନ୍ତି, ସେମାନେ ଲୌକିକତାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ସେମାନେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ଉଚିତ ଯେ ଶ୍ରମଣର ଜାତିଗତ ଅହଂକାର କରିବାର କୌଣସି ଅଧିକାର ନାହିଁ । ସେମାନେ ଆଉ ମଧ୍ୟ ମନେ ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ଜତିଗତ ଅଭିମାନ କାହାରିକୁ ଏହି ସଂସାର-ଚକ୍ରରୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ନିଷ୍ପଳଙ୍କ ଚରିତ୍ରମାଧ୍ୟମରେ ହିଁ ସମ୍ଭବପର ।

ଏହା ଶୁଣି ଏକ ଶ୍ରମଣ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ- ମହାଶୟ । ତ'ହେଲେ କ'ଣ ଆମର କୌଣସି ଗୋତ୍ର ନାହିଁ ?

ମହାବୀର କହିଲେ- ନା, ତୁମର କୌଣସି ଗୋତ୍ର ନାହିଁ ।

ଶ୍ରମଣ ପୁନଃ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ- ମହାଶୟ । ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ।

ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ମହାବୀର କହିଲେ- ତୁମର ଧେୟ କଣ ।

ଶ୍ରମଣ- ମହାଶୟ । ମୁକ୍ତି ।

ମହାବୀର- ମୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୋତ୍ର କ'ଣ ?

ଶ୍ରମଣ- ମହାଶୟ, ମୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଗୋତ୍ର ଅଗୋତ୍ର ।

ଏକଦା ମୁନିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜାତିଗତ ପ୍ରଶ୍ନ ନେଇ ପୁନଃ ବାଦବିସଂବାଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲା । କେତେକେ କହିଲେ ଯେ ଶ୍ରମଣଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲାପରେ ଶରୀର ଯଦି କୌଣସି ପରିବ□ନ ହେଉ ନାହିଁ, ତା ହେଲେ ଗୋତ୍ରର ବିନାଶ ହେବକିପରି ? ଏ ପ୍ରକାର ସନ୍ଦେହ ମୁନିମାନଙ୍କ ମନରେ ଉତ୍ଥିତ ହେଉଥିବାର ଜାଣିପାରି ମହାବୀର ସେମାନଙ୍କୁ କହିଲେ- ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ ! ତୁମେ ସର୍ପର କାତି ଦେଖିଛ ?

ଶ୍ରମଣ- ହଁ ମହାଶୟ ! ଆମେମାନେ ଦେଖିଛୁ ।

ମହାବୀର - ତୁମେମାନେ ଜାଣ କି କାତିରହିବାଦ୍ୱାରା ସର୍ପର କି ଅବସ୍ଥା ହୋଇଥାଏ ?

ଶ୍ରମଣ - ଶରୀରରେ କାତି ଥିଲାବେଳେ ସର୍ପ ଅନ୍ଧ ହୋଇଯାଏ ।

ମହାବୀର- କାତି ଛାଡ଼ିଗଲାପରେ କ'ଣ ହୁଏ ?

ଶ୍ରମଣ - ମହଶୟ, ସେ ଦେଖିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ ।

ମହାବୀର- ଆର୍ଯ୍ୟଗଣ । ମଣିଷର ଜାତିଗତ ମନୋଭାବ ମଧ୍ୟ ସର୍ପର କାତିସଦୃଶ । ଗୋତ୍ର ଅଭିମାନରେ ମନୁଷ୍ୟ ପଥହରା ହୁଏ, ଅଜ୍ଞାନର ଅନ୍ଧକାରରେ ନିମଜ୍ଜିତହୁଏ । ସର୍ପ ଯେପରି ନିଜ କାତି ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଚକ୍ଷୁଷ୍ମାନ୍ ହୁଏ, ସେହିପରି ଜାତି-ମଦକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ମନୁଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନବାନ୍ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଜାତି ମଦ ସର୍ବଦା ବର୍ଜନୀୟ ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ସଂଘରେ କନିଷ୍ଠ ଶ୍ରମଣ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ଅଭିବାଦନ କରିବା ରୀତିପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଚଳିତଥିଲା । ଏହି ପ୍ରଚଳିତ ରୀତିକୁ ଏକଦା ଏକାଙ୍କଗ ଚକ୍ରବ□ୀ ରାଜାମାନିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉ ନଥିଲେ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଭୁ-ଭୃତ୍ୟସଂପର୍କ ହେତୁ ସଂଘରେ ଦୀକ୍ଷିତ ଶ୍ରମଣଧର୍ମୀ ରାଜା କନିଷ୍ଠ ଶ୍ରମଣ ଭୃତ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ସଂଘନିୟମାନୁସାରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ-ଅଭିମାନହେତୁ ଅଭିବାଦନ କରିପାରୁ ନଥିଲେ । ଏହା ଯେତେବେଳେ ମହାବୀର ଜାଣିପାରିଲେ, ସେ କହିଲେ- ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ କିଏ ରାଜା, କିଏ ରାଜାର ସେବକ ବା କେହି ସେବକର ସେବକ ହୋଇଥାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ମୋ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲାପରେ ସମସ୍ତେ ସମାନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ବ୍ୟାବହାରିକ ଉପାଧିରୁ ମୁକ୍ତ ନ ହେଲେ ଏବଂ ବିଷମ ଗୁଣମାନ ବିସ୍ମୃତ ନ ହେଲେ ଆତ୍ମାରେ ସମତା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ଏବଂବିଧ ବାଣୀଶ୍ରବଣରେ ରାଜର୍ଷିଙ୍କର ଅହଂଭାବ ବିଲୁପ୍ତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ସେ ସଂଘରେ ଦୀକ୍ଷିତ ତାଂକର ପୁରାତନ ଭୃତ୍ୟକୁ ନିଜର ସହଧର୍ମୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିନେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ହରିକେଶ ଜାତିରେ ଚାଣ୍ଡାଳ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଜୈନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ଶ୍ରମଣ ହୋଇପାରିଥିଲେ । ସେ ବାରଣସୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ସମୟରେ ରୁଦ୍ରଦେବ ନାମକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଏକ ବିଶାଳ ଯଜ୍ଞର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ । ହରିକେଶ ସେହି ଯଜ୍ଞସ୍ଥଳୀକୁ ଆଗମନ କରନ୍ତେ ରୁଦ୍ରଦେବ ତାଂକୁ ଚଣ୍ଡାଳ ବୋଲି ଜାଣିପାରି ଭର୍ତ୍ସନା କଲେ, ମାତ୍ର ହରିକେଶ ତହିଁରେ ତିଳେ ମାତ୍ର ବିଚଳିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତର୍କ-ବିତକ୍ର ହେଲା । ରୁଦ୍ରଦେବ କହିଲେ- ମୁନି ! କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇଥାଏ, ତା ହେଲେ ସେ ସାକ୍ଷାତ୍ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ଅଟେ ।

ହରିକେଶ ମୁନି ଏହାର ପ୍ରତିବାଦକରି କହିଲେ- ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜାତିରେ ଜାତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଯାହାଠାରେ ହିଂସା, କ୍ରୋଧ, ମାନ ଅଭିମାନ, ଅସତ୍ୟ, ଚୌର୍ଯ୍ୟବୃ□, ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ. ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ। ତେଣୁସେ ପୁଣ୍ୟକ୍ଷେତ୍ର ହୋଇପାରିବ କିପରି ? ତୁମେକେବଳ ବେଦକୁ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଛ ମାତ୍ର, କିନ୍ତୁ ତାହାର ଅର୍ଥ ଅବଗତ ନୁହଁ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସମତା ଗୁଣରେ ଭୂଷିତ, ଯାହା ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ ଭାବନାର ଲେଶ ମାତ୍ର ଚିହ୍ନ ନାହିଁ, ସେ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

ଏପରି ଗୂଢ଼ତ□ର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ରୁଦ୍ରଦେବ ଅତିଶୟ ଉ□େଜିତ ହୋଇ ମୁନିଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ମୁନିଙ୍କର ତ ତପୋବଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଖର ଥିଲା ଫଳରେ ରୁଦ୍ରଦେବ ମୁନିଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଶାସ୍ତି ବିଧାନ କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ତାଂକର ନିଜ ଶିଷ୍ୟଗଣ ହିଁ ସେହି ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଶିକାର ହେଲେ ।

ସେହି ସମୟରେ ସମସ୍ତେ ଅନୁଭବ କରିପାରିଲେ- ତପଃ ପ୍ରଭାବ ଜାତିର ମହ□ଠାରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ । ଯେଉଁମୁନିଙ୍କର ତପୋବଳପ୍ରଭାବରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ-ଜାତ୍ୟୁଦ୍ଭବ ରୁଦ୍ରଦେବଙ୍କ ଶିଷ୍ୟମାନେ ହତଚକିତ ହୋଇଗଲେ, ସେହି ମୁନି ସାମାନ୍ୟ ଏକଚାଣ୍ଡାଳ ସନ୍ତାନ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତମାନଙ୍କରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ମହାବୀରଙ୍କ ସମୟରେ ଜାତିପ୍ରଥାର କୁପ୍ରଭାବରେ ସମାଜ କେତେମାତ୍ରାରେ କଳୁଷିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାଏକ ସାମାନ୍ୟ ବ୍ୟାପର ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଭାଗବାନ୍ ମହାବୀର ଏକ ଯୁଗାନ୍ତକାରୀ ବା□ାବହରୂପେ ଜାତିପ୍ରଥାକୁଉପେକ୍ଷା କରି କର୍ମବାଦର ଧ୍ୱଜା ଉଡାଇପାରିଥଲେ- ଯେଉଁ ଧ୍ୱଜାତଳେ ଆଶ୍ରୟ ନେବା ପାଇଁ ଠୁଳ ହୋଇଥିଲେ ସାମାଜିକ ବର୍ଣ୍ଣ-ବ୍ୟବସ୍ଥାଜର୍ଜରିତ ଅଗଣିତ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ଚିନ୍ତନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅହିଂସା

ମହାବୀର ଚିନ୍ତନକ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଅହିଂସାର ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିଲେ । ତର୍କ-ବିତର୍କରେ ଜୟ-ପରାଜୟର ଭାବନା ବ୍ୟକ୍ତିବାଦୀଙ୍କ ନିମି□ଏକ ବିଶେଷ ଘଟଣା ହୋଇଥାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଅସ୍ତିତ୍ୱବାଦୀଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାର କୌଣସି ଅର୍ଥ ହିଁ ନାହିଁ । ଚୈତନ୍ୟ-ଜଗତ୍‌ରେ ବିବାଦରତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ସମଭାବରେ ଚୈତନ୍ୟଯୁକ୍ତ, ତେଣୁ ସେହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହାରିବ ବା କିଏ, ଜିତିବ ବା କିଏ ? ବାଦ-ପ୍ରତିବାଦ ପାଇଁ ମହାବୀର ତିନିଗୋଟି ତ□ର ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥିଲେ । ସେଗୁଡିକ ହେଲା-

ତ□ଜିଜ୍ଞାସାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଥାର୍ଥ କାରଣଥିଲେ ତର୍କ କରାଯିବା ଉଚିତ ।

ତର୍କାନ୍ତରେ ଜୟ-ପରାଜୟଜନିତ ଗ୍ଲାନି ନହେବା ଉଚିତ ।

ପ୍ରତିବାଦୀର ମନକୁ ଆଘାତ କଲାଭଳି କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆକ୍ଷେପ କରିବା ଅନୁଚିତ ।

ସତ୍ୟର ଉପାସକ

ଗୌତମ ହେଉଛନ୍ତି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଶିଷ୍ୟ । ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରତିପାଦିତ ଅନେକାନ୍ତବାଦର ସେ

ହେଉଛନ୍ତି ମହାନ୍ ପ୍ରବକ୍ତା ଏବଂ ଭାଷ୍ୟକାର । ଏକଦା ସେ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲେ ଯେ ଉପାସକ ଆନନ୍ଦ ସମାଧି-ମରଣର ଆରାଧନା କରୁଛନ୍ତି । ସେ ଆନନ୍ଦଙ୍କ ଉପାସନାଗୃହକୁ ଗଲେ । ଆନନ୍ଦ ତାଂକୁ ଦେଖି ଯଥାରୀତି ଅଭିବାଦନ କଲେ । ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚାପ୍ରସଂଗରେ ଆନନ୍ଦ କହିଲେ- ମହାଶୟ । ଭଗବାନ୍ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତିପାଦିତ ସାଧନ-ମାର୍ଗଦ୍ୱାରା ମୁଁ ବିଶାଳ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିଛି ।

ଏହା ଶୁଣି ଗୌତମ କହିଲେ- ଆନନ୍ଦ । ଗୃହସ୍ଥ ହୁଏତପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ସେତେ ମାତ୍ରାରେ ନୁହେଁ, ଯେଭଳି ତୁମେ ଦାବି କରୁଛ । ଏଥିନିମି□ ତୁମକୁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଆନନ୍ଦ କହିଲେ- ଭଗବାନ୍ କ'ଣ ସତ୍ୟବଚନ କହିବା ପାଇଁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ବିଧାନ କରିଅଛନ୍ତି ?

ଗୌତମକହିଲେ- ନା, କଦାପି ନୁହେଁ ।

ତା ହେଲେ ଆପଣ ହିଁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କରନ୍ତୁ ।

ଆନନ୍ଦଙ୍କଠାରୁ ଏଭଳି ନିର୍ଭୀକ ବଚନ ଶୁଣି ଗୌତମଙ୍କ ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଜାତ ହେଲା । ସେ ସେଠାରେ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରି ମହାବୀରଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଂଚିଲେ ଏବଂ ତାଂକୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ କହିସାରି ପଚାରିଲେ,ମହାଶୟ । ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ମୋତେ କରିବାକୁହେବ ନା ଆନନ୍ଦଙ୍କୁ ?

ମହାବୀ କହିଲେ- ଆନନ୍ଦ ଯାହା କହିଛି, ତାହା ସେ ନିଜର ଜାଗ୍ରତ ଅବସ୍ଥାରେ କହିଛି, ତେଣୁ ତାହା ସତ୍ୟ ଅଟେ । ଏଥିନିମି□ ତାହାର ପ୍ରାୟଶ୍ଚି□ କରିବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ତୁମେ ଯାହା କହିଛ, ସେଥିପାଇଁ ତୁମକୁ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆନନ୍ଦ ପାଖକୁ ଯାଅ ଏବଂ ତାହାର ସତ୍ୟବଚନକୁ ସମର୍ଥନ କରି ତାଠାରୁ କ୍ଷମାଭିକ୍ଷା କର ।

ଗୌତମ ଅନତିବିଳମ୍ବେ ଆନନ୍ଦଙ୍କ ଉପାସନା ଗୃହରେ ପହଂଚିଲେ । ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଶିଷ୍ୟ ଆନନ୍ଦଙ୍କଭଳି ଏକ ନବାଗତ ଶିଷ୍ୟପାଖକୁ ଯିବା, ତାହାର ଜ୍ଞାନକୁ ସମର୍ଥନ କରି ନିଜ ଭୁଲ ପାଇଁ କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବା ଆଦି ଘଟଣା ବ୍ୟକ୍ତି-ଚରିତ୍ର ନିର୍ମାଣରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରୟୋଗର ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ । ଭଗବାନ୍ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ଅସତ୍ୟକୁ ସମର୍ଥନ କରି ଗୌତମଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ସୁରକ୍ଷିତ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ସତ୍ୟବାଦୀ ଆନନ୍ଦକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଗୌତମଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ବଜାୟ ରଖିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଏ, ତା ହେଲେ ଗୌତମଙ୍କ ଅହଂକାର ଅମର ହୋଇ ରହିଯାଇଥାନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ତାଂକ ଆତ୍ମାର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା । ତେଣୁ ଜାଗରଣନିମି□ ସେ ଏଭଳି ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥିଲେ ।

ଅସ୍ତିତ୍ୱବାଦୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱପ୍ରତି ସମ୍ମାନ

ଭଗବାନ୍ ଅସ୍ତିତ୍ୱବାଦୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ କଦାପି ଉପେକ୍ଷା କରୁନଥିଲେ । ସେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନିଜ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନିକଟରେ ପହଂଚାଇବା ପାଇଁ ତାହାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଉପଯୋଗ କରୁଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ-ଭିକ୍ଷୁଗଣ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିସହ ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଏହା ଭଲ ରୂପେ ଜାଣ ଯେ ସେ ପୁରୁଷ କିଏ ଏବଂ ସେ କାହାର ଅନୁଗାମୀ । ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ସେ ନିଜେ କିପରି କରୁଥିଲେ, ତାହା ନିମ୍ନବର୍ଣ୍ଣି ଘଟଣାରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ।

ଏକଦା ମହାବୀର ରାଜଗୃହରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କର ଅନୁଗାମୀ ଏକ ଶ୍ରମଣ ଆସି ମହାବୀରଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ- ମହାଶୟ । ଏହି ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକରେ ଯେଉଁ ଦିବା-ରାତ୍ରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ବିଲୀନ ହୁଅନ୍ତି, ତାହା ଅନନ୍ତ ନା ସୀମିତ ?

ମହାବୀର କହିଲେ- ହେ ଶ୍ରମଣ । ଏହି ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକରେ ଅନନ୍ତ ଦିବାରାତ୍ରି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ବିନିଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ରମଣ ପୁନଃ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ- ମହାଶୟ । ଆପଣ ଏହି ଉକ୍ତିର ଆଧାର କ'ଣ ?

ମହାବୀର କହିଲେ- ଆପଣ ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କର ଶ୍ରୁତ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଛନ୍ତି ? ତାହା ହିଁ ଏହାର ଆଧାର । ଭଗବାନ୍ ପାର୍ଶ୍ୱ ନିରୂପଣ କରିଛନ୍ତି ଲୋକ ଶାଶ୍ୱତ-ଅନାଦି-ଅନନ୍ତ । ତେଣୁ ଏଥିରେ ଅନନ୍ତ ଦିବାରାତ୍ରି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ବିନିଷ୍ଟ ହୋଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତରେ ହେବେ ମଧ୍ୟ ।

ମହାବୀର ତୀର୍ଥଙ୍କର ଥିଲେ, ତେଣୁ ତାଂକର ଅନ୍ୟର ବଚନୋଦ୍ଧାରର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କ ଅନୁଗାମୀ ଶ୍ରମଣର ସନ୍ଦେହବିମୋଚନ ନିମି□ ସେ ପାର୍ଶ୍ୱଙ୍କ ବଚନକୁ ସାକ୍ଷ୍ୟ ଦେଇ ତାଂକ ଜ୍ଞାନ-ଆହରଣର ପନ୍ଥାକୁ ସରଳ କରିଦେଇଥିଲେ । ସତ୍ୟ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ,କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ନିରୂପଣସାପେକ୍ଷ ନୁହେଁ ଏହି ରହସ୍ୟକୁ ସେ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ଭାବରେ ବୁଝାଇଦେଇଥିଲେ ।

ଆବଶ୍ୟକଚୂର୍ଣ୍ଣୀ ର ପୂର୍ବଭାଗରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ଗୌତମଙ୍କୁ ଆତ୍ମାସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦାନ କଲାବେଳେ ମହାବୀର ବେଦମନ୍ତ୍ରର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ମହାବୀର ଉପଲବ୍ଧି କରିଥିଲେ ଯେ ସତ୍ୟ ଚିରନ୍ତନ- ଶାଶ୍ୱତ । ଏହା କୌଣସି ଗୋଷ୍ଠୀର କ□ତ୍ୱାଧୀନ ନୁହେଁ ବା ଏହାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅଧିକାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଭାବରେ କାହାରି ନାହିଁ । ଏହି ତଥ୍ୟକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅନ୍ୟର ବଚନ ଉଦ୍ଧାର କରୁଥିଲେ । ଜିଜ୍ଞାସୁଙ୍କୁ ସେ ବାରମ୍ବାର କହୁଥିଲେ- ତୁମେ ଯାହା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଛ, ତାହା ତୁମର ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ବିବୃତ ହୋଇଛି ।

ପୁରୁଷାର୍ଥର ପ୍ରେରଣା

ମହାବୀର ଈଶ୍ୱର ନଥିଲେ । ସେମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ସାଧାରଣ ଶରୀର ଧାରୀ ମନୁଷ୍ୟ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ସେ ସ୍ରଷ୍ଟା ନୁହନ୍ତି- ସୃଷ୍ଟି ବା ପ୍ରଳୟର କ୍ଷମତା ତାଂକର ନଥିଲା । ମାତ୍ର ସେ କୌଣସି ଈଶ୍ୱରୀୟ ସ□ାସମ୍ମୁଖରେ ନତମସ୍ତକ ହେଉ ନଥିଲେ । ମହାବୀର ଭାଗ୍ୟବାଦୀବା ଈଶ୍ୱରବାଦୀ ନଥିଲେ । ତାଂକର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ- ମନୁଷ୍ୟ ନିଜେ ହିଁ ନିଜର ଭାଗ୍ୟକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । ସେ ନିଜେହିଁ ନିଜର ସୁଖ-ଦୁଃଖର କ□ା । ଆତ୍ମା ହିଁ ପରମାତ୍ମା । ଏତତ୍ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଈଶ୍ୱର ନାହାନ୍ତି ।

ମହାବୀର ସ୍ୱପ୍ରଚାରିତ ବାଣୀଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତିମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସୁପ୍ତ ପରମାତ୍ମାକୁ ଜାଗରିତ କରିଥିଲେ । ଅକର୍ମଣ୍ୟତା ତଥା ଆଳସ୍ୟଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ଜନତାକୁ ଭଗବାନ୍ ପୁରୁଷାର୍ଥ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରେରଣା ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ କହୁଥିଲେ- ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଆସି ନାହିଁ, ରୋଗ ଆକ୍ରମଣକରି ନାହିଁ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନେ ଶିଥିଳ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁମେମାନେ ନିରତ ସଂଯମ ସାଧନା ଆଚରଣ କର ।

ନାରୀ ଜାତିର ବିକାଶ ଏବଂ ଦାସତ୍ୱପ୍ରଥାର ବିରୋଧ

ମହାବୀରଙ୍କ ସମୟରେ ଲୋକାଚାର ଅନୁଯାୟୀ ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ନାରୀମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଉଥିଲା, କାରଣ, ସେତେବେଳେ ପ୍ରଚଳିତମତ ଥିଲା ଧର୍ମର ପ୍ରବ□କ ଏବଂ ଉପଦେଷ୍ଟା ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ପୁରୁଷ । ବିଭିନ୍ନ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ତଥା ଶ୍ରମଣ ସଂଘମାନ ଏହିପ୍ରଥାକୁ ଅନୁମୋଦନକରୁଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧସାହିତ୍ୟର ବିନୟପିଟକରେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି- କୌଣସି ନାରୀକୁ ଅଭିବାଦନ କରିବା ବା ତା'ର ସତ୍କାର କରିବା ପୁରୁଷ ପକ୍ଷେ ଅନୁଚିତ- ଅକରଣୀୟ । ମାତ୍ର ନାରୀଜାତିପ୍ରତି ମହାବୀରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଅତି ଉଦାର ଥିଲା । ସେ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ଧାର୍ମିକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ସମୟରେ ଦାସତ୍ୱପ୍ରଥାରମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା । ଦାସ ବା ଭୃତ୍ୟପ୍ରତି ପଶୁଭଳି ଅତ୍ୟାଚାର କରାଯାଉଥିଲା, ଏପରି କି ମୁନିବମାନେ ସମୟ-ସମୟରେ ତାଂକୁ ମୃତ୍ୟୁଦଣ୍ଡ ବିଦେଉଥିଲେ । ଏଥିରେରାଜ୍ୟର ରାଜା ମଧ୍ୟ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁ ନଥିଲେ କିଂବା କୌଣସି ଧାର୍ମିକ ଚେତନା ମଧ୍ୟ ଏହାର ପ୍ରତିବାଦକରୁନଥିଲା । ନୀତି, ଧର୍ମ, ଏବଂ ଭାଗ୍ୟର ଦ୍ୱାହି ଦେଇ ହିଂସାର ତାଣ୍ଡବନୃତ୍ୟ ଚାଲିଥିଲା ।

ମହାବୀର ଏହିଭଳି କ୍ରୁର ବ୍ୟବସ୍ଥାର ତୀବ୍ର ବିରୋଧ କରିଥିଲେ । ଏକଦା ଏକଶହ ପା□ତରି ଦିନ ଧରି

ମହାବୀର ଉପବାସୀ ଥିଲେ । ତତ୍‌ପରେ ସେ ଚନ୍ଦନବାଳା ନାମକ ଏକ ଦାସୀଠାରୁ ଭିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦନବାଳାଠାରୁ ଭିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣକରିବା ପଛରେ ତାଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଥିଲା । ତାଂକର ଏହି ପ୍ରୟୋଗ ନାରୀ ଜାତିର ପୁନରୁତ୍‌ଥାନଦିଗରେ ଏବଂ ବିପ୍ଳବ ଦାସତ୍ୱପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ । ସେ କହୁଥିଲେ- ସଂଯମ ଓ ତପସ୍ୟାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅନୁଶାସିତ ହେବା ମୁଁ ଚାହେଁ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଅଙ୍କୁଶଦ୍ୱାରା ଶାସନ କରୁ, ତାହା ମୁଁ କଦାପି ଚାହେଁ ନାହିଁ ।

ସାମାନ୍ୟ ଏକ ଦାସୀଠାରୁ ମହାବୀର ଭିକ୍ଷାଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ସଂବାଦ ନଗରୀରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ସେହିଦିନଠାରୁ ସମାଜରେ ଦାସତ୍ୱପ୍ରଥାର ମଧ୍ୟ ଅବସାନ ଘଟିଲା ।

ସେ କହୁଥିଲେ-ସମତା ଧର୍ମର ସାଧକ ଗୋଟିଏ ଜାତିର ହିତ ସାଧନ କରି ଅନ୍ୟ ଜାତିର ହିତରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସର୍ବୋଦୟଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଦାସତ୍ୱପ୍ରଥା ସର୍ବଥା ନିନ୍ଦନୀୟ ।

ସାଧୁତା ଓ ବେଶଭୂଷା

କର୍ମକାଣ୍ଡର ପ୍ରଧାନ୍ୟଯୋଗୁ ଜୀବନର ମୂଲ୍ୟାଙ୍କନର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବହିର୍ମୁଖୀ ହୋଇଥିଲା । ମହାବୀର ସେହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବଦଳାଇ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ କରାଇଥିଲେ । ତତ୍‌କାଳୀନ ଜନସମାଜରେ ଲଣ୍ଡିତମସ୍ତକ ବ୍ୟକ୍ତି, ଶ୍ରମଣ, ଓଁ କାର ଜପୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଅରଣ୍ୟ ବାସ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ମୁନି ଏବଂ ବଳକଳ ପରିଧା କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ତପସ୍ୱୀ ବୋଲି ଗୃହୀତହେଉଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ଅବଗତ ହୋଇଥିଲେ- ବହୁ ଶ୍ରମଣ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ସାଧୁବେଶରେ ଗୃହସ୍ଥ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ଞାନ -ପିପାସା ନାହିଁ- ସତ୍ୟ-ସନ୍ଧାନର ମନୋବୃ□ ନାହିଁ । ଆତ୍ମୋପଲବ୍‌ଧିର ପ୍ରୟତ୍ନ ନାହିଁ ବା ଆନ୍ତରିକ ଅନୁଭୂତିର ଆକାଂକ୍ଷା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେମାନେ ସାଧୁପଦବାଚ୍ୟ ନୁହନ୍ତି । ମହାବୀର ଶ୍ରମଣ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ମୁନି ଏବଂ ତପସ୍ୱୀଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କଲେ ନାହିଁ- କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଚଳିତ ବେଶଭୂଷା ତଥା ବାହ୍ୟାଚରଣରୁ ସେମାନଙ୍କ ମାନ ଦଣ୍ଡନିର୍ଣ୍ଣୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିସେ କହିଥିଲେ-"ଲଣ୍ଡିତମସ୍ତକ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଜଣେ ଶ୍ରମଣ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ, ଓଁ କାର ଜପ କରିବା ଦ୍ୱାରା କେହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ, ଅରଣ୍ୟ ବାସ କରି ଜଣେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୁଏ ନାହିଁ ବା କେବଳ ବଲ୍‌କଳ ପରିଧାନ କରି ଜଣେ ତପସ୍ୱୀ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ । ସମତାପରିପାଳନରେ ଜଣେ ଶ୍ରମଣ ହୁଏ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟର ପାଳନଦ୍ୱାରା ବ୍ରାହ୍ମଣହୁଏ, ଜ୍ଞାନହରଣ କରି ମୁନି ହୁଏ ଏବଂ ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାଦ୍ୱାରା ତପସ୍ୱୀ ହୋଇଥାଏ ।

ମହାବୀର ମୋକ୍ଷସାଧନ ନିମି□ ତପସ୍ୱୀ-ଜବୀନ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ତାଂକର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା ସତ୍ୟୋପଲବ୍‌ଧି । ତେଣୁସେ କହୁଥିଲେ- ଗୃହସ୍ଥ ମଧ୍ୟ ମୋକ୍ଷର ସାଧନା କରିପାରେ ।

ଅଭୟକୁମାର ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ- ମହାଶୟ । ଆପଣଙ୍କ ମତରେ ଭିକ୍ଷୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନା ଗୃହସ୍ଥଶ୍ରେଷ୍ଠ ? ମହାବୀର କହିଥିଲେ - ମୁଁ ସଂଯମତାକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ମନେକରେ । ସଂଯମରତ ଗୃହସ୍ଥ ଏବଂ ଭିକ୍ଷୁ ଦୁହେଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଟନ୍ତି ।

ଭଗବାନ୍ ସଂଯମତାକୁ ଏତେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଉଥିଲେ ଯେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବେଶଭୂଷାର ପ୍ରଶ୍ନ ତାଂକ ପାଇଁ ଗୌଣ ଥିଲା ।

ଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ ଅନାକ୍ରମଣ

ମହାବୀର ହିଂସାତ୍ମକ ଯୁଦ୍ଧର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ, କାରଣ, ମାନବୀୟ ହିତ ପରସ୍ପରବିରୋଧୀ ନୁହନ୍ତି । ଅହଂ ଏବଂ ଆକାଂକ୍ଷା ହିଁ ପରସ୍ପର ଅହିତର ସୃଷ୍ଟିକ□ା । ତେଣୁ ସେ ଜନତାକୁ ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ଅନାକ୍ରମଣ ବ୍ରତରେ

ବ୍ରତୀ କରାଉଥିଲେ । ଅନାକ୍ରମଣର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଯୁଦ୍ଧର ସୃଷ୍ଟି ନ ହେବା । କିନ୍ତୁ ଜଣେ ଯଦି ଆକ୍ରମଣ କରିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଅନ୍ୟ ଜଣକ ନୀରବ ରହେ, ତା'ହେଲେ ସେ ହୁଏତ ସାଧୁ ବା ଭୀରୁ । ସେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ସମଗ୍ର ମାନବସମାଜକୁ ସାଧୁତ୍ୱର ଦୀକ୍ଷାରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରିବା ସଂଭବପର ନୁହେଁ, ତେଣୁ ସେ ସମାଜକୁ ଭୀରୁତା ଏବଂ କ□ବ୍ୟବିମୁଖତାର ସନ୍ଦେଶ ଦେବା ପାଇଁ ଚାହୁଁନଥିଲେ । ଆକ୍ରମଣ ହେଲା ପରେ ପ୍ରତ୍ୟାକ୍ରମଣ ବା ଆତ୍ମରକ୍ଷାନିମି□ ଯୁଦ୍ଧର ସେ ବିରୋଧ କରୁନଥିଲେ ।

ଅହିଂସକ ଯଜ୍ଞ

ମହାବୀରଙ୍କ ଯୁଗ ଯାଜ୍ଞିକଯୁଗ ଥିଲା । ସେହି ଯୁଗରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଯଜ୍ଞରେ ହିଂସାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ । ଏହି ତଥାକଥିତ ବ୍ୟଭିଚାରୀ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ମତରେ ଧର୍ମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କରାଯାଉଥିବା ପ୍ରାଣିବଧ ଅଦୂଷଣୀୟ । ଏହିପ୍ରକାର ହିଂସାପ୍ରବୃ□ିର ମୂଳୋତ୍ପାଟନନିମି□ ମହାବୀର ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ।

କେତେକେ କହନ୍ତି ଯେ ମହାବୀର ଯଜ୍ଞର ବିରୋଧୀ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ନିରପେକ୍ଷଭାବେ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ କେବଳ ହିଂସାତ୍ମକ ଯଜ୍ଞସ୍ଥାନରେ ଅହିଂସକଯଜ୍ଞର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । କେବଳ ମହାବୀର ସଂସ୍କାରରେ କାହିଁକି, ଅହିଂସକ ଯଜ୍ଞର ବିଧାନ ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟ, ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥ ଏବଂ ଶ୍ରମଭାଗବଦଗୀତାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଯଜ୍ଞରେ ହିଂସାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟର ଦୂରୀକରଣନିମି□ ସେ ଆତ୍ମିକମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ କରୁଣ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିଲେ । ଏକଦା ମହାବୀର ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀକୁ ପଚାରିଲେ- ଆପଣଙ୍କୁ ସୁଖ ଅପ୍ରିୟ ନା ଦୁଃଖ ?

ସ୍ୱଭାବତଃ ସେମାନେ କହିଲେ- ଆମକୁ ଦୁଃଖ ନିଶ୍ଚୟ ଅପ୍ରିୟ ।

ଏହାଶୁଣି ଭଗବାନ୍ କହିଲେ- ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ଯେପରି ଅପ୍ରିୟ, ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖ ଅପ୍ରିୟ ହୋଇଥିବ । ତେଣୁ ଆପଣମାନେ ହିଂସାକୁ ଅହିଂସାର ପୋଷାକ ପିନ୍ଧାଉଛନ୍ତି କିପରି ? ପ୍ରାଣିହିଂସାରେ କିପରି ଆପଣମାନେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି ? ଅନ୍ୟର ବିନାଶରେ ସନାତନ ସୃଷ୍ଟିର କଳ୍ପନା କରିପାରୁଛନ୍ତି କିଭଳି ? ସେଥିରୁ ନିବୃ□ ହେଉ ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ?

ଭଗବାନ୍ ବୁଦ୍ଧ "ବହୁଜନହିତାୟ''ର ଉଦ୍‌ଘୋଷଣା କରିଥିବା ବେଳେ ମହାବୀର ବହୁଜୀବହିତାୟ ର ଉଦ୍‌ଘୋଷଣ କରିଥିଲେ । ସମଦର୍ଶୀ ମହାବୀର କହୁଥିଲେ, ଅହିଂସାର ପାତ୍ରରେ ହିଂସାର ଗୋଟିଏ ହେଲେ ବି ଛିଦ୍ର ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଏହା ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ନିଶ୍ଛିଦ୍ ହୋଇ ସମତ୍ୱର ଜଳକୁ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଚଣ୍ଡ କୌଶିକ ସର୍ପ ମୋତେ ଦଂଶ କରୁଥିବା ସମୟରେ ମୁଁ ତାକୁ ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲି । ଫଳରେ ବିଷଧର ସର୍ପ ଶାନ୍ତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ତା ମଧ୍ୟରେ ସମତାର ନିର୍ଝର ପ୍ରବାହିତ ହୋଇପାରିଥିଲା ।

ମହାବୀରଙ୍କ ମତରେ ଆଦର୍ଶ ଯଜ୍ଞର ସଂଜ୍ଞା କ'ଣ, ତାହା ନିମ୍ନ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ।

ଏକଦା ମହାବୀରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ହରିକେଶ ମୁନି କୌଣସି ଏକ ଯଜ୍ଞବେଦିରେ ରୁଦ୍ରଦେବ ଯଜ୍ଞ କରୁଥିବାସମୟରେ କହିଥିଲେ-

ହେ ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣ ! ଆପଣଙ୍କ ଯଜ୍ଞ ଶ୍ରେଷ୍ଠଯଜ୍ଞ ନୁହେଁ ।

ମହାମୁନେ ! ଆପଣ କିପରି କହିଲେ ଯେ ଆମ ଯଜ୍ଞ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯଜ୍ଞ ନୁହେଁ ?

ହରିକେଶ କହିଲେ- ଯେଉଁଥିରେ ହିଂସାତ୍ମକ ଆଚରଣ ହୁଏ, ତାହା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯଜ୍ଞ ହେବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ କହିଲେ- ତେବେ ଶ୍ରେଷ୍ଠଯଜ୍ଞ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ, ଆପଣ କୁହନ୍ତୁ ।

ହରିକେଶ କହିଲେ- ମହାଭାଗ ! ଯେଉଁଥିରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନସଂଯତ ଥାଆନ୍ତି, ଅହିଂସାର ଆଚରଣ

କରାଯାଏ ଏବଂ ମଳ ଶରୀରର ବସର୍ଜନରେ ନିର୍ମଳଶରୀରପ୍ରାପ୍ତିର କାମନା କରାଯାଏ, ତାହା ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଯଜ୍ଞ ଅଟେ ।

-ହେ ମହାମୁନେ ! ଆପଣ କ'ଣ ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି ?

-ହଁ ମହାଭାଗ ! ମୁଁ ପ୍ରତିଦିନ ଯଜ୍ଞ କରୁଛି ।

ମୁନିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରେ ରୁଦ୍ରଦେବ ବିସ୍ମିତ ହେଲେ । ସେ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଭାବିନଥିଲେ ଯେ ଶ୍ରମଣମାନେ ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ ହୋଇ ସେ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ- ହେ ମହାମୁନେ । ତୁମର ଜ୍ୟୋତିଃ କିଏ ? ଜ୍ୟୋତିଃ ସ୍ଥାନ କ'ଣ ? ଘୃତ ଢ଼ାଳିବାର ସ୍ରୁବ କ'ଣ ? ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡ କେଉଁଟା ? ତୁମର ଇନ୍ଧନ ଏବଂ ଶାନ୍ତିପାଠ କ'ଣ ?

ଏହାର ଉ□ରରେ ମୁନି ହରିକେଶ ଅହିଂସକ ଯଜ୍ଞର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କଲେ । ସେ ଏହି ଜ୍ଞାନ ମହାବୀରଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ କହିଲେ- ରୁଦ୍ରଦେବ ! ତପସ୍ୟା ହେଉଛି ମୋ ଯଜ୍ଞର ଜ୍ୟୋତିଃ, ଚୈତନ୍ୟ ହେଉଛି ଜ୍ୟୋତିଃସ୍ଥାନ, ମନ, ବାଣୀ ଏବଂ ଶରୀର ସତ୍‌ପ୍ରବୃ□ି ନିଚୟ ହେଉଛନ୍ତି ଘୃତହୋମର ସ୍ରୁବ । ଶରୀର ଅଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳନରକୁଣ୍ଡ । କର୍ମ ହେଉଛି ଇନ୍ଧନ ଏବଂ ସଂଯମ ହେଉଛି ଶାନ୍ତିପାଠ । ଏହିପରି ଭାବେ ମୁଁ ନିୟତ ଅହିଂସକଯଜ୍ଞ କରୁଛି ।

ଏହି ସଂବାଦ ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ସୂଚାଇଦିଏ ଯେ ମହାବୀର ଯଜ୍ଞର ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ କରି ନଥିଲେ, ବରଂ ଏଥିରେ ସଂସ୍କାର ଆଣିଥିଲେ ।

ଧର୍ମ ଏବଂ ସଂପ୍ରଦାୟ

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ସମ୍ମୁଖରେ ସଂପ୍ରଦାୟଗୁଡ଼ିକ ଧର୍ମର ଆତ୍ମାକୁ କଳୁଷିତକରୁଥିଲେ । ଏହା ତାଂକୁ ଅସହ୍ୟ ବୋଧ ହେଉଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଧର୍ମକୁ ସାଂପ୍ରଦାୟିକତାମୁକ୍ତ କରି ତାହାକୁ ସର୍ବବ୍ୟାପି କରିଥିଲେ ।

ଥରେ ଗୌତମ ମହାବୀରଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କଲେ- କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ କହନ୍ତି ଯେ ଆମ ସଂପ୍ରଦାୟ ହିଁ ଧର୍ମ ଅଟେ, ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତିତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଧର୍ମ ନାହିଁ । ଏ ସଂପର୍କରେଆପଣଙ୍କ ମତ କ'ଣ ?

ମହାବୀର କହିଲେ- ହେ ଗୌତମ ! ଯେଉଁମାନେ କହନ୍ତି ଯେ ମୋ ସଂପ୍ରଦାୟର ଶରଣାପନ୍ନ ହୁଅ, ତୁମେ ଏହି ସଂସାର ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହେବ, ଅନ୍ୟଥା ତୁମର ମୁକ୍ତି ନାହିଁ- ସେମାନଙ୍କର ଏହିପରି ଉକ୍ତି ଏବଂ ମୁକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟାଶା ଏବଂ ସାଂପ୍ରଦାୟିକ ଉନ୍ମାଦ ମାତ୍ର । ଏହି ଉନ୍ମାଦଦ୍ୱାରା ଉନ୍ମ□ ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟକୁ ଉନ୍ମାଦିତ ହିଁ କରିଥାଏ । ହେ ଗୌତମ ! ନାମ ଏବଂ ରୂପସହିତ ଧର୍ମର କୌଣସି ସଂପର୍କ ନାହିଁ- ଆଧାତ୍ମିକତା ସହିତ ହିଁ କେବଳ ଏହା ସମ୍ବନ୍ଧିତ, ତେଣୁ ଆଧାତ୍ମିକତାର ଅନୁସରଣ କରି ଜଣେ ଧାର୍ମିକ ହୋଇପାରିବ ଏବଂ ଏହି ସଂସାରବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିବ ।

ସାଧନପଥରେ ସମନ୍ୱୟ

କେତେକଙ୍କ ମତରେ ମହାବୀର କଠୋର ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାର ପରିପନ୍ଥୀ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷରେ ଗୃହତ୍ୟାଗପରଠାରୁ ମହାନିର୍ବାଣପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଂକର ଜୀବନବ୍ୟାପି ସାଧନା ଅହିଂସା ଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାନନିମି□ ଅଭିଯାନ ମାତ୍ର । ହିଂସାକୁ ଜୟ କରିବା ସାମାନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ, କାରଣ, ଅନାଦି କାଳରୁ ହିଂସାତ୍ମକ ମାନବକୁ ଦାସ କରି ରଖିଛି । ମହାବୀର କୁତ୍ରାପି ଶାରୀରିକ କଷ୍ଟକୁଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ସପକ୍ଷରେ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ନାହାନ୍ତି, ବରଂ ତାଂକର ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ମତ ହେଉଛି ଯେ ଯଦି ଅହିଂସା ଆଚରଣମାର୍ଗରେ କୌଣସି ବାଧା ବିଘ୍ନ ବା ଶାରୀରିକ ଦୁଃଖର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼େ, ତେବେ ଧୈର୍ଯ୍ୟସହକାରେ ତାହାକୁ ବରଣ କରିବା ସତତ ବିଧେୟ ।

ମହାବୀର ସଂଚିତ ସଂସ୍କାରର ବିନାଶପାଇଁ ସ୍ୱୟଂ କଠୋର ତପଶ୍ଚରଣ କରୁଥିଲେ (ସ୍ୱଶରୀରକୁ କଷ୍ଟ ଦେବା

ପାଇଁ ନୁହେଁ) । ଧ୍ୟାନକୁ ତପସ୍ୟାଠାରୁ ମହ□ର ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ତାଂକ ମତରେ ଦୁଇ ମିନିଟ୍‌ର ଧ୍ୟାନ ଦୁଇ ଦିନର ଉପବାସଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠତର । ତପସ୍ୟା ବାହ୍ୟସାଧନା ଏବଂ ଧ୍ୟାନ ଅନ୍ତଃସାଧନା ଅଟେ । କେବଳ ଧ୍ୟାନ ବା କେବଳ ତପସ୍ୟା ସାଧନାନୁହେଁ, ବରଂ ଏହି ଦୁଇଟିର ସୁସମନ୍ୱୟରେ ସାଧନାପଥ ସୁଗମ ହୋଇଥାଏ ।

ମହାବୀରଙ୍କ ସମୟରେ କେତେକଅଜ୍ଞ ତପସ୍ୱୀ ଗତାନୁଗତିକ ନ୍ୟାୟରେ ତପଃସାଧନ କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ନଗ୍ନଶରୀର ହୋଇ କ□କୋପରି ଶୟନ କରୁଥିଲେ, ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କ ଶରୀର ରକ୍ତ ରଂଜିତ ହୋଇଯାଉଥିଲା । କେତେ ତପସ୍ୱୀ ବୈଶାଖରେ ରୌଦ୍ରସ୍ନାତ ପ□ାଗ୍ନିପଶ୍ଚରଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରବଳଶୈତ୍ୟରେ ଶୀତଳଜଳମଗ୍ନ ନାମରେନାମିତ କରୁଥିଲେ । ମହାବୀର ଏମାନଙ୍କୁ ବାଳତପସ୍ୱୀ ନାମରେ ନାମିତ କରୁଥିଲେ । ଯଦି ମହାବୀର କଠୋର ତପଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାର ପରିପନ୍ଥୀ ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଏବଂ ବିଧ ତପଶ୍ଚରଣ କାରୀଙ୍କ ତପଃସାଧନ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ନିନ୍ଦା କରିଥାନ୍ତେ କାହିଁକି ?

ଥରେ ଗୌତମ ପ୍ରଶ୍ନକଲେ-

-ଭଗବାନ୍ ! ଶରୀରକୁ କଷ୍ଟ ଦେବା ଧର୍ମସମ୍ମତ କି ?

-ତାହାକୁ ଧର୍ମ ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ ।

-ତା ହେଲେ ତାହା କଣ ଅଧର୍ମ ?

-ଅଧର୍ମ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କହିହେବ ନାହିଁ ।

ମହାଶୟ ! ତେବେ ତାହା କ'ଣ ?

-ହେ ଗୌତମ ! ରୋଗୀ ତିକ୍ତ ଔଷଧ ସେବନ କରୁଛି । ତେବେ ମୁଁ କ'ଣ କହିବି ଯେ ତା' ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟପ୍ରତି ଏହା ହିତକାରକ ନୁହେଁ ? ଜ୍ୱର ରୋଗରେ ପୀଡ଼ିତ ମନୁଷ୍ୟ ଯଦି ସୁମିଷ୍ଟ ଗରିଷ୍ଠ ଭୋଜନ କରେ, ତେବେ ମୁଁ କଣ କହିବି ଯେ ତା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟପ୍ରତି ଏହା ହିତକାରୀ ? ଔଷଧ-ବ୍ୟବସ୍ଥା ରୋଗୀ-ରୋଗ-ଉପଶମର ଚିକିତ୍ସା ବ୍ୟବସ୍ଥା ମାତ୍ର । ସୁମିଷ୍ଟ ଔଷଧସେବନଦ୍ୱାରା ଯଦି ରୋଗୀ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଇପାରୁଥାନ୍ତା, ତା'ହେଲେ ତିକ୍ତ ଓଷଧର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ରହନ୍ତା ନାହିଁ । ସେହିପରି ସ୍ନିଗଧ ପୁଷ୍ଟିକର ଭୋଜନ ଶରୀରକୁ ପୁଷ୍ଟ କରେ, କିନ୍ତୁ ପୀଡ଼ିତ ଥିବା ସମୟରେ ଏହିଖାଦ୍ୟ ଶରୀରପ୍ରତି ହାନିକାରକ । ତେଣୁ ଶରୀରକୁ କଷ୍ଟ ଦେବା ଧର୍ମ ବୋଲି ମୁଁ କହୁନାହିଁ, ବରଂ ସଂସ୍କାରର ଶୁଦ୍ଧକୁ ମୁଁ ଧର୍ମ ବୋଲି କହୁଛି ।

ଭଗବାନ୍ କାୟାକ୍ଲେଶକୁ ତପସ୍ୟା ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ, କିଂତୁ ତାହାର ଅର୍ଥ ଶରୀରକୁ କଷ୍ଟ ଦେବା ନୁହେଁ, ବରଂ ତପଃଦ୍ୱାରା ଶରୀର ଏବଂ ମନଃସ୍ଥିତିକୁ ବିକଶିତ କରିବା । ତେଣୁ ମହାବୀର କହନ୍ତି-

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପରଜୀବନରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିବାରନିମି□ ଗୃହ ତ୍ୟାଗକରେ,ରାଜର୍ଷି ବୈଭବପ୍ରାପ୍ତି ନିମି□ ଧର୍ମ ତ୍ୟାଗ କରେ ଏବଂ ଅପସରାପ୍ରାପ୍ତି ନିମି□ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ପାଳନ କରେ, ସେବ୍ୟକ୍ତି ମୂର୍ଖତାପୂର୍ବକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ, ଶରୀର ଏବଂ ମନପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର ହିଁ କରିଥାଏ । ଏହି ଅତ୍ୟାଚାରର ନାମ ସଂତାପ- ସାଧନ ନୁହେଁ ।

ସାଧାରଣ ଜନତାପାଇଁ ଲୌକିକ ଭାଷା

ମହାବୀରଙ୍କ ସମସାମୟିକ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ସଂସ୍କୃତରେ ଲେଖୁଥିଲେ ଏବଂ କଥାବା□ା ମଧ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ତାହାସାଧାରଣ ଜନତାଙ୍କ ପାଇଁ ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଉ ନଥିଲା । ମହାବୀରଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଥିଲା ଜଗତ୍‌ର ସାମଗ୍ରିକ୍ କଲ୍ୟାଣସାଧନ । ଏଥିନିମି□ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସହିତ ସଂପର୍କସ୍ଥାପନ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାମାଧ୍ୟମରେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭବପର ହେଉ ନଥିବାରୁ ସେ ଲୌକିକ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିଲେ । ତାଂକ ଉପଦେଶାବଳୀ ଆବାଳବୃଦ୍ଧବନିତା ସମସ୍ତେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଂକ ମୁଖନିଃସୃତ ଅମିୟ ବାଣୀ ଦଗ୍ଧକ୍ଷତରେ ପ୍ରଲେପଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ ।

ମହାବୀର ଈଶ୍ୱରୀୟ ସନ୍ଦେଶର ପ୍ରେରକରୂପେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ନଥିଲେ । ତାଂକ ସନ୍ଦେଶ ଥିଲା ସ୍ୱ-ସାଧନାଲବ୍ଧ ଅନୁଭବର ସନ୍ଦେଶ । ସେହି ସମୟରେ କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଈଶ୍ୱରୀୟ ସନ୍ଦେଶର ପ୍ରେରକଭାବେ ନିଜକୁ ଦାବି କରି ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତି ବୁଝିପାରୁନଥିବା ଭାଷାରେ ଈଶ୍ୱରୀୟସନ୍ଦେହଶକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ସମାଜରେ ନିଜକୁ ଉଚ୍ଚ ସମ୍ମାନିତ ବ୍ୟକ୍ତିଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଏହି ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରିଥିଲେ । ମହାବୀର ଏହି ପରଂପରାକୁ ଭଂଗ କରି ଦର୍ଶନ ମହାନ୍ ସତ୍ୟକୁ ସର୍ବସାଧାରଣ ବୋଧଗମ୍ୟ ଭାଷାରେ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

କର୍ମ, ପୁନର୍ଜନ୍ମ ଓ ଈଶ୍ୱର

କର୍ମବାଦ

କର୍ମବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱ-ଇଚ୍ଛାରେ କରିଥିବା କର୍ମଫଳ ଅବଶ୍ୟ ଭୋଗକରେ କର୍ମର ଫଳ କେବେ ହେଲେ ହେଁ ନିଷ୍ଫଳ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଦି କୌଣସି କର୍ମର ଫଳ ଏହି ଜୀବନରେ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ, ତା'ହେଲେ ପରଜନ୍ମରେ ତା'ର ଫଳ ଅବଶ୍ୟ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପଡ଼େ । କର୍ମଦ୍ୱାରା ହିଁ କ□ା ଜନ୍ମାନ୍ତର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଜନ୍ମଗତ ଭେଦ, ସୁଖ-ଦୁଃଖର ଅସମଞ୍ଜସ ଆଦିର କାରଣ କର୍ମ ହିଁ ଅଟେ । ପ୍ରାଣୀ ସ୍ୱୟଂ କର୍ମବନ୍ଧ ଏବଂ କର୍ମଭୋଗର ଅଧିଷ୍ଠାତା ଅଟେ ।

କର୍ମବାଦ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆପ□ ଦର୍ଶାଇ କେତେକେ କହନ୍ତି ଯେ କର୍ମବାଦରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଇଚ୍ଛା ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର କୌଣସି ସ୍ଥାନନାହିଁ, କାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟ ଯଦି କର୍ମବାଦଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ହୁଏ, ତା'ହେଲେ ସେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାପୂର୍ବକ ନିଜର ଆତ୍ମଶକ୍ତି ବା ପୁରୁଷାର୍ଥର ଉପଯୋଗ କରିବ କିପରି ? ସେ ସର୍ବଦା ନିଜ ପୂର୍ବକର୍ମର ଫଳ ଭୋଗ କରୁଥିବ ଏବଂ ସେହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ନୂତନ କର୍ମବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ି ପୁନଶ୍ଚ ନୂତନ କର୍ମର ଫଳଭୋଗ କରିବ । ଏହି କର୍ମଫଳ ଭୋଗ ଏବଂ ନୀବନ କର୍ମବନ୍ଧନର ପରଂପରା ନିରଂତରଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତିସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ହସ୍ତକ୍ଷେପ ବିନା ହିଁ ଚାଲିଥିବ ।

କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଏହା ଭାବିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଯେ ପ୍ରାଣୀ କର୍ମର ଫଳ ଭୋଗ କରିବାରେ ଯେପରି ପରାଧୀନ, ନବୀନ କର୍ମ ଉପାର୍ଜନ କରିବାରେ ମଧ୍ୟ ସେପରି ପରାଧୀନ । ପ୍ରାଣୀକୁ ନିଜ ପୂର୍ବଅର୍ଜିତ କର୍ମଫଳ ଅବଶ୍ୟ ଭୋଗକରିବାକୁ ପଡ଼େ, କିନ୍ତୁ ମାନସିକ ଶୁଦ୍ଧତା, ଶାରୀରିକ ସଂଯମତା ତଥା ବାହ୍ୟପରିସ୍ଥିତି ଅନୁଯାୟୀ ସେ ନିଜର ନବୀନ କର୍ମ ଉପାର୍ଜନ ହିଁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିପାରେ- ତେଣୁ କର୍ମବାଦରେ ଇଚ୍ଛା ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅବଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ବିଶ୍ୱର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ବ୍ୟାଖ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଇ କେତେକଦାର୍ଶନିକ କର୍ମବାଦ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନା କରିଥାନ୍ତି, ଯଥା- କାଳବାଦ, ସ୍ୱଭାବବାଦ, ନିୟତିବାଦ, ଯଦୃଚ୍ଛାବାଦ, ପୁରୁଷବାଦ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

କାଳବାଦ

ଶାସ୍ତ୍ରବା□ସମୁଚ୍ଚୟରେ କାଳବାଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଇଛି ଯେ କୌଣସି ପ୍ରାଣୀର ମାତୃଗର୍ଭରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା, ବାଲ୍ୟା-ପୌଗଣ୍ଡ-ଯୌବନାଦି ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହେବା, ପୁନଃ ସନ୍ତାନ ସନ୍ତତିଙ୍କ ଜନକ-ଜନନୀହେବା, ଶେଷରେ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତହୋଇ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣକରିବା ଆଦି ବିଭିନ୍ନଘଟଣା କାଳର ଅଭାବରେ ଘଟିତ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସମସ୍ତ ଘଟଣାର କାରଣ ହିଁ ଏହିକାଳ ।

ସ୍ୱଭାବବାଦ

ସ୍ୱଭାବବାଦୀଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁର ସୃଷ୍ଟି ନିଜ ସ୍ୱଭାବଯୋଗୁ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ନିଜ ସ୍ୱଭାବଯୋଗୁ ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁ ଅନ୍ତରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଅତ ଏବ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ଘଟଣାସମୂହର କାରଣ ହିଁ ସ୍ୱଭାବ ।

ନିୟତିବାଦ

ଜଗତ୍‌ର ପ୍ରତ୍ରେକ ଘଟଣା ପୂର୍ବରୁ ହିଁ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ । ଏଥିରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଇଚ୍ଛା-ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଯାହା ହେବା କଥା, ତାହା ଅବଶ୍ୟ ହିଁ ହେବ । ତେଣୁ କୌଣସି ଘଟଣାପ୍ରତି ଭୟ, ଚିନ୍ତା ବା ଆଶା

କରିବା ଯେପରି ନିରର୍ଥକ ସେପରି କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଅନ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା ବା ନିନ୍ଦା କରିବା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ନିରର୍ଥକ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବଳ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, ଶକ୍ତି ଓ ପରାକ୍ରମକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀକୁ ଅବଶ, ଦୁର୍ବଳ ଏବଂ ବୀର୍ଯ୍ୟହୀନ କରିଦିଏ ।

ଯଦୃଚ୍ଛାବାଦ

ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ କାରଣବିଶେଷ ବିନା ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟର ଉତ୍ପ□ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ଘଟଣା ବା କାର୍ଯ୍ୟବିଶେଷପାଇଁ କୌଣସି ନିମି□ ବା କାରଣର କଳ୍ପନା କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ସମସ୍ତ ଘଟଣା ଅକାରଣ ବା ଅକସ୍ମାତ ହିଁ ସୃଷ୍ଟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ପୁରୁଷବାଦ

ପୁରୁଷବାଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର- ବ୍ରହ୍ମବାଦ ଓ ଈଶ୍ୱରବାଦ । ବ୍ରହ୍ମବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ରହ୍ମ ହିଁ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥର ଉପାଦାନ କାରଣ ଅଟନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ସଂସାରର ସମସ୍ତ ଘଟଣାର ନିମି□ କାରଣ ଈଶ୍ୱର ଅଟନ୍ତି । ସେ ବିଶ୍ୱର ସଂଯୋଜକ ତଥା ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଅଟନ୍ତି ।

ଜୈନଦର୍ଶନରେ କର୍ମ ପ୍ରକୃତି ବା କର୍ମଫଳ

ଜୈନ କର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ କର୍ମର ଆଠଗୋଟି ମୂଳ ପ୍ରକୃତିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଏହି ପ୍ରକୃତିଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାଣୀକୁ ବିଭିନ୍ନପ୍ରକାର ଅନୁକୂଳ ତଥା ପ୍ରତିକୂଳ ଫଳ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହିମୂଳ ପ୍ରକୃତିଗୁଡ଼ିକ ହେଲା (୧) ଜ୍ଞାନାବରଣ, (୨) ଦର୍ଶନାବରଣ, (୩) ବେଦନୀୟ, (୪) ମୋହନୀୟ, (୫) ଆୟୁ, (୬) ନାମ, (୭) ଗୋତ୍ର ଏବଂ (୮) ଅନ୍ତରାୟ

ଏହି ମୂଳ ପ୍ରକୃତିଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ଜ୍ଞାନାବରଣ

ଜ୍ଞାନ ଯେହେତୁ ପା□ପ୍ରକାରର, ଜ୍ଞାନବରଣ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପ□ବିଧ । ଏହି ଜ୍ଞାନାବରଣଗୁଡ଼ିକୁ (ମତିଜ୍ଞାନାବରଣ, ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନାବରଣ, ଅବଧିଜ୍ଞାନାବରଣ, ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟଜ୍ଞାନାବରଣ, କେବଳଜ୍ଞାନାବରଣ) ଯଥାକ୍ରମେ ମତି, ଶ୍ରୁତ, ଅବଧି, ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଏବଂ କେବଳଜ୍ଞାନର ଆବରଣ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଦର୍ଶାନାବରଣ

ଏହିକର୍ମ ଆତ୍ମାର ଦର୍ଶନଗୁଣକୁ ଆବୃତକରିଥାଏ । ଏହାର ନଅଗୋଟି ଉ□ର ପ୍ରକୃତିମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଚାରିଗୋଟି ଦର୍ଶନସହିତ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପାଂଚଗୋଟି ପା□ପ୍ରକାର ନିଦ୍ରାସହିତ ସଂବନ୍ଧିତ ଅଟନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାର କର୍ମଦ୍ୱାରା ଦୃକ୍‌ଶକ୍ତି କ୍ଷୀଣ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଚକ୍ଷୁଦର୍ଶନାବରଣ କୁହାଯାଏ ।

ଚକ୍ଷୁ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ତଥା ମନଦ୍ୱାରା ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା ଜ୍ଞାନକୁ ଆବୃତ କରୁଥିବା କର୍ମ ଅ-ଚକ୍ଷୁଦର୍ଶନାବରଣ ଅଟେ ।

ଅବଧି ଏବଂ କେବଳ ଦର୍ଶନାବରଣୀୟ କର୍ମଦ୍ୱାରା ତତ୍‌ସଂବନ୍ଧୀୟ ଦର୍ଶନଗୁଡ଼ିକର ବିକାଶରେ ବାଧା ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ ।

ନିଦ୍ରା ଏହି କର୍ମର ଉଦୟ ହେଲେ ପ୍ରାଣୀ ଏପରି ଅବସ୍ଥା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ଯେ ତାହାକୁ ଥରେ ବା ଦୁଇ ଥର ଡାକିଲେ ସେ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ ବା ନିଦରୁ ଉଠିପଡ଼େ ।

ନିଦ୍ରା-ନିଦ୍ରା- ଏହି କର୍ମର ଉଦୟ ହେଲେ ପ୍ରାଣୀ ଗାଢ଼ ନିଦ୍ରାରେ ଶୁଏ ।

ପ୍ରଚଳା- ଏହି କର୍ମଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀ ଠିଆ ହେବା ଅବସ୍ଥାରେ ବା ବସିବା ଅବସ୍ଥାରେ ନିଦ୍ରାଭିଭୂତ ହୁଏ ।

ପ୍ରଚଳା-ପ୍ରଚଳା- ଏହି କର୍ମଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀ ଚାଲିବା ବୁଲିବା ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ନିଦ୍ରାଭିଭୂତ ହୁଏ ।

ସ୍ତ୍ୟାନଗୃଦ୍ଧି- ଦିନରେ ବା ରାତ୍ରିରେ ଚିନ୍ତା କରିଥିବା କାର୍ଯ୍ୟବିଶେଷକୁ ନିଦ୍ରାବସ୍ଥାରେ ସଂପନ୍ନ କରିବାର ନାମ ସ୍ତ୍ୟାନଗୃଦ୍ଧି ଅଟେ । ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଏହି ପ୍ରକାର ନିଦ୍ରା ଆସେ, ତାହାର ନାମ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ୟାନଗୃଦ୍ଧି ।

ବେଦନୀୟ

ଏହି କର୍ମର ଦୁଇଗୋଟି ଉ□ର ପ୍ରକୃତି ହେଲା, ସାତା ଏବଂ ଅସାତା । ଯେଉଁ କର୍ମର ଉଦୟରେ ପ୍ରାଣୀକୁ ଅନୁକୂଳ ପଦାର୍ଥପ୍ରାପ୍ତିର ସୁଖ ଅନୁଭବ ହୁଏ ତାହାକୁ ସାତାବେଦନୀୟ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଦୁଃଖଦାୟକ ପଦାର୍ଥର ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ତାହାକୁ "ଅସାତାବେଦନୀୟ" କୁହାଯାଏ ।

ମୋହନୀୟ

ଏହି କର୍ମର ଦୁଇଗୋଟି ଉ□ର ପ୍ରକୃତି ହେଲା (୧) ଦର୍ଶନ ମୋହନୀୟ ଏବଂ (୨) ଚରିତ୍ରମୋହନୀୟ । ଯେଉଁ ପଦାର୍ଥ ଯେପରି ଅଟେ, ତାକୁ ସେହିପରିଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବା ବୁଝିବାକୁ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ । ଆତ୍ମାର ଏହି ଗୁଣକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରୁଥିବା କର୍ମର ନାମ ଦର୍ଶନମୋହନୀୟ ଅଟେ । ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମା ନିଜର ଯଥାର୍ଥ ସ୍ୱରୂପକୁ ଜାଣିବାରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତାକୁ ଚରିତ୍ରମୋହନୀୟ କୁହାଯାଏ । ଦର୍ଶନମୋହନୀୟ କର୍ମର ତିନିଗୋଟି ଭେଦ, ଯଥା (୧) ସମ୍ୟକ୍ତ୍ୱ ମୋହନୀୟ, (୨) ମିଥ୍ୟାତ୍ୱମୋହନୀୟ, (୩) ମିଶ୍ରମୋହନୀୟ । ଚରିତ୍ର ମୋହନୀୟର ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ଭେଦ, ଯଥା- କଷାୟମୋହନୀୟ ଏବଂ ନୋକଷାୟମୋହନୀୟ ।

କଷାୟମୋହନୀୟ ଚାରି ପ୍ରକାରର- କ୍ରୋଧ, ମାନ, ମାୟା ଏବଂ ଲୋଭ । ଏହି ଚାରିଗୋଟି କଷାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ନିଜର ତୀବ୍ରତା ଏବଂ ମନ୍ଦତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୁନଃ ଚାରି ଭାବରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ଅନନ୍ତାନୁବନ୍ଧୀ, ଅପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନାବରଣ, ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନାବରଣ ଏବଂ ସଂଜ୍ୱଳନ । ସେହିପରି କଷାୟମୋହନୀୟ କର୍ମର ସର୍ବମୋଟ ଷୋହଳ ପ୍ରକାର ଭେଦ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ନୋକଷାୟର ନଅଗୋଟି ଭେଦ ଅଛି- (୧) ହାସ୍ୟ, (୨) ରତି, (୩) ଅରତି, (୪) ଶୋକ, (୫) ଭୟ, (୬) ଜୁଗୁପ୍ସା, (୭) ସ୍ତ୍ରୀବେଦ (ସ୍ତ୍ରୀର ପୁରୁଷସହିତ ସଂଭୋଗ କରିବାର କାମନା), (୮) ପୁରୁଷବେଦ (ପୁରୁଷର ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ସଂଭୋଗ କରିବାର କାମନା), (୯) ନପୁଂସକବେଦ (ଏହି କର୍ମ ତୀବ୍ରତମ କାମାଭିଳାଷର ପ୍ରତୀକ । ଏଥିରେ କାମୁକର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଉଭୟ ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପ୍ରତି ।) ଏହିପରି ଭାବରେ ଚରିତ୍ରମୋହନୀୟ ପଚିଶିଗୋଟି ଅଛି ।

ଆୟୁ

ଏହି କର୍ମର ଚାରିଗୋଟି ଭେଦ ଅଛି, ଯଥା - (୧) ଦେବାୟୁ, (୨) ମନୁଷ୍ୟାୟ (୩) ନିର୍ଯ୍ୟ□ାୟୁ (୪) ନରକାୟୁ । ଆୟୁକର୍ମଯୋଗୁ ପ୍ରାଣୀ ଜୀବିତ ଥାଏ ଏବଂ ଏହି କର୍ମର କ୍ଷୟରେ ସେ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରିଥାଏ ।

ନାମ

ଏହି କର୍ମର ଏକଶହ ତିନିଗୋଟି ଉ□ର ପ୍ରକୃତ ଅଛି । ଏହି ଉ□ର ପ୍ରକୃତଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରିଗୋଟି ଶ୍ରେଣୀରେ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

(୧) ପିଣ୍ଡପ୍ରକୃତି (ସମୂହ ପ୍ରକାର)

(୨) ପ୍ରତ୍ୟେକପ୍ରକୃତି (ବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରକାର)

(୩) ତ୍ରସଦଶକ (ସ୍ୱୟଂଚାଳିତ)

(୪) ସ୍ଥାବରଦଶକ (ସ୍ଥାବର ପଦାର୍ଥ)

ପିଣ୍ଡପ୍ରକୃତିଯୋଗୁ ପ୍ରାଣୀଠାରେ ପା□ଜାତି, ପ□ଶରୀର, ପନ୍ଦରଗୋଟି ବନ୍ଧନ, ଶରୀର ପାଂଚଟି ବର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଇଟି ଗନ୍ଧ, ପଂଚରସ ଆଦିର ସଂଯୋଜନା ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକୃତିଯୋଗୁ ପ୍ରାଣୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବନା, ଧର୍ମସ୍ଥାପନର କ୍ଷମତା ଆଦିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ ।

ପ୍ରାଣୀ ସୁନ୍ଦର ଶରୀର, ମଧୁରବାଣୀ, ସହନୁଭୂତି ଭାବର ଅଧିକାରୀ ହେବାର କାରଣ ତ୍ରସଦଶକ କର୍ମ ଅଟେ ।

ପ୍ରାଣୀ କୁରୁପ ହେବା, କର୍କଶସ୍ୱରଯୁକ୍ତ ହେବା ଏସବୁର କାରଣ ସ୍ଥାବରଦଶକ କର୍ମ ଅଟେ ।

ଗୋତ୍ର

ଏହି କର୍ମ ଦୁଇପ୍ରକାରର- ଉଚ୍ଚ ଏବଂନୀଚ । ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀ ଉଚ୍ଚକୁଳରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରେ, ତାହାକୁ ଉଚ୍ଚଗୋତ୍ରକର୍ମ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀ ନୀଚକୁଳରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରେ, ତାହାକୁ ନୀଚଗୋତ୍ରକର୍ମ କୁହାଯାଏ । ବଂଶଗତ ଶାରୀରିକ ସୁସ୍ଥତା, ସୁରୂପତା, ସଂସ୍କାରସଂପନ୍ନତାଦି ଉଚ୍ଚଗୋତ୍ରର ଲକ୍ଷଣ ଏବଂ ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା, ସଂସ୍କାରହୀନତାଦି ନୀଚଗୋତ୍ରର ଲକ୍ଷଣ ଅଟେ ।

ଅନ୍ତରାୟ

ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଦାନ-ଲାଭ, ଭୋଗ ଉପଭୋଗ, ବୀର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ଶକ୍ତିର ନାଶ ହୁଏ ତାହକୁ ଅନ୍ତରାୟ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଯେପରି ଜ୍ଞାନବରଣ କର୍ମ ଆତ୍ମା ଜ୍ଞାନଗୁଣକୁ ଆବୃତ କରିଥାଏ, ସେହିପରି ଅନ୍ତରାୟ କର୍ମ ଆତ୍ମାର ଶକ୍ତି ବା ବୀର୍ଯ୍ୟଗୁଣକୁ ଆବୃତ କରିଥାଏ । ଏହି ଅନ୍ତରାୟ କର୍ମ ପାଂଚପ୍ରକାରର, ଯଥା- (୧) ଦାନାନ୍ତରାୟ, (୨) ଲାଭନ୍ତରାୟ, (୩) ଭୋଗାନ୍ତରାୟ, (୪) ଉପଭୋଗାନ୍ତରାୟ, (୫) ଏବଂ ବୀର୍ଯ୍ୟାନ୍ତରାୟ ।

ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଉପଯୁକ୍ତ ପରିସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ ନାହିଁ, ତାହା "ଦାନାନ୍ତରାୟ" କର୍ମ ଅଟେ ।

ଅଭୀଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ଥିଲେ ତାହାର ପ୍ରାପ୍ତଭାବନା ନ ହେବା ଲାଭନ୍ତରାୟ କର୍ମ ଅଟେ ।

ଭୋଗସାମଗ୍ରୀ ନିକଟରେ ଥାଇ ଏବଂଭୋଗ କରିବାର "ଇଚ୍ଛା ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀ ଭୋଗ୍ୟପଦାର୍ଥର ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, ସେହି କର୍ମ "ଭୋଗାନ୍ତରାୟ" ଅଟେ ।

ଯେଉଁ ବସ୍ତୁକୁ ଥରେ ମାତ୍ର ଭୋଗ କରାଯାଏ, ତାହା ଭୋଗ୍ୟବସ୍ତୁ ଅଟେ, ଯଥା- ଅନ୍ନ, ଜଳ ଆଦି । ବାରଂବାର ଭୋଗ କରାଯାଉଥିବା ବସ୍ତକୁ ଉପଭୋଗ୍ୟ ବସ୍ତୁ କୁହାଯାଏ ଯଥା- ବସ୍ତ୍ର, ଆଭୂଷଣ ଆଦି । ଉପଭୋଗ୍ୟ ବସ୍ତୁ ନିକଟରେ ଥାଇ ମଧ୍ୟ ତାହାକୁ ଉପଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ନ ହେବାର କାରଣ "ଉପଭୋଗକର୍ମାନ୍ତରାୟ" ଅଟେ ।

ଯେଉଁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଣୀ ନିଜ ବୀର୍ଯ୍ୟ, ସାମର୍ଥ୍ୟ, ଶକ୍ତି ଆଦିର ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ଚାହିଁଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଉପଯୋଗ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ ତାହାକୁ "ବୀର୍ଯ୍ୟାନ୍ତରାୟ" କୁହାଯାଏ ।

ନୈତିକତ□୍ୱ

ଜୈନଦର୍ଶନରେ ନଅଗୋଟି - ତ□୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି, ଜୀବ, ଅଜୀବ, ପୁଣ୍ୟ, ପାପ, ଆସ୍ରବ, ବନ୍ଧ, ସଂବର, ନିର୍ଜରା ଏବଂ ମୋକ୍ଷ । ଏହି ତ□୍ୱଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଏବଂ ବିସ୍ତୃତରୂପରେ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଛି ।

ଜୀବ ଓ ଅଜୀବ

ଯାହାର ଚେତନା ଅଛି, ତାହାକୁ ଜୀବ ଏବଂ ଯାହାର ଚେତନା ନାହିଁ ତାକୁ ଅଜୀବ କୁହାଯାଏ । ଏହି

ଦୁଇଟି ତ□ର ସ୍ୱରୂପବିଷୟରେ ପରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଜୈନମତ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ଦୁଇଟି ତ□ର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ କର୍ମର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଏବଂ ଜୀବନଚକ୍ରର ଉଦୟ ହୁଏ । ନୈତିକତ□ର ବିଚାର କଲାବେଳେ ଜୈନ-ଦାର୍ଶନିକଗଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏହି ଦୁଇଗୋଟି ବିଷୟଉପରେ ଆଲୋଚନା କରିଥାନ୍ତି । ପ୍ରଥମତଃ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆତ୍ମା କିପରି ଜୀବନ-ମରଣ-ଚକ୍ରରେ ପଡ଼ି ନିଜ ଶୁଦ୍ଧ ଚେତନାକୁ ଦୂଷିତ କରିଥାଏ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ସେ କିପରି ନିଜ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ପୁନଃପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ବା ପୁଦ୍‌ଗଳଠାରୁ ମୁକ୍ତି ପାଏ ।

ପୁଣ୍ୟ ଏବଂ ପାପ

ପୁଣ୍ୟକୁ ଶୁଭକର୍ମର ପରିଣାମ ଏବଂ ପାପକୁ ଅଶୁଭକର୍ମର ପରିଣାମ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଶୁଭକର୍ମର ଉଦାହରଣ ହେଉଛି- ସମ୍ୟକଦର୍ଶନ ତଥା ସମ୍ୟକ୍‌ଜ୍ଞାନର ପ୍ରାପ୍ତି, ଯଥା ମୁନିଙ୍କ ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧାଭାବଆଦି । ପରିଣାମତଃ ଉକ୍ତ କର୍ମକୃତ୍ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଶୁଭ ଆୟୁ, ଶୁଭ ନାମ ତଥା ସୁଗାତ୍ର, ସୁଖାନୁଭବ ଆଦି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଅଶୁଭ କର୍ମ ହେଉଛି- ହିଂସାତ୍ମକ, ଅସତ୍ୟବଚନ, ମିଥ୍ୟାଜ୍ଞାନ, ମିଥ୍ୟାଶ୍ରଦ୍ଧା ଆଦି ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତି ଅଳ୍ପାୟୁ, ଅଶୁଭ ନାମ ଏବଂ ଅସୁନ୍ଦର ଶରୀର, ଦୁଃଖାନୁଭବୀ ହୋଇଥାଏ ।

ଜୈନଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ମତ ହେଉଛି ଯଦିଓ ସଦାଚାରୀ ଜୀବନ ଦୁରାଚାରୀ ଜୀବନଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତଥାପି ଜୀବନ-ମରଣ-ଚକ୍ରରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ । ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ଯେ ସୁଖୀ ହେବା, ସୁସ୍ଥ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବା ଏବଂ ଦୀର୍ଘାୟୁ ହେବା ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଚରମ ବିକାଶ ସାଧନ ପାଇଁ ସୁଯୋଗ ପାଇଥାଏ ଏବଂ ଜୀବକୁ ଅଜୀବଠାରୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ବିଭିନ୍ନ ସଂଭାବନାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଏ । ଶୁଭ ଏବଂ ଅଶୁଭ ଏହି ଦୁଇଟିଯାକ କର୍ମର ମୂଳ କାରଣ ଆସକ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଆସକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଜୀବ ବାରମ୍ବାର କର୍ମବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ି ଫଳପ୍ରାପ୍ତିନିମି□ ଅସଂଖ୍ୟ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରେ । ତେଣୁ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତିର ଅଭୀପ୍‌ସା ରଖିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଧ୍ୟେୟ କେବଳ ଶୁଭକର୍ମ ନ ହୋଇ ଅନାସକ୍ତ କର୍ମ ହେବା ଉଚିତ । ଅନାସକ୍ତ କର୍ମର ଅଭ୍ୟାସ କରିବା ଦ୍ୱାରା ସେ ମୋକ୍ଷ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ ।

ଆସ୍ରବ

ସମଗ୍ର ଲୋକରେ କର୍ମଯୋଗ୍ୟ ପୁଦ୍‌ଗଳ ପରମାଣୁ ବିଦ୍ୟମାନ । ଜୀବର ନିଜସ୍ୱ ସ୍ୱରୂପ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଶୁଦ୍ଧ ମନୋଭାବନାର ଉତ୍ପ□, ଯଥା- ଅଶ୍ରଦ୍ଧାଭାବ, କ୍ରୋଧ, ମାନ, ଲୋଭ ଆଦି ଯୋଗୁ ଆତ୍ମା କର୍ମ-ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭାବରୁ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ନାହିଁ ଏବଂ ଏହାଯୋଗୁ କର୍ମ-ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକ ଆତ୍ମାପ୍ରତି ଆକର୍ଷିତ ହୋଇ ପ୍ରବାହିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହାକୁ ଭାବାସ୍ରବ କୁହାଯାଏ । ପୁଦ୍‌ଗଳରେ କର୍ମତ୍ୱର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ଦ୍ରବ୍ୟାସ୍ରବ କୁହାଯାଏ । ଭାବାସ୍ରବ ଜୀବଜଗତପର୍ଯ୍ୟାୟ ଏବଂ ଦ୍ରବ୍ୟାସ୍ରବ ପୁଦ୍‌ଗଳଗତ । ଜୈନଦର୍ଶନରେ ଯୋଗ ଏବଂ କଷାୟକୁ କର୍ମବନ୍ଧନର କାରଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଶରୀର, ବାଣୀ ଏବଂ ମନଃପ୍ରବୃ□କୁ ଯୋଗ ଏବଂ ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ ଆଦିକୁ କଷାୟ କୁହାଯାଏ ।

ବନ୍ଧ

ପୁଦ୍‌ଗଳ-ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକର କର୍ମରୂପେ ଆତ୍ମାରୂପେ ଆତ୍ମାସହିତ ବନ୍ଧନକୁ ବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ । ବନ୍ଧର ଦୁଇଗୋଟି ଅବସ୍ଥା ହେଉଛି ଭାବବନ୍ଧ ଏବଂ ଦ୍ରବ୍ୟଗନ୍ଧ । ରାଗ, ଦ୍ୱେଷ ଆଦି କଷାୟ ଚେତନାରେ ଏକଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି । ଏଥିରେ କର୍ମ ଏକ ବିଶେଷ ବନ୍ଧନକୁ ସୃଷ୍ଟି କରେ ତାହାକୁ ଭାବବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ । ତତ୍‌ପରେ କର୍ମାଣୁଗୁଡ଼ିକ ଜୀବର ପ୍ରକୃତ ସଂପର୍କରେ ଆସି ଦ୍ରବ୍ୟବନ୍ଧ ଅବସ୍ଥାର ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି ।

ବନ୍ଧ ଚାରି ପ୍ରକାରର- ପ୍ରକୃତିବନ୍ଧ, ପ୍ରଦେଶବନ୍ଧ, ସ୍ଥିତିବନ୍ଧ ଏବଂ ଅନୁଭାଗବନ୍ଧ । ଜୀବର ସ୍ପନ୍ଦନକ୍ରିୟାଦ୍ୱାରା ଦ୍ରବ୍ୟର କର୍ମପରମାଣୁରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେବାକୁ ପ୍ରକୃତିବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ଜ୍ଞାନାବରଣ ଆଦି ଆଠଗୋଟି ପ୍ରମୁଖ ଭେଦ ଅଛି । ଏଥିରେ କର୍ମପରମାଣୁ ଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକୃତି ବା ସ୍ୱରୂପର ବିଚାର କରାଯାଏ ।

ପ୍ରଦେଶବନ୍ଧ- ବିଭିନ୍ନ କର୍ମ ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଆତ୍ମାର ଆକର୍ଷଣ ସୃଷ୍ଟି ହେଲାପରେ କର୍ମ-ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକ ଆତ୍ମାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦେଶରେ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରନ୍ତି । ଏହାକୁ ପ୍ରଦେଶବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ । ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ କର୍ମପ୍ରଦେଶର ଉଲ୍ଲେଖ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ସ୍ଥିତିବନ୍ଧ ଏବଂ ଅନଭାଗ ବନ୍ଧ- ଯହିଁରେ ରାଗଦ୍ୱେଷ ଆଦି କଷାୟଗୁଡ଼ିକର ତୀବ୍ରତା ବା ମନ୍ଦତା ଅନୁଯାୟୀସେହି କର୍ମ ପୂଦ୍‌ଗଳଗୁଡ଼ିକରୁ ସ୍ଥିତି ଏବଂ ଫଳ ଦେବର ଶକ୍ତି ନିର୍ଭର କରେ, ତାହାକୁ ଯଥାକ୍ରମେ ସ୍ଥିତିବନ୍ଧ ଏବଂ ଅନୁଭାଗବନ୍ଧ କୁହାଯାଏ ।

ସଂବର

ଜୀବକୁ ଦୂଷିତ ହେବାରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କର୍ମ-ପରମାଣୁର ସ୍ରୋତକୁ ବନ୍ଦ କରିବା ପକ୍ରିୟାର ନାମ ସଂବର ଅଟେ । ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ କହିଲେ- ଯେଉଁ ଦ୍ୱାର ବା ପଥଦ୍ୱାରା କର୍ମର ଆସ୍ରବ ହୋଇଥାଏ, ସେହି ପଥର ନିରୋଧକୁ ସଂବର କୁହାଯାଏ । ସର୍ବପ୍ରଥମେ କର୍ମାସ୍ରବର ଗ୍ରହଣଶୀଳତାଭାବରୁ ଆତ୍ମା ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଏହାକୁ ଭାବସଂବର କୁହାଯାଏ ଏବଂ କର୍ମାସ୍ରବର ପ୍ରକୃତ ବନ୍ଦ ହେବା ସ୍ଥିତିକୁ ଦ୍ରବ୍ୟସଂବର କୁହାଯାଏ ।

ନବୀନ କର୍ମ ଉପାର୍ଜନର ନିରୋଧ ବଂବର ନିମ୍ନୋକ୍ତ କାରଣଯୋଗୁ ହୋଇଥାଏ-ଗୁପ୍ତି, ସମିତି, ଧର୍ମ, ଅନୁପେକ୍ଷା, ପରୀଷହଜୟ ଏବଂ ଚରିତ୍ର । ମନ, ବଚନ ଏବଂ ଶରୀର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରବ୍ୟ□ର ନିୟନ୍ତ୍ରଣକୁ ଗୁପ୍ତି କୁହାଯାଏ । ଏହା ହିଁ ସଂବରର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କାରଣ ଅଟେ ।

ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରବୃ□କୁ ସମିତି କୁହାଯାଏ । ଏଥିରେ ଚାଲିଲାବେଳେ ଯତ୍ନଶୀଳ ହେବା, ମିଷ୍ଟଭାଷୀ ହେବା, ହିଂସାତ୍ମକ ଆହାର ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଧର୍ମ-ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପାଭିମୁଖୀ ତଥା ସମାଜହିତକାରୀ ପ୍ରବୃ□କୁଧର୍ମ କୁହାଯାଏ । କ୍ଷମା, ମୃଦୁତା, ଆଦି ଏଥିର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଟେ ।

ଅନୁପେଷା- ଉ□ମ ଭାବନା ଏବଂ ଆତ୍ମଚିନ୍ତନକୁ ଅନୁପେକ୍ଷା କୁହାଯାଏ । ସଂସାରର ଅନିତ୍ୟତା, ଶରୀରର ଆତ୍ମାଠାରୁ ଭିନ୍ନତା, ରାଗ-ଦ୍ୱେଷ ଆଦି ଭାବର ହେୟତା, ସଦାଚାରର ଉପାଦେୟତା ଆଦି ବାରଂବାର ଚିନ୍ତନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଚି□ ଶୁଦ୍ଧ ହୁଏ ଏବଂ ସାଧକ ସଂବର ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ ।

ପରିଷହଜୟ- କ୍ଷୁଧା, ତୃଷ୍ଣା, ଶୀତ, ରୌଦ୍ର ଆଦି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅସ୍ୱାଭାବିକ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଶାନ୍ତିପୂର୍ବକ ସହନ କରିବା ପରୀଷହଜୟ କୁହାଯାଏ । ବହୁ ଦିନ ଧରି ତପସ୍ୟା କଲାପରେ ମଧ୍ୟ ଯଦି ସିଦ୍ଧି ପ୍ରାପ୍ତ ନ ହୁଏ, ତଥାପି ତପସ୍ୟାର ଅନାଦର ନ କରିବା, ଯଦି ତପସ୍ୟାରେ ସିଦ୍ଧି ହୋଇଯାଏ, ସେଥିପାଇଁ ଗର୍ବିତ ନ ହେବା, କାହାର ସତ୍‌କାରରେ ହର୍ଷ ଏବଂ ଅପମାନରେ ଦୁଃଖିତ ନ ହେବା , ଭିକ୍ଷା କଲାବେଳେ ନିଜକୁ ଦୀନ-ହୀନ ବୋଲି ନ ଭାବିବା ଆଦି ପରୀଷହଗୁଡ଼ିକର ବିଜୟଦ୍ୱାରା ବ୍ୟକ୍ତି ଦୃଢ଼ନିଷ୍ଠ ହୁଏ ।

ଚରିତ୍ର-ଅହିଂସା, ସତ୍ୟ, ଅଚୌର୍ଯ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ଅପରିଗ୍ରହର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିପାଳନ କରିବା ପୂର୍ଣ୍ଣଚରିତ୍ରଅଟେ ।

ନିର୍ଜରା

ଜୀବରେ ପୂର୍ବସଂଚିତ ପୁଦ୍‌ଗଳର ବିନାଶକୁ ନିର୍ଜରା କୁହାଯାଏ ।

ମୋକ୍ଷ

ମୋକ୍ଷର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଜୀବର ଅଜୀବଠାରୁ ମୁକ୍ତି । ମୋକ୍ଷର ସାଧନସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କର ମତ ହେଉଛି "ସମ୍ୟଗଦର୍ଶନ ଜ୍ଞାନଚରିତ୍ରାଣି ମୋକ୍ଷମାର୍ଗଃ'' (ତ□ାର୍ଥ - ସୂତ୍ର ୧ ।୧) ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ୟକ୍ ଦର୍ଶନ, ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ର ହିଁମୋକ୍ଷର ମାର୍ଗ ଅଟେ । ଏହାକୁ ତ୍ରିରତ୍ନ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ସମ୍ୟକ ଦର୍ଶନକୁ

ମୋକ୍ଷର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି, କାରଣ, ସମ୍ୟକ୍ ଦର୍ଶନଦ୍ୱାରା ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ରର ପଥ ପ୍ରଶସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଜୀବ, ଅଜୀବ, ଆସ୍ରବ, ବନ୍ଧ, ସଂବର, ନିର୍ଜରା ଏବଂ ମୋକ୍ଷ ଏହି ସାତଗୋଟି ତ□ପ୍ରତି ଦୃଢ଼ଶ୍ରଦ୍ଧାକୁ ସମ୍ୟକ୍ ଦର୍ଶନ କୁହାଯାଏ । ଏହି ସାତଗୋଟି ତ□ପ୍ରତି ଦୃଢ଼ଶ୍ରଦ୍ଧା ରଖୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ସମ୍ୟକ ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ ।ଏଠାରେ ଜ୍ଞାନ ଶବ୍ଦଟି ଜ୍ଞାନମୀମାଂସ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତନ ହୋଇ ଆଧାତ୍ମିକ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଆଧାତ୍ମିକ ଜ୍ଞାନରୂପରେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନିଜ ଆତ୍ମାର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୁଏ । ସେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିପାରେ ଯେ ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପର ପ୍ରାପ୍ତିରେ ମୋକ୍ଷଲାଭ ସମ୍ଭବପର । ତେଣୁ ଆତ୍ମକଲ୍ୟାଣ (ଆତ୍ମସଂଯମ), ସମାଜହିତ, ଦେଶନିର୍ମାଣ ଏବଂ ମାନବତାର ଉଦ୍ଧାରରେ ସେ ଲାଗିପଡ଼େ । ଅହିଂସା, ସତ୍ୟ, ଅସ୍ତେୟ, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅପରିଗ୍ରହର ପାଳନକୁ ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ର କୁହାଯାଏ ।

ଗୁଣସ୍ଥାନ

ଜୈନ-କର୍ମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଆତ୍ମବିକାଶ ବା ଚରିତ୍ରବିକାଶର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାକୁ ଚଉଦଗୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭାଜିତ କରାଯାଇଛି ଯାହା କି ଗୁଣସ୍ଥାନ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସମ୍ୟକ୍ ଦର୍ଶନ, ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ରର ଉପଲବ୍ଧି । ପ୍ରତ୍ରେକ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ଉପରଲିଖିତ ତ୍ରିରତ୍ନର ପ୍ରାପ୍ତି ନିମି□ କ୍ଷମତା ବିଦ୍ୟମାନ, କିଂତୁ ନିଜ ଉଦ୍ୟମଦ୍ୱାରା କ୍ରମଶଃ ଏହିଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି-ମାର୍ଗର ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

ମିଥ୍ୟାଦୃଷ୍ଟି

ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଏହା ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି-ମାର୍ଗର କୌଣସି ଅବସ୍ଥା ହିଁ ନୁହେଁ, କାରଣ, ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଆତ୍ମା ଆତି ନିକୃଷ୍ଟତମ ସ୍ଥିତିରେ ଥାଏ । ଏଥିରେ ବ୍ୟକ୍ତି ମିଥ୍ୟାଜ୍ଞାନରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ଏବଂ ଦର୍ଶନାବରଣ କର୍ମଯୋଗୁ ସତ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି ଅସତ୍ୟକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ରାଗ-ଦ୍ୱେଷର ବଶୀଭୂତ ହୋଇ ସେ ଆଧାତ୍ମିକ ବା ତା□ିକ ସୁଖରୁ ବଂଚିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଅଳ୍ପକାଳୀନ ସମ୍ୟକ୍ ଦୃଷ୍ଟି

ମିଥ୍ୟାଦୃଷ୍ଟିସଂପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିର ମୋହର ପ୍ରଭାବ କି□ନ୍ମାତ୍ରାରେ ହ୍ରାସ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲାପରେ ତାହାକୁ କିୟତ୍କ୍ଷଣପାଇଁ ଯଥାର୍ଥତାର ଅନୁଭୂତି ହୁଏ ବା ତ□ଦୃଷ୍ଟି ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଅଳ୍ପକାଳୀନ ସମ୍ୟକ୍ ଦୃଷ୍ଟି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଗୁଣସ୍ଥାନରେ ସ୍ଥିତ ଆତ୍ମାର ଯଦିପୁନଃ ମୋହାଉଦୟ ହୁଏ, ତା ହେଲେ ଯଥାର୍ଥରେ ଅନୁଭୂତିରୁ ତାହାର ପତନ ହୁଏ ଏବଂ ସେ ପୁନଃ ମିଥ୍ୟାଦୃଷ୍ଟି ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ମିଶ୍ର ଗୁଣସ୍ଥାନ

ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିର ମିଶ୍ରଭାଗଯୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ଅଟେ । ଏଥିରେ ସାଧକ ସମ୍ୟକ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ମିଥ୍ୟାତ୍ୱ ମଧ୍ୟରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ । ତାହାର ମନ ସର୍ବଦା ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ରହେ ଏବଂ ସମ୍ୟକ୍ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିପାରେ ନାହିଁ । ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ଏହି ସ୍ଥିତି ଅଧିକ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହେ ନାହିଁ, କାରଣ ସାଧକ ସତତ ଏହି ସ୍ଥିତିରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠିବା ପାଇଁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦ୍ୟମ କରୁଥାଏ ।

ଗ୍ରନ୍ଥିଭେଦ ଏବଂ ସମ୍ୟକ୍ ଶ୍ରଦ୍ଧା

ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧକ ସମ୍ୟଗ୍‌ଦଅଷ୍ଟିବାନ୍ ହୋଇଯାଏ । ସମ୍ୟଗ୍‌ଦୃଷ୍ଟିର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆତ୍ମସଂଯମ ବା ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ରର ଅଭାବ ଏଥିରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଦେଶବିରତି

ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପରେ ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ରର ପାଳନ କରିପାରେ ନାହିଁ- ଆଂଶିକଭାବରେ

ତାହାର ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଏ ଏବଂ ଆତ୍ମଚେତନାକୁ ପ୍ରାପ୍ତହୁଏ ।

ସର୍ବବିରତି

ଏହି ଗୁଣସ୍ଥାନରେ ସାଧକ ସାଧନାର ସୋପାନରେ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ । ଏଥିରେ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ସମ୍ୟକ୍ ଚରିତ୍ରର ପାଳନ କରେ ତଥାପି ତାହାର ଚରିତ୍ର ସର୍ବଦା ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ, କାରଣ, ଏଥିରେ ବିଭିନ୍ନ ଦୋଷର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ନିଜ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାଧନା ଅନୁଯାୟୀ ହୁଏତ ଏହି ଅବସ୍ଥାରୁ ତାହାର ପତନ ହୁଏ ବା ସେ ଉଚ୍ଚତର ସୋପାନକୁ ଆରୋହଣ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରେ ।

ଅପ୍ରମ□ ଅବସ୍ଥା

ଏଥିରେ ସାଧକକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଫଳତା ମିଳେ । ସେ ପ୍ରମାଦ ଆଦି ଦୋଷରହିତ ହୋଇ ଆତ୍ମସାଧନାରେ ଲୀନ ହୁଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ଅତି ମହ□୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ଏହାପରେ ସାଧକ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବା ଆଂଶିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିଶୁଦ୍ଧିସ୍ତରରେ ପହଂଚିଯାଏ ।

ଅପୂର୍ବକରଣ

ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସାଧକ ଏକ ଅଦ୍ଭୁତ ମାନସିକ ଶକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହୁଏ । ଏହାର ସହାୟତାରେ ସେ କର୍ମ-ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକର ବିନାଶସାଧାନ କରିଥାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଜୀବ ବିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଯିବା ଯୋଗୁଁ ତା'ର ପୂର୍ବକର୍ମବନ୍ଧନର ତୀବ୍ରତା କ୍ଷୀଣ ହୁଏ ଏବଂ କାଳାବଧି ମଧ୍ୟ ସୀମିତ ହୋଇଯାଏ ।

ସ୍ଥୂଳକଷାୟ

ଦେଖିଥିବା, ଶୁଣିଥିବା ବା ଭୋଗ କରିଥିବା ବିଷୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତିର ଅଭାବଯୋଗୁ ଏହି ଗୁଣାସ୍ଥାନରେ ଭାବନାମାନ ବିଷୟାଭିମୁଖୀ ନ ହୋଇ ଆତ୍ମାଭିମୁଖୀ ହୁଅନ୍ତି ।

ସୂକ୍ଷ୍ମକଷାୟ

ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଲୋଭକଷାୟ ଏବଂ ରୂପକଷାୟ ହିଁ ବିଦ୍ୟମାନ ଥାଏ । ଅନ୍ୟ କଷାୟଗୁଡ଼ିକ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥାଆନ୍ତି ।

ଉପାସାନ୍ତକଷାୟ

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିକାଶର ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ କଷାୟଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ବିନିଷ୍ଟ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ଏବଂ କର୍ମର ପ୍ରଭାବରୁ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେ ବୀତରାଗୀ ହୁଏ, କିଂତୁ କଷାୟ ବା ସଂବେଗଗୁଡ଼ିକର ପୁନଃ ଉଦିତ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଥାଏ ।

ସନ୍ଦେହମୁକ୍ତି

ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଜୀବ ନିଜର ଚାରିଗୋଟି ବାଧକ ଧର୍ମ, ଯଥା- ଜ୍ଞାନାବରଣ, ଦର୍ଶନାବରଣ, ବେଦନୀୟ ଏବଂ ମୋହନୀୟ କର୍ମଠାରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ କେବଳଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଶରୀର, ମନଃ ଓ ବାକ୍‌ର କ୍ରିୟାରୁ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ଆୟୁ, ନାମ, ଗୋତ୍ର, ଏବଂ ଅନ୍ତରାୟ କର୍ମଠାରୁ ସେ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ ଆୟୁକର୍ମ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ତା'ର ଅନ୍ୟସମସ୍ତ କର୍ମ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ।

ବିଦେହମୁକ୍ତି

ଏହା ଚରିତ୍ରବିକାଶ ବା ଆତ୍ମବିକାଶର ଚରମ ଅବସ୍ଥା । ଏଥିରେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସମସ୍ତ ଅଶୁଦ୍ଧତା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ତାହାର ଚେତନା ପରମ ଶୁଦ୍ଧ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ଆତ୍ମା ଉତ୍କୃଷ୍ଟତମ ଶୁକ୍ଳଧ୍ୟାନଦ୍ୱାରା

ଦେହତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ସିଦ୍ଧାବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ସାଧକ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱସଂବନ୍ଧରେ ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରି ପରିଶେଷରେ ସେ ପରମମୋକ୍ଷପଦକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ଈଶ୍ୱର

ଜୈନଦର୍ଶନ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହା ନିରୀଶ୍ୱରବାଦୀ ଦର୍ଶନରୂପେ ପରିଚିତ । ନିରୀଶ୍ୱରବାଦ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର; ଯଥା - ସାଧାରଣ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦ ଏବଂ ଦାର୍ଶନିକ ବା ତାର୍କିକ- ନିରୀଶ୍ୱରବାଦ । ସାଧାରଣ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦ ଅନୁଯାୟୀଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଦର୍ଶନଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ, ସେ ବସ୍ତୁର କୌଣସି ଅସ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ ଏବଂ ଈଶ୍ୱର ଦର୍ଶନଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ନଥିବାଯୋଗୁଁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅସ୍ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ସାଧାରଣ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦରେ ଦାର୍ଶନିକ ବିଶ୍ଳେଷଣର ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମାତ୍ର ଜୈନ ପ୍ରତିପାଦିତ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦ ଦାର୍ଶନିକ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦ ଅଟେ, କାରଣ, ଜୈନଦର୍ଶନରେ "ସୃଷ୍ଟିକ□ା ଈଶ୍ୱର'' ତ□ର ଏକ ତାର୍କିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଯେଉଁ ଆସ୍ତିକ ଦାର୍ଶନିକ ଗଣ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଯୁକ୍ତି ଦର୍ଶାଯାଇଛି, ସେହି ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ଜୈନଦାର୍ଶନିକଗଣ ତାର୍କିକ ଢ଼ଙ୍ଗରେ ଖଣ୍ଡନ କରିଅଛନ୍ତି ।

ନ୍ୟାୟବୈଶେଷିକ ଦେଇଥିବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସପକ୍ଷରେ ମୁଖ୍ୟ ଯୁକ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ଖଣ୍ଡନବିଶେଷତଃ ଜୈନ - ଦାର୍ଶନିକଗଣ କରିଛନ୍ତି ।ଆସ୍ତିତ୍ୱ-ଦର୍ଶନପରି ଜୈନ-ଦର୍ଶନ କୌଣସି ଏକ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ସ୍ରଷ୍ଟ-ନିୟନ୍ତା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ । ଜୈନଦର୍ଶନାନୁଯାୟୀଏହି ବିଶ୍ୱ ଅନାଦି, ଏପରି ବି ବିଶ୍ୱର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ଅନାଦି କାଳରୁ ବିଦ୍ୟମାନ । ତେରୁ ଏହି ସବୁ ବସ୍ତୁର ଉତ୍ପ□ିନିମ□ କୌଣସି ଏକ ସର୍ବଶକ୍ତିମାନ୍ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଜିନସେନ୍ ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତି- ଯଦି ଈଶ୍ୱର ଏହି ସୃଷ୍ଟିର ନିର୍ମାଣ କଲେ, ତା ହେଲେ ସୃଷ୍ଟି କରିବାପୂର୍ବରୁ ସେ ଥିଲେ କେଉଁଠାରେ ? ଯଦି ସେ ଆକାଶରେ ନ ଥିଲେ, ତା'ହେଲେ ସୃଷ୍ଟି କଲେ କିପରି ? ଈଶ୍ୱର କ'ଣ ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ସ୍ୱୟଂସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ? ଯଦି ସେ ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ ଅଟନ୍ତି, ତା ହେଲେ କି ପ୍ରକାର ଆବଶ୍ୟକତାର ପରିପୂ□ିନିମି□ ସେ ଏହିବିଶ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କଲେ ? ଆମେ କ□ା ବୋଲି ଭାବୁଥିବା ଈଶ୍ୱର ଯଦି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ତା'ହେଲେ ସେ ସ୍ୱୟଂକୁ ନୁହନ୍ତି, କାରଣ, "ପ୍ରୟୋଜନ'' ଅଭାବର ଦ୍ୟୋତକ ଏବଂ ଯେଉଁଠି ଅଭାବ ଥାଏ ସେଠାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ନଥାଏ । ଆମେ କିନ୍ତୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସ୍ୱୟମ୍ଭୂଭାବରେ ଜ୍ଞାନକରିଥାଉ । ଯଦି କୌଣସି ପ୍ରୟୋଜନ ବିନା ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରନ୍ତି, ତା'ହେଲେ ଏହିଭଳି କାର୍ଯ୍ୟ ଯେ କୌଣସି ପାଗଳ ବା ଦୁଗ୍ଧପୋଷ୍ୟ ଶିଶୁ ମଧ୍ୟ କରିପାରେ ।

ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁକ୍ତି ଦର୍ଶାଇ ଜୈନଦାର୍ଶନିକଗଣ କହନ୍ତି ଯେ ଯଦି ଏହି ସଂସାର ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ, ତାହେଲେ କାରଣ ପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସୁଖ, ଦୁଃଖ, ଘୃଣା ଆଦି ବିକାର ନଥାନ୍ତା । ଆମେ କିଂତୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖୁଛୁ ଯେ ଏହି ସଂସାରର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ବିକାରଗ୍ରସ୍ତ । ଏହା ସ□େ ଯଦି କୁହାଯାଏ ଯେ ସଂସାର ସୃଷ୍ଟି କରିବା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ, ତାହେଲେ ନିଜେ ଈଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖ, ଘୃଣା ଆଦି ବିକାରଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ସ୍ୱୟଂସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଅଯୌକ୍ତିକ ।

ଯଦି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁର କୌଣସି ନିର୍ମାଣକ□ା ଅଛି, ତେବେ ସେହି ନିର୍ମାଣକ□ାର ମଧ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ମାଣକ□ା ଥିବ- ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ଅନ୍ତହୀନ ଯୁକ୍ତିରୁମୁକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ କେତେକ ଆସ୍ତିକ ଦାର୍ଶନିକ ଏକ ଅନିର୍ମିତ, ସତ୍ୱଃସିଦ୍ଧ କାରଣର ଅସ୍ତିତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ଯାହାକୁ ସେମାନେ ଈଶ୍ୱର ବୋଲି କହନ୍ତି । ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱପ୍ରମାଣ ପାଇଁ ଦିଆଯାଇଥିବା ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହେମଚନ୍ଦ୍ର "ସ୍ୟାଦବାଦ ମଂଜରୀ'' ରେ ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତି- "ଯଦି ଗୋଟିଏ ତ□ ବା ସ□ା ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ, ସ୍ୱତଃପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଅନିର୍ମିତ ବା ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ, ତେବେ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁକୁ ସ୍ୱୟଂସଂପୂର୍ଣ୍ଣ, ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ଏବଂ ଅନିର୍ମିତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରା ନାଯିବା ବା କାହିଁକି ?

ପୁନଶ୍ଚ ଈଶ୍ୱର ଯଦି କ□ା ଅଟନ୍ତି ଏବଂ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ମୌନଭାବରେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିର ଅଧୀନସ୍ତ ହେବାକୁ

ପଡ଼େ, ତା'ହେଲେ ଜୈନଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତି ଯେ ପୁଣ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ଲାଭ ବା କ'ଣ ? ସମସ୍ତ କର୍ମର କାରଣ ବା ଆଧାର ଯଦି ଈଶ୍ୱର, ତାହେଲେ ଉଚିତ ଏବଂ ଅନୁଚିତ କର୍ମ ସମାନଭାବେ ପରିଗଣିତ ହେବ। କିନ୍ତୁ ଯଦି କୁହାଯାଏ ଯେ ଦୁଃଖ ଏବଂ ଶୋକର ଅନ୍ୟ କିଛି କାରଣ ଅଛି, ତେବେ ଏପରି ଏକ ତ□ର ସ୍ଥିତିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ, ଯାହାର କାରଣ ଈଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରନ୍ତି ।

ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ପାଇଁ କେତେକେ କହନ୍ତି ଯେ ଈଶ୍ୱର ସ୍ୱ-ଇଚ୍ଛାରେ ଜଗତ୍‌ରେ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି- ଏହାକୁ ଯଦି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ, ତାହେଲେ ବିଶ୍ୱକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଥିବା ସମସ୍ତ ପ୍ରାକୃତିକ ନିୟମ ନିରର୍ଥକ ସିଦ୍ଧ ହେବ । ଅନ୍ୟ କେତେକେ କହନ୍ତି ଯେ ଈଶ୍ୱର ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ପାପ-ପୁଣ୍ୟକର୍ମାନୁଯାୟୀ ଏହି ବିଶ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି- ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ମଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ କୌଣସି ନିଜସ୍ୱ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭୂମିକା ରହିବନାହିଁ, କାରଣ, ତାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟଉପରେ କାର୍ଯ୍ୟଉପରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଆଉ କେତେକ କହନ୍ତି ଯେ ମାନବପ୍ରତି କୃପା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଈଶ୍ୱରଏହି ବିଶ୍ୱ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଏହି ଯୁକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ ଜୈନ ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି ନାହିଁ, କାରଣ, କୃପାପରବଶ ସୃଷ୍ଟ ବିଶ୍ୱରେ ଏତେ ଦୁଃଖ, ଶୋକ ରହନ୍ତା କିଭଳି !

ଜୈନ - ନିରୀଶ୍ୱରବାଦର ସ୍ୱରୂପକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯାକୋବି କହନ୍ତି "ଜୈନମାନେ ଯଦିଓନିରୀଶ୍ୱରବାଦୀ ଅଟନ୍ତି, ତଥାପି ସମ୍ଭବତଃନିଜକୁ ନିରୀଶ୍ୱରବାଦୀ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ସେମାନେ ପସନ୍ଦ କରୁ ନଥିଲେ । ଯଦିଓ ସେମାନେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ ଯେ ଏହି ଜଗତ୍ ଅନାଦି, ଅନନ୍ତ ଏବଂ ଏହା ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମିତ ନୁହେଁ ବା ଶାସିତ ନୁହେଁ, ତଥାପି ସେମାନେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଭଳି ପୂଜନୀୟ ତୀର୍ଥରଙ୍କୁ ଭକ୍ତି କରୁଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ କି ଏହି ସଂସାରର ମାୟାଜାଲ ତଥା ସମସ୍ତ ବିକାରରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ସର୍ବଜ୍ଞ ହୋଇଥିବାଯୋଗୁଁ ନିଜର ସମସ୍ତ ପୂର୍ବକର୍ମକୁ ନଷ୍ଟ କରି ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରକୁ ଅନୁକରଣ କରି ନୈତିକ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାନିମି□ ଜୈନଧର୍ମରେ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି, ତେଣୁ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ପରିବ□େ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମୂ□ି ଉପସ୍ଥାପିତ ଏବଂ ପରିପୂଜିତ ହୁଅନ୍ତି । ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀଙ୍କର ଗଭୀର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରତିପାଦିତ ଧର୍ମକୁ ପାଳନ କରିବା ହିଁ ତାଙ୍କୁ ଆରାଧନା କରିବାର ସର୍ବୋ□ମ ପନ୍ଥା ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ନୟବାଦ ଓ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ

ନୟବାଦ

ବସ୍ତୁ ଅନନ୍ତ ଗୁଣଧର୍ମଯୁକ୍ତ ଅଟେ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦବା ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ବସ୍ତୁରସମସ୍ତ ଗୁଣକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ବସ୍ତୁର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗୁଣର ଜ୍ଞାନକୁ ନୟ କୁହାଯାଏ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବା ଦୃଷ୍ଟିଭଂଗୀର ନାମ ନୟ । ନୟକୁ ସମ୍ୟକ୍‌ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ କାରଣ, ଏହା ପ୍ରୟୋଜନ ହେତୁ ନିଜ ଧର୍ମକୁ ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁରେ ଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁରେ ଥିବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ, କେବଳ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସାମୟିକ ଉପେକ୍ଷାଭାବ ପୋଷଣ କରିଥାଏ ।

ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଅନନ୍ତ ଗୁଣଧର୍ମ ଥିବାରୁ ବସ୍ତୁକୁ ଅନନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ । ତେଣୁ ନୟଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଅନନ୍ତ, ମାତ୍ର ଜୈନଦାର୍ଶନିକଗଣ ନୟଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ସାତଗୋଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥାନ୍ତି, ଯଥା- ନୈଗମ, ସଂଗ୍ରହ, ବ୍ୟବହାର, ଋଜୁସୂତ୍ର, ଶବ୍ଦ, ସମଭିରୂଢ଼, ଏବଂ ଭୂତ ।

ନୈଗମନୟ

ଗୁଣ ଏବଂ ଗୁଣୀ, କ୍ରିୟା ଏବଂ କାରକ ଆଦି ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ସଂପର୍କକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରୁଥିବା ନୟ 'ନୈଗମନୟ' । ଏହି ନୟ ବେଳେବେଳ ଭେଦକୁ ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ଅଭେଦକୁ ଗୌଣ ତଥା ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଅଭେଦକୁ ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ଭେଦକୁ ଗୌଣଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣତଃ- ଗୁଣ ଏବଂ ଗୁଣୀର ସଂପର୍କ ବିଚାର କରାଯାଉ- ଜୀବ ସୁଖୀ ଅଟେ । ଏଠାରେ ଜୀବ ଗୁଣୀ ଏବଂ ସୁଖ ତାହାର ଗୁଣ । ଜୀବ ଏବଂ ସୁଖର ଅଭେଦ ଏଠାରେ ମୁଖ୍ୟ ତଥା ଭେଦ ଗୌଣ ଅଟେ ।

କେତେକେ ନୈଗମନୟ କୁ ସଂକଳ୍ପମାତ୍ରଗ୍ରାହୀ ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ- ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଜଂଗଲକୁ କୁରାଢ଼ୀ ନେଇ ଯାଉଅଛି । ଯଦି ତାକୁ କେହି ପ୍ରଶ୍ନ କରେ- ତୁମେ କେଉଁଆଡ଼େ ଯାଉଅଛ ? ସେ ଉ□ର ଦିଏ- ମୁଁ କବାଟ ଆଣିବା ପାଇଁ ଯାଉଛି, କାଠ ଆଣିଲାପରେ କବାଟ ତିଆରି ହେବ । କବାଟର ସଂକଳ୍ପ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଉ□ର ଦେଇଅଛି ।

ସଂଗ୍ରହନୟ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦାର୍ଥ ସାମାନ୍ୟ-ବିଶେଷାତ୍ମକ, ଭେଦ-ଅଭେଦାତ୍ମକ ଅଟେ । ଏହି ଦୁଇ ଗୁଣଧର୍ମମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁ ଧର୍ମ ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ବିଶେଷଧର୍ମପ୍ରତି ଉପେକ୍ଷାଭାବ ପୋଷଣ କରିଥାଏ ତାହା ସଂଗ୍ରହନୟ ଅଟେ । ଏହି ନୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର- "ପରସଂଗ୍ରହନୟ'' ଏବଂ "ଅପରସଂଗ୍ରହନୟ'' । ପରସଂଗ୍ରହନୟରେ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥକୁ ସତ୍‌ରୂପରେ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଇଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଏପରି ନାହିଁ, ଯାହା ସତ୍ ନୁହେଁ । ଅପରସଂଗ୍ରହନୟରେ ଏକଦ୍ରବ୍ୟରୂପରେ ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ, ପର୍ଯ୍ୟାୟରୂପରେ ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଏବଂ ଗୁଣରୂପରେ ସମସ୍ତ ଗୁଣକୁ ସଂଗ୍ରହ କରାଯାଏ ।

ବ୍ୟବହାରନୟ

"ସଂଗ୍ରହନୟ'' ଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ଅର୍ଥକୁ ବିଶେଷଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବ୍ୟବହାରନୟ ଅଟେ । ତେଣୁ ବ୍ୟବହାରନୟ ପଦାର୍ଥର ବିଶେଷ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ବିଚାର କରିଥାଏ । ଏହି ନୟର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରୟୋଜନ ବ୍ୟବହାରର ସିଦ୍ଧି ଅଟେ । ବସ୍ତୁର କେବଳ ସାମାନ୍ୟ ଗୁଣର ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଦୈନନ୍ଦିନ ବ୍ୟାବହାରିକ ଜୀବନ ସଂଭବପର ନୁହେ, ତେଣୁ ବସ୍ତୁର ବିଶେଷ ଗୁଣ-ଧର୍ମର ଜ୍ଞାନ ନିତ୍ୟାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଋଜୁସୂତ୍ରନୟ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ରବ୍ୟମଧ୍ୟରେ କାଳକ୍ରମେ ପର୍ଯ୍ୟାୟଭେଦ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏହିଭେଦ ଦ୍ରବ୍ୟମୂଳକ ନୁହେଁ- ପର୍ଯ୍ୟାୟମୂଳକ । ଏହି ନୟ ଭୂତ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ କାଳିକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ବ□ମାନକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ କାରଣ, ଅତୀତର ବିନାଶ ହୋଇଗଲାଣି ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ଅନୁତ୍ପନ୍ନ । ଭୂତ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଏହି ନୟ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ, ପରନ୍ତୁ ପ୍ରୟୋଜନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସେସବୁପ୍ରତି ଉପେକ୍ଷାଭାବ ପୋଷଣ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ- ସମ୍ରାଟ୍‌ଚରିତ୍ରରେ ଅଭିନୟ କରୁଥିବା ଅଭିନେତାକୁ କେବଳ ରଂଗମଂଚଉପରେ ସମ୍ରାଟ୍ ବୋଲିଭାବିବା ଉଚିତ୍, ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ତାକୁ ସମ୍ରାଟ୍ ବୋଲି ଭାବିବା ଅନୁଚିତ । ଏହି ନୟ କ୍ଷଣିକବାଦରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ । ବସ୍ତୁର ପ୍ରଥମ କ୍ଷଣ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ କ୍ଷଣମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବାରୁ ବସ୍ତୁର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବସ୍ଥା ଅନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାଠାରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେଭିନ୍ନ ।

ଶବ୍ଦନୟ

କାଳ, କାରକ, ଲିଙ୍ଗ ଆଦିର ପ୍ରଭେଦରୁ ପ୍ରତୀତଅର୍ଥଭେଦ ସ୍ୱୀକରଣର ନାମ ଶବ୍ଦନୟ । ଶବ୍ଦଭେଦରୁ ଅର୍ଥଭେଦ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟ ।

କାଳଭେଦରୁ କିପରି ଅର୍ଥଭେଦ ହୁଏ, ତାହାର ଉଦାହରଣ ହେଉଛି- "କଟକ ନଗର ଥିଲା ।'' ଏବଂ କଟକ ନଗର ଅଛି । ଏହି ଦୁଇ ବାକ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅର୍ଥଭେଦ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ତାହାର କାରଣ ହେଉଛି ଶବ୍ଦନୟ ।

କାରକଭେଦରୁ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥଭେଦ ହୋଇଥାଏ, ଯଥା- ରାମକୁ ରାମଠାରୁ, ରାମ ପାଇଁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସେହିପରି ଉପସର୍ଗଯୋଗରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଗୋଟିଏ ଧାତୁରୁ ବିଭିନ୍ନ ଅର୍ଥୋତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ସଂସ୍ଥାନ, ପ୍ରସ୍ଥାନ, ଉପସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଅର୍ଥଭେଦ ଦେଖାଯାଏ, ତାହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ "ଶବ୍ଦନୟ'' । ତେଣୁ ଏହି ନୟ ଅନୁଯାୟୀ ଭିନ୍ନକାଳବାଚକ, ଭିନ୍ନକାରକସଂପନ୍ନ, ଭିନ୍ନଲିଙ୍ଗକ, ଭିନ୍ନସଂଖ୍ୟକ ଶବ୍ଦ କେବେ ହେଁ ସମ- ଅର୍ଥବାଚକ ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ, ତେଣୁ ଶବ୍ଦଭେଦରୁ ଅର୍ଥଭେଦ ହିଁ ହୋଇଥାଏ ।

ସମଭିରୂଢ଼ନୟ

ଶବ୍ଦନୟ ସମକାଳବାଚକ, ସମଲିଙ୍ଗକ, ତଥା ସମସଂଖ୍ୟକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । "ସମଭିରୂଢ଼ନୟ'' ଅନୁଯାୟୀ କେବଳ କାଳ, ଲିଙ୍ଗ, କାରକଆଦିର ଭେଦରୁ ଅର୍ଥଭେଦ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନୁହେଁ, ପରନ୍ତୁ ସମଲିଙ୍ଗକ ବା ସମକାଳିକ ଶବ୍ଦମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟୁତ୍ପ□ମୂଳକ ଶବ୍ଦଭେଦରୁ ଅର୍ଥଭେଦ ଅବଶ୍ୟ ଗ୍ରହଣୀୟ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ନିଜ ନିଜ ବ୍ୟୁତ୍ପ□ ସ୍ୱ-ସ୍ୱ କ□ୃକଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଥାନ୍ତି, ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ- ଇନ୍ଦ୍ର ପୁରନ୍ଦର ଏବଂ ଶକ୍ର ଏହି ତିନିଗୋଟି ଶବ୍ଦ ନିଆଯାଉ । ଏହି ଶବ୍ଦତ୍ରୟ ସମଲିଙ୍ଗକ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ଅର୍ଥ ଏକାର୍ଥୀବାଚୀ, କିନ୍ତୁ ସମଭିରୂଢ଼ନୟ ଅନୁଯାୟୀ ଏହି ତିନିଗୋଟି ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପ□ଗତ ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଥଭେଦ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଇନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଯେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ଅଧିକାରୀ, ପୁରନ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଶୁକ୍ରବିନାଶକାରୀ ଏବଂ ଶକ୍ର ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଯେ ଶକ୍ତିର ପ୍ରଦର୍ଶନ କରେ । ଅର୍ଥଭେଦ ଥିବାଯୋଗୁ ଯେ ଇନ୍ଦ୍ର ସେ ଶକ୍ର ବା ପୁରନ୍ଦର ହୋଇପାରିବେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ନୃପତି, ଭୂପତି, ରାଜା ଆଦି ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦରେ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥଭେଦ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଏବଂଭୂତନୟ

ଯେତେବେଳେ ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପ□ଗତ ନିଷ୍ପନ୍ନ ଅର୍ଥ କ୍ରିୟାଶୀଳ ହେଉଥିବ, ସେତେବେଳେ ସେହି

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ ଉକ୍ତ ଶବ୍ଦକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଉଚିତ । ଏବଂଭୂତନୟ ଦ୍ୱାରା ଏହି ପ୍ରଭେଦ ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଇନ୍ଦ୍ର, ପୁରନ୍ଦର ଏବଂ ଶକ୍ର ଶବ୍ଦମାଧ୍ୟମରେ ସ୍ପଷ୍ଟୀଭୂତ ହୋଇପାରିବ । ଇନ୍ଦ୍ରର ବ୍ୟୁତ୍ପ□ିଗତ ଅର୍ଥ ହେଲା ଯେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ଅଧିକାରୀ ବା ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରାସନରେ ଶୋଭିତ ହୁଅନ୍ତି । ତେଣୁ ଇନ୍ଦ୍ରାସନରେ ଶୋଭିତ ହେଉଥିବାସମୟରେ ହିଁ ତାଂକୁ ଇନ୍ଦ୍ର କୁହାଯିବା ଉଚିତ, ଶକ୍ତିର ପ୍ରୟୋଗ ବା ଅନ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରୁଥିବାବେଳେ ସେହି ବ୍ୟକ୍ତିପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ର ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଅନୁପଯୁକ୍ତ ।

ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ

ଜୈନଦର୍ଶନ ଅନୁଯାୟୀ ବସ୍ତୁରେ ଅନନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ, ଅନନ୍ତ ଗୁଣ ନିହିତ । ବସ୍ତୁର ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଥିବା ହିଁ ପରମ ସତ୍ୟ । ସେଗୁଡ଼ିକ ଆମର ବୁଦ୍ଧିଗ୍ରାହ୍ୟ ହୋଇ ନ ପାରୁଥିବାଯୋଗୁ ବିରୋଧାଭାସପରି ପ୍ରତୀତ ହୋଇଥାଏ । ନୈୟାୟିକଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଆକାଶ ନିତ୍ୟ ଏବଂ ଦୀପଶିଖା ଅନିତ୍ୟ । ବୌଦ୍ଧପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ଆକାଶ ଏବଂ ଦୀପଶିଖା ଉଭୟେ ଅନିତ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମହାବୀର ଏହାର ମୀମାଂସା କଲାବେଳେ ଏହି ଦୁଇ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କଠାରୁ ଏକ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ନେଇ ବିଚାର କଲେ । ମହାବୀରଙ୍କ ଉକ୍ତି- ଦୀପଶିଖାକୁ ସାଧାରଣତଃ ଅନିତ୍ୟ କୁହାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ତାହା ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଅଟେ । ସେହିପରି ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅଟେ, ପରମାଣୁର ତୈଜସ୍‌ରୂପର ଅବସ୍ଥାକୁ ଦୀପଶିଖା କୁହାଯାଏ । ଦୀପଶିଖାର ସମାପ୍ତ ହେବା ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପରମାଣୁର ତୈଜସ୍‌ପର୍ଯ୍ୟାୟର ପରିସମାପ୍ତି । ତୈଜସ୍‌ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବିନାଶ ହେଲେ ପରମାଣୁ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ, କାରଣ, ପରମାଣୁ ଚିର ଶାଶ୍ୱତ । ତେଣୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଦୀପଶିଖା ଅନିତ୍ୟ ଏବଂ ଦ୍ରବ୍ୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ତାହା ନିତ୍ୟ ଅଟେ ।

ଏହି ଆପେକ୍ଷିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ମହାବୀର ଜିନ ବୌଦ୍ଧିକ ଅହିଂସାକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ନୂତନ ଯୁଗର ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଦାର୍ଶନିକତ□୍ୱର ନିରୂପଣନିମି□ ବୌଦ୍ଧିକ ବ୍ୟାୟାମ ଚାଲିଥିଲା- ନିଜ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତଥା ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଖଣ୍ଡନର ଉପକ୍ରମ ପ୍ରବଳମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହିସଂଘର୍ଷମୟ ବାତାବରଣରେ ମହାବୀର ହେଉଛନ୍ତି ଏକମାତ୍ର ଚିନ୍ତାନାୟକ । ସେ ନିଜର ଅନୁପମ ଯୁକ୍ତିଦର୍ଶାଇ ସମସ୍ତଙ୍କ ମତ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ କହିଲେ- "ତୁମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ତୁମେ ଆପେକ୍ଷିକ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ନିଜ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରତିପାଦନ କରୁଅଛ, ଖଣ୍ଡକୁ ଅଖଣ୍ଡ ବୋଲି ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାର ପ୍ରବଳ ପ୍ରୟାସ କରୁଅଛ କେବଳ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତୁମ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ । ଆପେକ୍ଷିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପ୍ରତିପାଦନ କଲେ ତାହା ହିଁ ସତ୍ୟ ହେବ ଏବଂ ଖଣ୍ଡ ହେବ ଅଖଣ୍ଡର ପ୍ରତୀକ । ଏଇଥିପାଇଁ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତି ସିଦ୍ଧସେନ ଦିବାକରଙ୍କ କାବ୍ୟିକ ଭାଷାହେଉଛି- ଭଗବାନ୍ ! ବିଭିନ୍ନ ନଦ-ନଦୀ ଯେପରି ସାଗର ସଂଗମରେନିଜର ସ□ା ହରାଇବସନ୍ତି, ସେହିପରି ଆପଣଙ୍କ ଅନେକାନ୍ତ ବାଦରେ ସମସ୍ତ ବାଦ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ସେହି ସେହି ବାଦ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆପଣଙ୍କ ବାଦ ବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହିଁ ଦ୍ରାବକ, ଯଥା ସାଗର ନଦ-ନଦୀଙ୍କ ସଂଗମ ଲାଭମାତ୍ରେ ନିଜର ସ□ାହରାଇ ନଥାଏ ।"

ବୌଦ୍ଧ - ବିଭଜ୍ୟବାଦ ଏବଂ ଅନେକାନ୍ତବାଦ

ମଜ୍‌ଝିମନିକାୟରେ ମାଣବକ ଭଗବାନ୍ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ- ଭଗବାନ୍ ! ମୁଁ ଶୁଣିଅଛି ଯେ ଗୃହସ୍ତ କେବଳ ଆରାଧକ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର କେବେହେଲେ ତ୍ୟାଗୀ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ- ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆପଣଙ୍କ ମତ କ'ଣ ? ବୁଦ୍ଧ ଉ□ର ଦେଇଥିଲେ - ଗୃହସ୍ଥ ଯଦି ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ହୋଇଥାଏ, ତାହେଲେ ସେ ନିର୍ବାଣ ମାର୍ଗର ଆରାଧକ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ, ସେହିପରିତ୍ୟାଗୀ ଯଦି ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ହୋଇଥାଏ, ତା ହେଲେ ସେ ମଧ୍ୟ ନିର୍ବାଣମାର୍ଗର ପଥିକହୋଇପାରିବନାହିଁ । ଅପର ପକ୍ଷରେ- ଯଦି ଦୁହେଁ ସମ୍ୟକ୍ ପ୍ରତିପ□ି ସଂପନ୍ନ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଦୁହେଁ ନିର୍ବାଣମାର୍ଗର ପଥିକ ହୋଇପାରନ୍ତି । ତେଣୁ ହେ ମାଣବକ ! ମୁଁ ବିଭଜ୍ୟବାଦୀ- ଏକାଂଶବାଦୀ

ନୁହେଁ ।’’

ବୁଦ୍ଧ ଏଠାରେ ଗୃହସ୍ଥ ଏବଂ ତ୍ୟାଗୀର ଆରାଧନାସଂବନ୍ଧୀୟ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ର ବିଭାଜନପୂର୍ବକ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ର ଏକାନ୍ତରୂପେ ଦେବା ଅର୍ଥ ଏହା ଏହିପରି କିଂବାଏହା ଏପରି ନୁହେଁ- ଏହାକୁ ଏକାଂଶବାଦ କୁହାଯାଏ । ସୂତ୍ରକୃତାଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ଭିକ୍ଷୁଙ୍କୁ ବିଭଜ୍ୟବାଦୀ ଭାଷାପ୍ରୟୋଗ କରିବାପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶଦିଆଯାଇଛି ।

ବୁଦ୍ଧଙ୍କପରି ମହାବୀରମଧ୍ୟ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ର କିଭଳି ବିଭାଜନପୂର୍ବକ ଦେଉଥିଲେ, ତାହାଁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଉଦାହରଣରୁ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ-

ଜୟନ୍ତୀ : ଭଗବାନ୍ ! ନିଦ୍ରିତ ରହିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ନା ଜାଗ୍ରତ ରହିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ?

ମହାବୀର : ଜୟନ୍ତୀ ! କେତେକ ଜୀବ ନିଦ୍ରିତ ରହିବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକଜୀବ ଜାଗ୍ରତ ରହିବା ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଜୟନ୍ତୀ :ଦୟାକରି ସରଳଭାବରେ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ।

ମହାବୀର : “ଯେଉଁ ଜୀବ ଅଧାର୍ମିକବୃ□ିଯୁକ୍ତ, ସେମାନେ ନିଦ୍ରିତ ରହିବା ଉ□ମ, କାରଣ, ନିଦ୍ରିତ ରହିବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଅଧାର୍ମି କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ତେଣୁ ଅନେକ ଜୀବ କଷ୍ଟ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଯେଉଁ ଜୀବ ଧାର୍ମିକ ଅଟନ୍ତି, ସେମାନେ ଜାଗ୍ରତ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ, କାରଣ, ଜାଗ୍ରତ ରହିବା ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ଅନେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ସୁଖ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିଥାଆନ୍ତି ।

ଜୟନ୍ତୀ :ଭଗବାନ୍ ପ୍ରାଣୀ ବଳବାନ୍ ହେବା ଭଲ ନା ଦୁର୍ବଳ ହେବା ଭଲ ?

ମହାବୀର : ଭଦ୍ରେ ! କେତେକ ପ୍ରାଣୀ ବଳବାନ୍ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରାଣୀ ଦୁର୍ବଳ ହେବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ।

ଜୟନ୍ତୀ : ହେ ଦୟାଳୁ ! କୃପୟା ସନ୍ଦେହ ମୋଚନ କରନ୍ତୁ ।

ମହାବୀର : ଯେଉଁ ପ୍ରାଣୀ ଅଧାର୍ମିକ, ସେମାନେ ଦୁର୍ବଳ ହେବା ଶ୍ରେୟସ୍କର, କାରର ସେମାନେ ଯଦି ବଳବାନ୍ ହୁଅନ୍ତି, ତାହେଲେ ଅନେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ କଷ୍ଟ ଦେବେ । ଯେଉଁ ପ୍ରାଣୀ ଧାର୍ମିକ ଅଟନ୍ତି, ସେମାନେ ବଳବାନ୍ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେମାନେ ବଳବାନ୍ ହେବା ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ପ୍ରାଣୀଙ୍କୁ ଆସନ୍ନ ବିପଦରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥାନ୍ତି ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ସଂବାଦରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ମହାବୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି କେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତାହାର କିପରି ଉ□ର ଦିଆଯିବା ଉଚିତ, ସେହିଭଳି ଉ□ର ଦେଉଥିଲେ । ସମସ୍ତପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବିତ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସେ ସେହି ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ କରୁଥିଲେ ।

ବୁଦ୍ଧ ଏହିପରି ଦୃଷ୍ଟିଭଂଗୀକୁ ବିଭଜ୍ୟବାଦ ଏବଂ ଏହାର ବିପରୀତକୁ ଏକାଂଶବାଦ କହୁଥିଲେ । ମହାବୀର ଏହାକୁ ଅନେକାନ୍ତବାଦ ବା ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଏବଂ ଏହାର ବିପରୀତକୁ ଏକାନ୍ତବାଦ ନାମକରଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଚିନ୍ତାଧାରା ବୌଦ୍ଧଦର୍ଶନରେ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପରେ ବିକଶିତ ହୋଇପାରିଲାନାହିଁ, କିନ୍ତୁମହାବୀର ଦର୍ଶନରେ ଏହାର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ଦେଖିବାକୁମିଳେ ।

ସଂଶୟବାଦ ଓ ସ୍ୟାଦବାଦ

ସଂଜୟ ବେଲଟ୍‌ଠପୁ□ କେତେ ପ୍ରଶ୍ନର କୌଣସି ନିଶ୍ଚିତ ଜ୍ଞାନ ପାଇବା ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧଙ୍କପରି ସେ ସେହି ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକୁ ଅବ୍ୟାକୃତ ମଧ୍ୟ କହୁ ନଥିଲେ । ସଂଶୟବାଦୀ ଦାର୍ଶନିକ ହ୍ୟୁମ୍‌ଙ୍କ ପରି ସେକହୁଥିଲେ ଯେ ମୂଳତ□ର ସ୍ୱରୂପସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିଶ୍ଚିତ ଜ୍ଞାନ ଆମର ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଅନୁଯାୟୀ

ଆମେ ବସ୍ତୁର ଅନନ୍ତ ଗୁଣ-ଧର୍ମକୁ ଏକସମୟରେ ଜାଣିପାରିବା ନାହିଁ । ଏହି ବକ୍ତବ୍ୟକୁ ଯେଉଁମାନେ ସଂଶୟବାଦ ବୋଲି ଭାବନ୍ତି, ସେମାନେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପକୁ ବୁଝିପାରି ନାହାନ୍ତି । ସଂଶୟବାଦ ଏବଂ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ହେଉଛି ଯେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନଦାୟୀ, ଏବଂ ସଂଜୟ ବା ହ୍ୟୁମ୍‌ଙ୍କ ସଂଶୟବାଦ ଅନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନଦାୟୀ ଅଟେ । ମହାବୀର ବସ୍ତୁର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପକ୍ଷ ବା ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ଆପେକ୍ଷିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ନିଶ୍ଚିତଉ□ର ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ଜୈନାଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ବାରମ୍ବାର କହନ୍ତି ଯେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ସଂଶୟବାଦ ନୁହେଁ, ଅଜ୍ଞାନବାଦ ନୁହେଁ, ଅସ୍ଥିରବାଦନୁହେଁ ବା ବିକ୍ଷେପବାଦ ନୁହେଁ- ଏହା ନିଶ୍ଚୟବାଦ ଏବଂ ଜ୍ଞାନବାଦ ଅଟେ ।

ଅନେକାନ୍ତବାଦ ଏବଂ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ

ଜୈନଦର୍ଶନ ବସ୍ତୁର ଅନେକ ଧର୍ମ ଥିବା ସ୍ୱୀକାର କରେ । ଏହି ଗୁଣ ବା ଧର୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଧର୍ମର ଅବହେଳନ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମର ସମର୍ଥନ କରି ଅନ୍ୟ ଧର୍ମର ଖଣ୍ଡନ ବା ଅବହେଳନ କରେ, ସେ ଏକାନ୍ତବାଦର ଅର୍ଗଳିରେ ନିପତିତ ହୁଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୁଣଧର୍ମ ବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ନିଜର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅଛି, ତାହାର ଲଙ୍ଘନ କରିବା ହେଉଛି ସତ୍ୟପ୍ରତି ଅନ୍ୟାୟ ଆଚରଣ କରିବା । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାଗ୍ରହକୁ ବା ସ୍ୱ-ସମର୍ଥିତ ମତକୁ ଜଗତ୍‌ର ତ□୍ୱ ବୋଲି ଭାବେ, ସେ ସତ୍ୟର ଆଂଶିକ ଦର୍ଶନ ହିଁ କରେ ।

ବସ୍ତୁର ଅନେକାତ୍ମକ ଗୁଣ-ନିର୍ଦ୍ଦେଶପାଇଁ ସ୍ୟାତ୍ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ସ୍ୟାତ୍ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି କଥଂଚିତ୍ । କୌଣସି ଏକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ଯେପରିଭାବରେ କରାଯାଇଥା. ଅନ୍ୟ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସେହିବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ଭାବରେ କରାଯାଇପାରେ । ଯଦିଚ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସମସ୍ତ ଗୁଣ ବିଦ୍ୟମାନ, ତଥାପି ବ□ମାନ ଆମର ଧ୍ୟାନ ଏହି ଗୁଣ ବା ଧର୍ମପ୍ରତି କେନ୍ଦ୍ରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ବସ୍ତୁ ଏହିଭାବରେ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଅଛି, କିନ୍ତୁ ବସ୍ତୁର କେବଳ ଯେ ଏହି ଗୋଟିଏ ରୂପ ଅଛି, ତାହା ନୁହେଁ, ଏହାର ଅନ୍ୟ ଅନେକ ରୂପ ମଧ୍ୟ ଅଛି- ଏହି ସତ୍ୟର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିନିମି□ ସ୍ୟାତ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ସ୍ୟାତ୍ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ୍ କୁହାଯାଏ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦକୁ ଅନେକାନ୍ତବାଦ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । କାରଣ ବସ୍ତୁର ଗୁଣ ଅନେକାତ୍ମକହେତୁ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦଦ୍ୱାରା ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଏ ।

ସପ୍ତଭଙ୍ଗୀନୟ

ବସ୍ତୁର ନିଜସ୍ୱ ରୂପ ଅନିର୍ବଚନୀୟ । ଶବ୍ଦ ତାହାର ଅଖଣ୍ଡ ଆତ୍ମରୂପ ସନ୍ନିକଟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଯଦି ତାର ଅଖଣ୍ଡ ରୂପକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହେଁ, ତାହେଲେ ପ୍ରଥମେ ସେ ତାହାକୁ ଅସ୍ତି ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରେ, କିଂତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ଉପଲବ୍ଧ କରେ ଯେ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମାଧ୍ୟମରେ ବସ୍ତୁର ଅନନ୍ତ ଗୁଣ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ସେ ତାହାକୁ ନାସ୍ତି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରେ । ଏହିପରି ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁର ଅନନ୍ତ ଧର୍ମକୁ ବ୍ୟକ୍ତ ନ କରିପାରୁଥିବା ଯୋଗୁ ସେ ବସ୍ତୁକୁ ଉଭୟ ରୂପରେ ଦେଖେ । ତଥାପି ସେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରେ ଯେ ବସ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇପାରୁ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ତାହାକୁ ଅବ୍ୟକ୍ତ ବୋଲି କହିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ ।

ସପ୍ତଭଂଗୀନୟ ହେଉଛି ସାତ ପ୍ରକାର ବାକ୍ୟବିନ୍ୟାସ ବା ସମ୍ଭାବନା, ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଜୈନଦାର୍ଶନିକଗଣ ବସ୍ତୁ ନିହିତ ଅନେକ ଧର୍ମକୁ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥାଆନ୍ତି । ଯେହେତୁ ବାକ୍ୟ ଆଂଶିକ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଆପେକ୍ଷିକ ଅଟେ, ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟରେ ସ୍ୟାତ୍ ଉପସର୍ଗ ଯୋଗ ହୋଇଛି । ଏହି ସାତପ୍ରକାର ତର୍କବାକ୍ୟ ହେଉଛି-

୧) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି

୨) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି

୩) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ

୪) ସ୍ୟାତ୍ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍

୫) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟଂ ଚ

୬) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟଂଚ

୭) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟଂ ଚ

ଜୈନ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ପରି ଘଟ-ବସ୍ତୁର ଉଦାହରଣ ନେଇ ଆମେ ଏହି ସାତଗୋଟି ତର୍କବାକ୍ୟର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ।

୧) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି

ସ୍ୱରୂପଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଘଟର ସ୍ଥିତି ନାହିଁ । ସାଧାରଣତଃ ସ୍ୱରୂପ ଏବଂ ପରରୂପର ବିବେଚନା ଦ୍ରବ୍ୟ, କ୍ଷେତ୍ର, କାଳ ଏବଂ ଭାବ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କରାଯାଇଥାଏ । ଘଟର ଦ୍ରବ୍ୟ ମୃ□ିକା । ଯେଉଁ ମୃ□ିକାରୁ ଘଟ ନିର୍ମିତ, ସେହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତାହା ସତ୍ ଅଟେ । ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ତାହା ଅସତ୍ । କ୍ଷେତ୍ର ର ଅର୍ଥ ସ୍ଥାନ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ଘଟ ଅଛି, ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହା ସତ୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ତାହା ଅସତ୍ । ଯେଉଁ ସମୟରେ ଘଟର ସ୍ଥିତି ଅଛି, ସେହି ସମୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତାହାସତ୍ ଅଟେ । ଏତଦ୍ବ୍ୟତିତ ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ପାତ୍ର ଅସତ୍ ଅଟେ ଭାବର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବା ଆକରବିଶେଷ । ଯେଉଁ ଆକାରରେ ପାତ୍ର ନିର୍ମିତ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତାହା ସତ୍ ଅଟେ, ଅନ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ବା ଆକାରଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ତାହା ଅସତ୍ ।

୨) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି

ଏହି ଭଂଗ ପ୍ରଥମ ଭଂଗର ବିରୋଧୀ ନୁହେ । ଏହା କେବଳ ସୂଚାଇଦିଏ ଯେ ପରଦ୍ରବ୍ୟ, ପରକାଳ, ପରକ୍ଷେତ୍ର ଏବଂ ପରଭାବ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ଘଟର ସ୍ଥିତି ନାହିଁ ।

୩) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତିଚ ନାସ୍ତି ଚ

ଏଥିରେ ବିଧି ଏବଂ ନିଷେଧ ଉଭୟକୁ ଯୁଗପରି ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ସ୍ୱରୂପ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଘଟର ସ୍ଥିତି ଅଛି ଏବଂ ପରରୂପ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଘଟର ସ୍ଥିତି ନାହିଁ ।

୪) ସ୍ୟାତ୍ ଅବକ୍ତବ୍ୟମ୍

ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏବଂ ଅନସ୍ତିତ୍ୱ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଉଭୟ ଏକ ସମୟରେ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ଏବଂ ଏହି ଦୁଇଟି ଏକ ସମୟରେ ଧ୍ୟାନ ଦେବ । ତାର୍କିକ ଏବଂ ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ଯଦି କେହି ପଚାରେ-ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ରବ୍ୟରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ, ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଳରେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ରେକ ଅବସ୍ଥାରେ ଘଟର ସ୍ୱରୂପ କିପରି, ତା ହେଲେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି ଉ□ର ଦିଆଯିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଘଟ ଅବକ୍ତବ୍ୟ ଅଟେ ।

୫) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟ ଚ

ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଘଟ ସତ୍, କିନ୍ତୁ ସର୍ବଦେଶ, ସର୍ବକାଳ, ସର୍ବାବସ୍ଥା ଏବଂ ସର୍ବଦ୍ରବ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ଘଟ ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ହୋଇଯାଏ ।

୬) ସ୍ୟାତ୍ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟଂ ଚ

ପରଦ୍ରବ୍ୟ, ପରକାଳ, ପରକ୍ଷେତ୍ର ଏବଂ ପରଭାବର ନିଷେଧାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନ ସମ୍ଭବ, ମାତ୍ର ଅନ୍ୟ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ଏହା ଅବକ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ।

୭) ସ୍ୟାତ୍ ଅସ୍ତି ଚ ନାସ୍ତି ଚ ଅବକ୍ତବ୍ୟଂ ଚ

ଏହି ଭଂଗ ସୂଚାଇଦିଏ ଯେ ଘଟର ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା (୧) ଭାବାତ୍ମକ ଏବଂ (୩) ନିଷେଧାତ୍ମକ ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ପ୍ରତିପାଦନୀୟ, ମାତ୍ର ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଏହି ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥାକୁ ଏକ ସମୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରୁ, ତାହା ଅବକ୍ତବ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ।

କୌଣସି ବସ୍ତୁର ଶାଶ୍ୱତତା ଅନିତ୍ୟତା ତଦାତ୍ମତା ଏବଂ ବିଭିନ୍ନତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତିନିମି□ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ସାତଗୋଟି ଭଂଗର ସଂଯୋଜନା ଜୈନ ଦାର୍ଶନିକଗଣଙ୍କ ଅବଦାନ ।

ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦକୁ ସମାଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି ମୁଖ୍ୟତଃ ବେଦାନ୍ତ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକଗଣ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦକୁ ସମାଲୋଚନା କରିବା ଯାଇ ଶାନ୍ତରକ୍ଷିତ କହନ୍ତି- ସତ୍ ଏବଂ ଅସତ୍, ଏକ ଏବଂ ଅନେକ ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ପରସ୍ପରବିରୋଧୀତ□ର ମିଶ୍ରଣ ଯେ କରେ, ତାହା କେବଳ ଏକ ପାଗଳର ବକ୍ତବ୍ୟ ହିଁ ହୋଇପାରେ । ଏହି ମର୍ମରେ ସମାଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଧର୍ମକୀ□ି କହନ୍ତି- ଏହି ନିର୍ଲ୍ଲଜ୍ଜ ଏବଂ ନଗ୍ନ ଜୈନଙ୍କ ପ୍ରତିପାଦିତ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ପାଗଳର ପ୍ରଳାପ ମାତ୍ର । ଶଙ୍କରାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି- ସତ୍ ଏବଂ ଅସତ୍, ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ଆଦି ଗୁଣ ଅନ୍ଧକାର ଏବଂ ପ୍ରକାଶ ତୁଲ୍ୟ କୌଣସି ଏକ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ସମୟରେ ବ□ମାନ ରହିପାରିବେ ନାହିଁ ।

ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦପ୍ରତି କରାଯାଇଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଦୋଷାରୋପର ଯଥାର୍ଥତା ସଂପର୍କରେ ଏକ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ନିମ୍ନରେ କରାଯାଉଛି ।

ଜୈନତ□ ଯଦି ଭେଦାଭେଦାତ୍ମକ ହୁଏ, ତା'ହେଲେ କୌଣସି ନିଶ୍ଚିତ ଧର୍ମର ନିରୂପଣ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ଏବଂ ନିଶ୍ଚିତ ଧର୍ମ ନିରୂପିତହୋଇ ନ ପାରିଲେ ସଂଶୟ ହିଁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବ । ତେବେ ଯେଉଁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂଶୟ ଉପୁଜେ ସେ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତ□-ଜ୍ଞାନ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ?

ଜୈନଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦପ୍ରତି ସଂଶୟାଶ୍ରିତ ସମସ୍ତ ଆରୋପ ନିରର୍ଥକ ।ଭେଦାଭେଦାତ୍ମକତ□ର ଭେଦାଭେଦତ୍ମକ ଜ୍ଞାନ ସଂଶୟାପନ୍ନ, ନୁହେଁ । ତ□ ଭେଦାତ୍ମକ ବା ଅଭେଦାତ୍ମକ ବା ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ଉଭୟାତ୍ମକ କିଛି ନିର୍ଣ୍ଣୀତ ହୋଇ ନ ପାରିଲେ ସଂଶୟୋତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ କିନ୍ତୁ ନିଶ୍ଚିତଭାବେ ତ□ ଭେଦ ଏବଂଅଭେଦ ଉଭୟାତ୍ମକ ବୋଲି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଥାଏ । ସୁତରାଂ ଏହିକ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂଶୟୋଦ୍ରେକର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ସଂଶୟ ନାହିଁ, ସେଠାରେ ତ□ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତିର କୌଣସି ବାଧକ ନାହିଁ ।

ତେବେ ସ୍ୟାଦବାଦକୁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି କେବେ ହେଁ କେବଳ ଜ୍ଞାନରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିପାରିବେ ନାହିଁ, ଯେହେତୁ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ଏକାନ୍ତରୂପେ ସ୍ୱୟଂସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଏହି ଦୋଷାରୋପକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଜୈନ-ଆଲୋଚକ ଗଣ କହନ୍ତି ଯେ ତ□ଜ୍ଞାନଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଏବଂ କେବଳଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁକୁ ଯେଉଁ ଭାବରେ କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ଦର୍ଶନ କରେ, ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦୀ ମଧ୍ୟ ସେହିଭାବରେ ଦର୍ଶନ କରିଥାଏ । ପ୍ରଭେଦ ଏତିକି ଯେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦୀ ଯେଉଁ ତ□କୁ ପରୋକ୍ଷଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଜ୍ଞାତ ହୁଏ, କେବଳଜ୍ଞାନୀ ତାହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାରା ଅନୁଭବ କରିଥାଏ । ଆତ୍ମାସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର ହେଉଥିବାଯୋଗୁ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱୟଂସଂପୂର୍ଣ୍ଣ । କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ତ□କୁ ସାପେକ୍ଷ ଅନେକାତ୍ମକ ରୂପରେ ହିଁ ଦେଖୁଥାଏ । ସତ୍ୟତଃ କେବଳ ଜ୍ଞାନୀ ଭୂତ, ବ□ମାନ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ତ୍ରିକାଳକୁ ଜାଣିଥାଏ, କିଂତୁ ଯେଉଁ ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ସେ ଗତକାଲି ଭବିଷ୍ୟତରୂପରେ ଜାଣିଥାଏ, ଆଜି ତାକୁ ବ□ମାନରୂପରେ ଏବଂ ଆସନ୍ତକାଲି କାଲି ତାକୁ ଭୂତ ରୂପରେ ଜାଣିବ । ଏହି ଭାବରେ କାଳ ଭେଦ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କେବଳୀର ଜ୍ଞାନରେ ମଧ୍ୟ ଭେଦ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ସ୍ୟାଦ୍ ବାଦ ଏବଂ କେବଳଜ୍ଞାନମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ବିରୋଧ ନାହିଁ ।

ଯଦି ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ବସ୍ତୁ ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ଉଭୟାତ୍ମକ, ତେବେ ଭେଦର ଆଶ୍ରୟଠାରୁ ଅଭେଦର

ଆଶ୍ରୟ ଭିନ୍ନ ହେବ, ଫଳତଃ ବସ୍ତୁ ଏକ ରୂପ ନ ହୋଇ ଦ୍ୱିରୂପ ହେବ ?

ଏହାର ଉ□ର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଜୈନଦାର୍ଶନିକ କହନ୍ତି ଯେ ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଶ୍ରୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଅନାବଶ୍ୟକ । ବସ୍ତୁର ପରିବ□ନଶୀଳ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଭେଦର ନିଦର୍ଶନ କରୁଥିବା ସ୍ଥଳେ ବସ୍ତୁର ନିତ୍ୟ ଗୁଣ ଅଭେଦର ପ୍ରତୀକ ଅଟନ୍ତି । ନିତ୍ୟତା ଏବଂ ପରିବ□ନଶୀଳତା ଉଭୟ ଗୁଣ ସେହି ଅଖଣ୍ଡ ବସ୍ତୁର ହିଁ ଧର୍ମ ଅଟନ୍ତି । ବସ୍ତୁର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ପରିବ□ନଶୀଳ ଧର୍ମଯୁକ୍ତ ଏବଂ ଅଂଶଟି ନିତ୍ୟ ଧର୍ମଯୁକ୍ତ କହିବା ଅନୁଚିତ । ଯେତେବେଳେ ଆମେ ବସ୍ତୁର ଅବସ୍ଥାକୁ ସଂକୁଚିତ ବା ପ୍ରସାରିତ କହୁ, ସେତେବେଳେ ଆମର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ସେହି ଏକମାତ୍ର ବସ୍ତୁପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ । ତେଣୁ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ଏହିପରି ବିଭାଗ କରି ତାହାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଶ୍ରୟର କଳ୍ପନା କରିବା ଅଯଥାର୍ଥ ।

ଯଦି ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦର ଆଶ୍ରୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନହୋଇ ଏକ ହୁଏ, ତାହେଲେ ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦରହିବ ନାହିଁ ।

ଏହାର ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣରେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦୀ ଜୈନଦାର୍ଶନିକ କହନ୍ତି- ଆଶ୍ରୟ ଏକହେବାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ଆଶ୍ରିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଏକ ହେବେ ଗୋଟିଏ ଆଶ୍ରୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ଆଶ୍ରିତରହିପାରନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟ ଏବଂ ବିଶେଷ ଉଭୟ ଗୁଣ ସଂପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଏବଂ ବିଶେଷ ଗୁଣ ସମଧର୍ମବାଚକ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ସେହିପରି ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦର ଆଶ୍ରୟଏକ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ନିହିତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭେଦ-ଅଭେଦ ବା ନିତ୍ୟ-ଅନିତ୍ୟ ଏକ ନୁହନ୍ତି ।

ବିଧି ଏବଂ ନିଷେଧ ପରସ୍ପରବିରୋଧୀ ଧର୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ କୌଣସି ଏକ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ଏମାନଙ୍କ ବିଦ୍ୟମାନତା ଅସମ୍ଭବ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦୀ ଗୋଟିଏ ବସ୍ତୁମଧ୍ୟରେ ସତ୍ ଏବଂ ଅସତ୍, ଭିନ୍ନ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ, ଭେଦ ଏବଂ ଅଭେଦ ବିରୋଧୀ ଧର୍ମଗୁଡ଼ିକୁ ଏକତ୍ର ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିବା ଯୋଗୁ ଏହା ଦୋଷଯୁକ୍ତ ବୋଲି କେତେକ ଦାର୍ଶନିକ ଯୁକ୍ତି ବାଢ଼ନ୍ତି ।

ଏହି ଦୋଷାରୋପକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଯାଇ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦୀ କହନ୍ତି ଯେ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଏ. ଅନ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ତାହା ଅନେକ ବୋଲି ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ଦ୍ରବ୍ୟଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ନିତ୍ୟ, ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ତାହା ଅନିତ୍ୟ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ କେବେହେଲେ ଯାହା ନିତ୍ୟ ତାହା ଅନିତ୍ୟ ଏବଂ ଯାହା ଅନିତ୍ୟ ତାହା ନିତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । ନିତ୍ୟତା ଏବଂ ଅନିତ୍ୟତା, ଭିନ୍ନତା ଏବଂ ଅଭିନ୍ନତା ଆଦି ଧର୍ମ ଯେ ପରସ୍ପରବିରୋଧୀ, ତାହା ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ସ୍ୱୀକାର କରେ, କିନ୍ତୁ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ ବିରୋଧୀ ଗୁଣ ବା ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବସ୍ତୁର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ନୁହେଁ ।

ଯଦି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁ କଥଂଚିତ୍ ଯଥାର୍ଥ ଏବଂ କଥଂଚିତ୍ ଅଯଥାର୍ଥ, କଥଂଚିତ୍ ସତ୍ ଏବଂ କଥଂଚିତ୍ ଅସତ୍, ତେବେ ସ୍ୱୟଂ, ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମଧ୍ୟ କଥଂଚିତ୍‌ଯଥାର୍ଥ ଏବଂ କଥଂଚିତ୍ ଅଯଥାର୍ଥ ହେବ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦଦ୍ୱାରା ହିଁ ଯେ ତ□ର ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନ ସମ୍ଭବ ଏହି ଉକ୍ତି ଯୁକ୍ତିସଂଗିତ ନୁହେଁ ।

ଏହାର ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣଦେବାକୁ ଯାଇ ଜୈନ-ଆଲୋଚନାଗଣ କହନ୍ତି ଯେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ହେଉଛି ତ□ର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା ନିମି□ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ମାତ୍ର । ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଯେଉଁ ରୂପରେ ଯଥାର୍ଥ, ତାକୁ ସେହି ରୂପରେ ଯଥାର୍ଥ କହିବା ଏବଂ ଅନ୍ୟରୂପରେ ଅଯଥାର୍ଥ କହିବାକୁ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ କୁହାଯାଏ । ଏକାନ୍ତଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ମିଥ୍ୟା ଏବଂ ଅଯଥାର୍ଥ, ଅନେକାନ୍ତବାଦ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ସତ୍ୟ ଏବଂ ଯଥାର୍ଥ । ତେଣୁ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦଦ୍ୱାରା ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରାପ୍ତିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଅଯୌକ୍ତିକ ନୁହେଁ ।

ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଅନୁଯାୟୀ ଧର୍ମ ବା ଗୁଣ ଆପେକ୍ଷିକ ଏହି ଆପେକ୍ଷିକ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋଟିଏ ମାଳାରେ ସଂଯୋଜିତ କରି ରଖିବା ପାଇଁ କୌଣସି ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ତ□କୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ଆବଶ୍ୟକ, ଅନ୍ୟଥା ଏହି ଆପେକ୍ଷିକ

ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥିତି ମୂଲ୍ୟହୀନ ହୋଇପଡ଼ିବ । ଏପରି ନିରପେକ୍ଷ ତ□୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କଲେ ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁସାପେକ୍ଷଅଟେ, ତାହା ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଯାଏ ।

ଯେଉଁ ବସ୍ତୁ ଯେପରି ଅଟେ, ତାକୁ ସେହିପରି ଭାବରେ ସଂଦର୍ଶନ କରିବା ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସ୍ୟାଦବାଦ କୁହାଯାଏ । ସମସ୍ତ ଗୁଣ ମଧ୍ୟରେ ଯେଏକଦା ବିଦ୍ୟମାନ, ତାହା ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଅସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ବସ୍ତୁ ବା ଗୁଣକୁ ଏକ ସୂତ୍ରରେ ସଂଯୋଜନ କରୁଥିବା ଅଭେଦାତ୍ମକ ତ□୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ମଧ୍ୟ ସ୍ୟାଦବାଦ ଏକାନ୍ତବାଦୀ ନୁହେଁ, କାରଣ, ସେ ଅନେକତା ବା ଭେଦର ନିଷେଧ କରେ ନାହିଁ । ଏକତା ଅନେକତାଶ୍ରିତ ଏବଂ ଅନେକତା ଏକତାଶ୍ରିତ ଗୋଟିଏ ବିନା ଅନ୍ୟର ସ୍ଥିତି ଅସମ୍ଭବ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଏକତାକୁ ସର୍ବଦା ନିରପେକ୍ଷ କହିବା ଯୁକ୍ତିସଂଗତ ନୁହେଁ । ତ□୍ୱ ଏକତା ଏବଂ ଅନେକତାର ଏକ ମିଶ୍ରରୂପ । ଏକତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବସ୍ତୁକୁ ଆପେକ୍ଷିକ କହିବାରେ କୌଣସି ବିରୁଦ୍ଧାଚରଣ ହୁଏ ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ଜ୍ଞାନମୀମାଂସା

ଜୈନ ଦର୍ଶନରେ ଜ୍ଞାନର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ । ନ୍ୟାୟ ବୈଶେଷିକପରି ଜୈନଦର୍ଶନ ଜ୍ଞାନକୁ ଆତ୍ମାର ଆଗନ୍ତୁକ ଗୁଣଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର ନ କରି ଏହାକୁ ଆତ୍ମାର ମୌଳିକ ବା ସ୍ୱାଭାବିକ ଗୁଣଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କୁନ୍ଦକୁନ୍ଦ ପ୍ରବଚନସାର ରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି ଯେ ଅନନ୍ତ ସୁଖ ହିଁ ଅନନ୍ତ ଜ୍ଞାନ । ସୁଖ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଏକ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ । ଆତ୍ମା ଓ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ତେଣୁ କେବଳୀ ଜ୍ଞାନକୁ ଜାଣେ କହିବା ଅର୍ଥ ହେଉଛି କେବଳୀ ଆତ୍ମାକୁ ଜାଣେ । ସୁତରାଂ ଆତ୍ମାର ସ୍ୱରୂପ ଉପଲବ୍ଧିନିମି□ ଜ୍ଞାନର ସ୍ୱରୂପ ଉପଲବ୍ଧ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ।

ଜ୍ଞାନର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ । ଜ୍ଞାନ ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ପଦାର୍ଥକୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ସ୍ୱପ୍ରକାଶକ ହୋଇ ତାହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଜ୍ଞାନ ନିଜ ସ୍ୱଭାବ ଅନୁଯାୟୀ ସ୍ୱୟଂପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ପଦାର୍ଥର ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଦୀପକ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହୁଏ, ସେ ଘଟାଦି ପଦାର୍ଥକୁ ଆଲୋକିତ କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ନିଜକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ଜ୍ଞାନକୁ ସ୍ୱପରାପ୍ରକାଶ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ଜୈନଦର୍ଶନ ଅନୁଯାୟୀ ସମସ୍ତ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରମାଣସାପେକ୍ଷ ନୁହନ୍ତି ; କେବଳ ସ୍ଥୂଳବସ୍ତୁର ନିଶ୍ଚୟାତ୍ମକ, ନିର୍ଣ୍ଣାୟତ୍ମକ, ନିର୍ଣ୍ଣାୟାତ୍ମକ ଅର୍ଥାତ୍ ସବିକଳ୍ପକ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରମାଣପରିସରଭୁକ୍ତ । ବସ୍ତୁଗୁଣନିର୍ଣ୍ଣୟରୁ ବସ୍ତୁସଂପର୍କରେ ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ । ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ଉପଯୋଗ ଦର୍ଶନ ମାତ୍ର ଅଟେ । ତତ୍ପରେ ଜ୍ଞାନର ଉତ୍ପ□ହୋଇଥାଏ । ଜୈନଦର୍ଶନ ଅନୁଯାୟୀ ସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ ହିଁ ପ୍ରମାଣ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରମାଣ୍ୟ ଏବଂ ଅପ୍ରାମାଣ୍ୟର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ହେବ କିପରି ? ଜୈନ ତାର୍କିକଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଜ୍ଞାନପ୍ରାମାଣ୍ୟର ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସ୍ୱତଃ ବା ପରତଃ ହୋଇଥାଏ ।

କେତେକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରାମାଣ୍ୟ ସ୍ୱତଃ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପ୍ରାମାଣ୍ୟନିର୍ଣ୍ଣୟନିମି□ ବାହ୍ୟସାଧନର ସହାୟତା ନେବାକୁ ପଡ଼େ । ନୈୟାୟିକ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ଏବଂ ଆପ୍ରାମାଣ୍ୟ ଉଭୟଙ୍କ ପରତଃ କହୁଥିବାବେଳେ ସାଂଖ୍ୟ ଉଭୟଙ୍କୁ ସ୍ୱତଃ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ସ୍ୱତଃପ୍ରାମାଣ୍ୟବାଦ ଏବଂ ପରତଃପ୍ରାମାଣ୍ୟବାଦ ଉଭୟଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ ।

ଜ୍ଞାନନିମି□ ଜ୍ଞାତା ଓ ଜ୍ଞେୟବସ୍ତୁ ଉଭୟ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବାରୁ ଜ୍ଞାତା କିପରି ଜ୍ଞେୟକୁ ଉପଲବ୍ଧ କରେ, ସେଥିପାଇଁ ଜ୍ଞାନରବିଭିନ୍ନ ସାଧନଗୁଡ଼ିକର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ହୋଇପଡ଼େ । ଭାରତୀୟ ଜ୍ଞାନମୀମାଂସାରେ ଜ୍ଞାନର ସାଧନକୁପ୍ରମାଣ ଏବଂ ଜ୍ଞେୟ ବସ୍ତୁକୁ ପ୍ରମେୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଜୈନ-ଆଗମଗୁଡ଼ିକରେ ତିନିଗୋଟି ସ୍ତରରେ ଜ୍ଞାନସିଦ୍ଧାନ୍ତର ବିଚାର କରାଯାଇଛି । ପ୍ରଥମ ସ୍ତରରେ ଜ୍ଞାନକୁ ପାଂଚ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି- ମତି, ଶ୍ରୁତି, ଅବଧି, ମନଃପର୍ଯ୍ୟୟ ଏବଂ କେବଳ । ଏହା ପ୍ରାଚୀନ ପରଂପରାରେ ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ଏଥିରେ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତରରେ ଜ୍ଞାନକୁ ଦୁଇଗୋଟି ପ୍ରମୁଖ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି- ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ । ସାଧାରଣତଃ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜନ୍ୟ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ମାଧ୍ୟମଦ୍ୱାରା (ଯଥା-ଅନୁମାନ, ଶବ୍ଦ ଆଦି) ଜ୍ଞାନକୁ ପରୋକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶବ୍ଦ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ତ□ାର୍ଥସୂତ୍ରର ରଚୟିତା ଉମାସ୍ୱାତିଙ୍କ ମତ ହେଉଛି- ଜୀବ ପ□ନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନର ବିନା ସହାୟତାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ, ଅବଧି ଏବଂକେବଳ ଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଜୈନଦର୍ଶନ ଅନୁଯାୟୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନ ଉପରେ ଆଶ୍ରିତ ଜ୍ଞାନ ପରୋକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ଅଟେ । ମତି ଏବଂ ଶ୍ରୁତିକୁ ପରୋକ୍ଷଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଏହି ସ୍ତରରେ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତନର ସ୍ପଷ୍ଟ ଆଭାସ ଗୋଚରୀଭୂତ ହୁଏ ।

ଜୈନଜ୍ଞାନ-ମୀମାଂସାର ବିକାଶର ତୃତୀୟ ସ୍ତରରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଜନ୍ୟ ମତିଜ୍ଞାନକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ସମ୍ଭବତଃ ଅନ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଜୈଅନଦାର୍ଶନିକଗଣ ଏହି ମତକୁ ଅଂଗୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁଯାୟୀ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଜନ୍ୟ ମତିଜ୍ଞାନ ପରୋକ୍ଷଜ୍ଞାନ, କିନ୍ତୁ ବ୍ୟବହାରଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଜ୍ଞାନ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି ଏବଂ ମନୋଜନ୍ୟ ମତିଜ୍ଞାନକୁ ପରୋକ୍ଷଜ୍ଞାନ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ଜୈନଜ୍ଞାନ-ମୀମାଂସାରେ କେବଳ ଜ୍ଞାନକୁ ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ଯଥାର୍ଥ ଜ୍ଞାନଭାବେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ପାରମାର୍ଥିକ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଯେହେତୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତିମାର୍ଗରେ ବାଧକ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଏ, ତେଣୁ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥରେ ଅବଧି ଏବଂ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଏ ଦୁହେଁ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମି□ ବିଭିନ୍ନ ସୋପାନ ମାତ୍ର ଅଟନ୍ତି ।

ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ

ଜୈନଦର୍ଶନରେ ଉପଯୋଗକୁ ଜୀବର ଲକ୍ଷଣ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ଏହି ଉପଯୋଗ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର- ସାକାର ଏବଂ ଆଣାକାର । ଅଣାକାର ଉପଯୋଗକୁ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ସାକାର ଉପଯୋଗକୁ ଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଅଣାକାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ନିର୍ବିକଳ୍ପକ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଉପଯୋଗ ବସ୍ତୁର ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ଏବଂ ସାକାରର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସବିକଳ୍ପକ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ ବସ୍ତୁର ବିଶେଷ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ।

ଜୈନଦର୍ଶନ-ଇତିହାସରେ ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରଭେଦର ଚିନ୍ତନ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । କର୍ମର ଆଠଗୋଟି ଭେଦ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି ଭେଦ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଦାର୍ଶନଦ୍ୱାରା ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ଜ୍ଞାନକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରୁଥିବା କର୍ମ ଜ୍ଞାନାବରଣ ତଥା ଦର୍ଶନକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କର୍ମକୁ ଦର୍ଶନାବରଣ କର୍ମ କୁହାଯାଏ । ଆଗମଗୁଡ଼ିକରେ ଜ୍ଞାନନିମି□ ଜଣାଇ ଏବଂ ଦର୍ଶନ ନିମି□ ପାସଇ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି ।

ସାକାର ଏବଂ ଅଣାକାର ସ୍ଥାନରେ ବହିର୍ମୁଖି ଉପଯୋଗକୁ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଅନ୍ତର୍ମୁଖି ଉପଯୋଗକୁ ଦର୍ଶନ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବୀରସେନଙ୍କ ମତରେ- ସାମାନ୍ୟ ବିଶେଷାତ୍ମକ ବାହ୍ୟାର୍ଥର ଗ୍ରହଣ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ତାଦାତ୍ମ୍ୟସ୍ୱରୂପର ଗ୍ରହଣ ଦଶନ । ଯେଉଁମାନେ ସମାନ୍ୟ ଧର୍ମର ଗ୍ରହଣକୁ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ବିଶେଷ ଧର୍ମ ଗ୍ରହଣକୁ ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ବୁଝିପାରି ନାହାନ୍ତି । ସାମାନ୍ୟ ଏବଂ ବିଶେଷ ଦୁହେଁ ବସ୍ତୁର ଧର୍ମ ଅଟନ୍ତି । ଗୋଟିକର ଅଭାବରେ ଅନ୍ୟଟିର ସ୍ଥିତି କଳ୍ପନା କରାଯାଇ ପାରେନା । ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନ ଉଭୟ ସାମାନ୍ୟ ବିଶେଷ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ଛାଡ଼ି ବିଶେଷଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ଜ୍ଞାନ ଅପ୍ରମାଣ ଅଟେ । ସେହିପରି ବିଶେଷ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ଜ୍ଞାନ ଅପ୍ରମାଣ ଅଟେ । ସେହିପରି ବିଶେଷ ଧର୍ମକୁ ଛାଡ଼ି ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ଦର୍ଶନ ମିଥ୍ୟା ଅଟେ ।

ଏହି ମତକୁ ସମର୍ଥନ କରି ବ୍ରହ୍ମଦେବ କହନ୍ତି ଯେ ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଭେଦକୁ ଦୁଇଗୋଟି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କରିବା ଉଚିତ, ଯଥା-ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦୃଷ୍ଟି ଏବଂ ତର୍କଦୃଷ୍ଟି । ତର୍କଦୃଷ୍ଟିରୁ ବଚାର କଲେ ଦର୍ଶନ ସାମାନ୍ୟଗ୍ରାହୀ ବା ସ□ାଗ୍ରାହୀ ବୋଲି କଥିତ ହୁଏ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତଦୃଷ୍ଟି ବା ଆଗମଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଆତ୍ମାର ପ୍ରକୃତ ଉପଯୋଗ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ବାହ୍ୟାର୍ଥର ଗ୍ରହଣ ଜ୍ଞାନ । ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ଅଛି, ମାତ୍ର ନିଶ୍ଚୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଅଭିନ୍ନ । ଜ୍ଞାନ ଓ ଦର୍ଶନ ଉଭୟର ଆଶୟସ୍ଥଳୀ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଅଭିନ୍ନ । ଜ୍ଞାନ ଓ ଦର୍ଶନ ଉଭୟର ଆଶୟସ୍ଥଳୀ ଆତ୍ମା ହୋଇଥିବାରୁ ଆତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କଲେ ଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଦର୍ଶନୋପଯୋଗରେ ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମ ବିଶେଷ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାସିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏବଂ ଜ୍ଞାନୋପଯୋଗରେ ବିଶେଷ ରୂପେ ପ୍ରତିଭାସିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏବଂ ଜ୍ଞାନୋପଯୋଗରେ ବିଶେଷ ଧର୍ମକୁ ମୁଖ୍ୟଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିବାରୁ ଦର୍ଶନକୁ ସାମାନ୍ୟଗ୍ରାହୀ କୁହାଯାଏ । ବସ୍ତୁମଧ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟ ଏବଂ ବିଶେଷ ଏହିଦୁଇଟି ଧର୍ମ ସଦାସର୍ବଦା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉପଯୋଗ କୌଣସି

ଏକ ଧର୍ମକୁ ମୁଖ୍ୟରୂପରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ।

କାଳ ବା ସମୟ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଜ୍ଞାନ ଓ ଦର୍ଶନମଧ୍ୟରେ କି ପ୍ରକାର ସଂପର୍କ ଅଛି, ତାହା ବ□ମାନ ବିବେଚନା କରାଯାଉ ।ଆଲୋଚକଗଣ ପ୍ରାୟ ସମମତ ପୋଷଣ କରନ୍ତି ଯେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନ ଏକସମୟରେ ନ ହୋଇ କ୍ରମଶଃ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ କେବଳୀର ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପୋଷଣ କରିଥାନ୍ତି । କେବଳ ଜ୍ଞାନୀର ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନ କିପରି ହୋଇଥାଏ । ଏ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସାଧାରଣତଃ ତିନିଗୋଟି ମତ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।ଗୋଟିଏ ମତ ଅନୁଯାୟୀ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ କ୍ରମଶଃ ହୁଏ, ଅନ୍ୟମତାନୁଯାୟୀ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଯୁଗପତ୍ ବା ଏକ ସମୟରେ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ତୃତୀୟ ମତାନୁଯାୟୀ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଦର୍ଶନ ଏକ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି । ଆବଶ୍ୟକନିର୍ଯୁକ୍ତି ଏବଂ ଆଗମ ଅନୁଯାୟୀ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଏକ ସମୟରେ ନ ହୋଇ କ୍ରମଶଃ ହିଁ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ସମସ୍ତ ବିଗମ୍ବର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱିତୀୟ ମତକୁ ସମର୍ଥନ କରି କହନ୍ତି ଯେ କେବଳଜ୍ଞାନ ଏବଂ କେବଳ ଦର୍ଶନ ଏକ ସମୟରେ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଉମାସ୍ୱାତିଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ମତି, ଶ୍ରୁତି ଆଦି ଉପଯୋଗ କ୍ରମଶଃ ହୁଅନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଏକ ସମୟରେ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ କୁନ୍ଦ କୁନ୍ଦଏହି ମତକୁ ସମର୍ଥନ କରି କହନ୍ତି- ଯେପରି ସୂର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ଏବଂ ଉ□ାପ ଏକସମୟରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥାଏ, ସେହିପରି କେବଳ ଜ୍ଞାନୀର ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନ ଯୁଗପତ୍ ହୋଇଥାଏ ।

ସିଦ୍ଧସେନ ଦିବାକର ତୃତୀୟ ମତର ପରିପନ୍ଥୀ । ତାଂକ ଅନୁଯାୟୀ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତିପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଦର୍ଶନମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦକରିବା ସମ୍ଭବପର, କିନ୍ତୁ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ କେବଳଦର୍ଶନମଧ୍ୟରେ ଭେଦ କରିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ସେ ଯୁକ୍ତି ଦର୍ଶାଇ କହନ୍ତି ଯେ କେବଳ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରାପ୍ତିନିମି□ ପ୍ରଥମେ ମୋହନୀୟର କ୍ଷୟ ହୁଏ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ଜ୍ଞାନାବରଣ, ଦର୍ଶନାବରଣ ଏବଂ ଅନ୍ତରାୟ ଏକ ସମୟରେ କ୍ଷୟିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଯଦି ଦର୍ଶନାବରଣ ଏବଂ ଜ୍ଞାନବରଣର କ୍ଷୟରେ କାଳଭେଦ ନାହିଁ, ତେବେ ପ୍ରଥମେ କେବଳ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ତତ୍ପରେ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ବୋଲି କିପରି କୁହାଯିବ ? ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ନିମି□ ଯଦି କେହି ଯେ ଦର୍ଶନ ଏବଂ ଜ୍ଞାନ ଏକ ସମୟରେ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ କି ତାହା ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ, କାରଣ, ଦୁଇଗୋଟି ଉପଯୋଗ ଏକ ସଂଗେ ସଂଘଟିତ ହେବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ ।ତେଣୁ ସିଦ୍ଧସେନ ଦିବାକରଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଏହିସମସ୍ୟାର ଏକମାତ୍ର ଯୁକ୍ତିସଂଗତ ସମାଧାନ ହେଉଛି- କେବଳୀ ଅବସ୍ଥାରେ ଦର୍ଶନ ଓ ଜ୍ଞାନମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଭେଦ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ, କେବଳ ଜ୍ଞାନୀର ଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଦର୍ଶନ ଏକ ଏବଂ ଅଭିନ୍ନ ।

ମତିଜ୍ଞାନ

ମତିଜ୍ଞାନର ପରିଭାଷା ଦେବାକୁ ଯାଇ ତ□ାର୍ଥସୂତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନମାଧମରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ଜ୍ଞନ ମତିଜ୍ଞାନ । ମତିଜ୍ଞାନ ଦୁଇପ୍ରକାରର- (୧) ଇନ୍ଦ୍ରିୟଜନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ- ଯାହାର ପ୍ରାପ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ବସ୍ତୁସନ୍ନିକର୍ଷରେ ହୁଏ ଏବଂ (୨) ମନୋଜନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ- ଯାହାର ପ୍ରାପ୍ତି ମନସନ୍ନିକର୍ଷରେ ହୋଇଥାଏ । ଜୈନ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ମତିଜ୍ଞାନର ଚାରିଗୋଟି ସୋପାନର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥାନ୍ତି, ଯଥା- (୧) ଅବଗ୍ରହ, (୨) ଈହା, (୩) ଅବାୟ ଏବଂ (୪) ଧାରଣ ।

୧) ଅବଗ୍ରହ :

ଏହାର ବିକାଶ ଦୁଇଗୋଟି ସୋପାନରେ ହୋଇଥାଏ- ବ୍ୟଞ୍ଜନାବଗ୍ରହ ଏବଂ ଅର୍ଥାବଗ୍ରହ ।ବ୍ୟଞ୍ଜନାବଗ୍ରହରେ କୌଣସି ଏକ ବସ୍ତୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ସମ୍ପର୍କରେ ଆସେ ଏବଂ ବସ୍ତୁଗତ ତ□ଗୁଡ଼ିକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚର ତ□ରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୁଏ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ବସ୍ତୁର ସାମାନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଅବଗ୍ରହ ଅଟେ । ଏଥିରେ ବସ୍ତୁର କୌଣସି ନିଶ୍ଚିତାତ୍ମକ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏଥିରେ କେବଳ ଏତିକିମାତ୍ର ଜଣାପଡ଼େ ଯେ କୌଣସି ଏକ ବସ୍ତୁର ସ□ା ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହାପରେ

ଅର୍ଥାବଗ୍ରହର ଜ୍ଞାନ ହୁଏ, ଯେଉଁଥିରେ କି ବସ୍ତୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ । ବ୍ୟଞ୍ଜନାବଗ୍ରହଜ୍ଞାନ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଅଟେ ଏବଂ ଏହିଜ୍ଞାନ କିପରି ଅର୍ଥାବଗ୍ରହ ବା ବ୍ୟକ୍ତିଜ୍ଞାନରେ ପରିଣତ ହୁଏ, ତାହା ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ଶବ୍ଦର ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ସୁପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଡକାଯାଏ, ପ୍ରଥମେ ସେ ତାହା ଶୁଣିପାରେ ନାହିଁ । ଚାରି, ପା□ ଥର ଡାକିଲାପରେ ଯାଇ ସେ ଜାଣିପାରେ ଯେ ତାକୁ କେହି ଡାକୁଛି ବୋଲି । ପ୍ରଥମେ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲାବେଳେ ଏହି ଜ୍ଞାନ ଏତେ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଏବଂ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ ଯେ ସେ ଜାଣିପାରେ ନାହିଁ ତାକୁ କିଏ ଡାକୁଛି ବୋଲି । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ସେ ଏହା ଜାଣିପାରେ । ଏହି ଜ୍ଞାନର ପ୍ରଥମବସ୍ଥା, ଯାହା କି ଅବ୍ୟକ୍ତ ଏବଂ ଅସ୍ପଷ୍ଟ, ତାହା ବ୍ୟଞ୍ଜନାବଗ୍ରହଅଟେ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ବ୍ୟକ୍ତ ଜ୍ଞାନାତ୍ମକ- ଯାହାକୁ କି ଅର୍ଥାବଗ୍ରହ କୁହାଯାଇଥାଏ ।

୨) ଈହା :

ଅବଗ୍ରହପରେ ଜ୍ଞାନ ଈହାରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଅବଗ୍ରହରେ ହୋଇଥିବା ଜ୍ଞାନକୁ ସ୍ପଷ୍ଟତର ଭାବରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ମନ ତତ୍ପର ହୋଇଉଠେ । ଅବଗ୍ରହ କିପରି ଈହାରେ ପରିଣତ ହୁଏ, ତାହା ବୁଝିବା ପାଇଁ ପୁନଃ ପୂର୍ବୋଲ୍ଲିଖିତ ଶବ୍ଦର ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ । ଅବଗ୍ରହରେ ସେ କେବଳ ଏତିକି ମାତ୍ର ଜାଣେ ଯେ କୌଣସି ଏକ ସ୍ଥାନରୁ ଶବ୍ଦର ଧ୍ୱନି ଆସୁଅଛି । ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବାପରେ ଶ୍ରୋତା ଚିନ୍ତା କରେ ଏହା କାହାର ସ୍ୱର ? ପୁରୁଷର ନା ସ୍ତ୍ରୀର ? ଏହାପରେ ସ୍ୱରର ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଏ । ସ୍ୱର ଯଦି ମୃଦୁ ମନ୍ଦ ତଥା ଆକର୍ଷଣ ହୋଇଥାଏ, ତାହେଲେ ଏହି କୌଣସି ଏକ ସ୍ତ୍ରୀର ହୋଇଥିବ । ପୁରୁଷର ସ୍ୱର ସାଧାରଣତଃ କଠୋର ଏବଂ ରୁକ୍ଷ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ସ୍ୱର କୌଣସି ପୁରୁଷର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଈହାରେ ଏହି ସ୍ତରପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ ।

୩) ଅବାୟ :

ଏହି ସ୍ତରରେ ବିଭିନ୍ନ ବିକଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର ସମୀକ୍ଷା କରାଯାଇ ତନ୍ମଧରୁ ଗୋଟିକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିନେଇ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ପରିହାର କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ନିଶ୍ଚିତବୋଧର ଅବସ୍ଥା ବୋଲି କୁହାଯାଇଥାଏ । ଏଥିରେ ଏହା କୌଣସି ଏକ ସ୍ତ୍ରୀର ସ୍ୱର ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ହୋଇଯାଏ । ବସ୍ତୁରେ କେଉଁ ଗୁଣର ଅଭାବ ବା ଅବାସ୍ତବ ତତ୍ସଂପର୍କରେ ନିଶ୍ଚିତ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ । ସଦସଦ୍‌ଗୁଣନିର୍ଣ୍ଣୟ ମତିଜ୍ଞାନର ଏହି ଅବାୟ ଅବସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ହିଁ ସଂପନ୍ନ ହୋଇପାରିଥାଏ ।

୪) ଧାରଣା :

ଏହିସ୍ତରରେ ଗୋଚର ବା ଲବ୍ଧ ଜ୍ଞାନ ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପରେ ବିକଶିତ ହୁଏ । ଧାରଣାରେ ଜ୍ଞାନ ଏତେଦୃଢ଼ ହୋଇଯାଏ ଯେ ତାହା ସ୍ମୃତିର ହେତୁରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଧାରଣାର ବିଶ୍ଳେଷଣ ତିନିଗୋଟି ସ୍ତରରେ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରଥମ ସ୍ତରରେ ଗ୍ରାହ୍ୟବସ୍ତୁର ଗୁଣଗୁଡ଼ିକର ସ୍ପଷ୍ଟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରାଯାଏ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଏହିଜ୍ଞାନକୁ ଧାରଣ କରାଯାଏ ବା ଏଥିରେ ସଂସ୍କାରର ନିର୍ମାଣ ହୁଏ ଏବଂ ତୃତୀୟ ସ୍ତରରେ ଭବିଷ୍ୟତ୍‌ରେ ଏହାକୁ ପୁଣି ଚିହ୍ନି ପାରିବା ଭଳି କ୍ଷମତା ସୃଷ୍ଟହୁଏ ।

ଶ୍ରୁତିଜ୍ଞାନ

ଶାସ୍ତ୍ରନିବଦ୍ଧ ବା ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ମତିପୂର୍ବକ ଜ୍ଞାନ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ । ଶାସ୍ତ୍ର ବଚନାତ୍ମକହେତୁ ଶ୍ରୁତିଜ୍ଞାନନିମି□ ଶବ୍ଦଗ୍ରହଣ ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ ଶବ୍ଦଶ୍ରବଣ ମତିର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଶବ୍ଦ-ଶ୍ରବଣପରେତାହାର ଅର୍ଥ ସ୍ମୃତିବଦ୍ଧ ହୁଏ । ତତ୍‌ପରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବା ଜ୍ଞାନକୁ ଶ୍ରୁତିଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ତେଣୁ ମତିଜ୍ଞାନ କାରଣ ଏବଂ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ କାର୍ଯ୍ୟ ବାଚକ ।

ଶ୍ରୁତିଜ୍ଞାନ ମତିଜ୍ଞାନଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତର, କାରଣ, ମତିଜ୍ଞାନ ବ□ମାନକାଳସହିତ ସଂପର୍କିତ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ

ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ଭୂତ-ବ□ମାନ-ଭବିଷ୍ୟତ୍‌ସହ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ସାର୍ବକାଳିକ ସତ୍ୟ । ଏହା ସତ୍ୟଜ୍ଞାନ ବୋଲି ଜୈନଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଧାରଣା, କାରଣ, ଏହାର ଆବିଷ୍କାର, ବିକାଶ ଏବଂ ପ୍ରଖ୍ୟାପନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିବେକବନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କଦ୍ୱାରା କରାଯାଇଛି । ଏହା ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥରେ ସତ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ପବିତ୍ରତା ଅଖଣ୍ଡ ବୋଲି ସେମାନେ କହିଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ଦୁଇପ୍ରକାରର- ଅଙ୍ଗବାହ୍ୟ ଏବଂ ଅଙ୍ଗପ୍ରବିଷ୍ଟ । ସ୍ଥବିର ବା ଅନ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଆଗମକୁ ଅଙ୍ଗ ବାହ୍ୟ ଏବଂ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶିଷ୍ୟ ବା ଗଣଧରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଆଗମକୁ ଅଙ୍ଗପ୍ରବିଷ୍ଟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

"ଆବଶ୍ୟକନିର୍ଯୁକ୍ତି'ରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଯେ ଯେତେପ୍ରକାର ଅକ୍ଷର ଅଛି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେତେପ୍ରକାର ସଂଯୋଗ ସମ୍ଭବପର, ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନର ଭେଦ ମଧ୍ୟ ସେତେପ୍ରକାରର । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନର ସମସ୍ତ ଭେଦକୁ ଉଲ୍ଲେଖକରିବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଶ୍ରୁତିଜ୍ଞାନର ମୁଖ୍ୟଭେଦ ହେଉଛି ଚଉଦଗୋଟିଏ ଯଥା : ଅକ୍ଷର, ସଂଜ୍ଞୀ, ସମ୍ୟକ୍, ସାଦିକ, ସପର୍ଯ୍ୟବସିତ, ଗମିକ ଏବଂ ଅଙ୍ଗପ୍ରବିଷ୍ଟ ଏପରି ସାତଗୋଟି ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକର ବିପରୀତ ଅନକ୍ଷର, ଅସଂଜ୍ଞ, ମିଥ୍ୟା, ଅନାଦିକ, ଅପର୍ଯ୍ୟବସିତ, ଅଗମିକ ଏବଂ ଅଙ୍ଗବାହ୍ୟ । ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଭେଦର ସ୍ୱରୂପସମ୍ବନ୍ଧରେ ନନ୍ଦୀସୂତ୍ରରେ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

"ଅକ୍ଷରଶ୍ରୁତ''ର ତିନିଗୋଟି ଭେଦ କରାଯାଇଛି- ସଂଜ୍ଞାକ୍ଷର, ବ୍ୟଞ୍ଜନାକ୍ଷର ଏବଂ ଲବ୍‌ଧାକ୍ଷର । ବର୍ଣ୍ଣର ଆକାର ସଂଜ୍ଞାକ୍ଷର, ବର୍ଣ୍ଣର ଧ୍ୱନି ବ୍ୟଞ୍ଜନାକ୍ଷର ଏବଂ ବର୍ଣ୍ଣ ଶିଖିବା ପାଇଁ ଯେ ସମର୍ଥ ତାକୁ ଲବ୍‌ଧାକ୍ଷର କୁହାଯାଏ । କାସିବା, ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ନେବା ଅନକ୍ଷରଶ୍ରୁତ । ସଂଜ୍ଞୀଶ୍ରୁତର ତିନିଗୋଟି ଭେଦ ହେଉଛି- ଦୀର୍ଘକାଳିକୀ, ହେତୂପଦେଶିକୀ ଏବଂ ଦୃଷ୍ଟିବାଦୋପଦେଶିକୀ । ବ□ମାନ, ଭୂତ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଆଦି ତୈକାଳିକ ଦୀର୍ଘକାଳିକୀ ସଂଜ୍ଞା, ବ□ମାନଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ହିତାହିତବିଚାରକୁ ହେତୂପଦେଶିକୀ ସଂଜ୍ଞା ଏବଂ ସମ୍ୟକ୍ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନଯୋଗୁ ହିତାହିତର ଜ୍ଞାନହେବାକୁ ଦୃଷ୍ଟିବାଦୋପଦେଶିକୀ ସଂଜ୍ଞା କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ସଂଜ୍ଞାକୁ ଧାରଣ କରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ଅସଂଜ୍ଞ ଅଟନ୍ତି । ଯାହାର ଆରମ୍ଭ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ସାଦିକଶ୍ରୁତ ଏବଂ ଯାହାର ଆରମ୍ଭ ନାହିଁ, ତାହାକୁ ଅନାଦିକ ଶ୍ରୁତ କୁହାଯାଏ । ଯାହାର ଅନ୍ତ ବା ଶେଷ ଅଛି, ତାହା ସପର୍ଯ୍ୟବସିତଶ୍ରୁତ ଏବଂ ଯାହାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ, ତାହା ଅପର୍ଯ୍ୟବସିତଶ୍ରୁତ ଅଟେ । ଯାହାର ସଦୃଶ ପାଠ ଉପଲବ୍‌ଧ, ତାହାକୁ ଗମିକ, ଅସଦୃଶାକ୍ଷରକୁ ଅଗମିକ କୁହାଯାଏ । ଗଣଧରକୃତ ଆଗମକୁ ଅଙ୍ଗପ୍ରବିଷ୍ଟ ଏବଂ ସ୍ଥବିରକୃତ ଆଗମକୁ ଅଙ୍ଗବାହ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ମତି ଏବଂ ଶ୍ରୁତି

ଜୈନଦର୍ଶନ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବର ମତିଜ୍ଞାନ ଏବଂ ଶ୍ରୁତିଜ୍ଞାନ ଅବଶ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ମତି ଓ ଶ୍ରୁତିର ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ପର୍କ ସଂବନ୍ଧରେ ଉମାସ୍ୱାତିଙ୍କ ମତ ହେଉଛି ଯେ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ମତିପୂର୍ବକ ହୋଇଥାଏ । ଯଦିଓ ମତିଜ୍ଞାନନିମି□ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ଆବଶ୍ୟକନୁହେଁ, ତଥାପି ନନ୍ଦୀସୂତ୍ର ଅନୁଯାୟୀ ଯେଉଁଠାରେ ମତିଜ୍ଞାନଅଛି, ସେଠାରେ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ଅଛି ଏବଂ ଯେଉଁଠାରେ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ଅଛି, ସେଠାରେ ମତିଜ୍ଞାନ ଅବଶ୍ୟ ଥାଏ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ଗୋଟିକର ଅଭାବରେ ଅନ୍ୟଟିର କଳ୍ପନା ଆଦୌକରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ବସ୍ତୁତଃ ବିଚାର କଲେ ଆମେ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହେଉ ଯେ ଏହି ଦୁଇଟି ମତ ପରସ୍ପରବିରୋଧୀ ନୁହନ୍ତି । ଉମାସ୍ୱାତି ଯେତେବେଳେ କହନ୍ତି "ଶ୍ରୁତ ମତିପୂର୍ବକ ହୋଇଥାଏ'', ତାହାର ଅର୍ଥ କେବଳ କୌଣସି ବିଶେଷ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ହୁଏ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ତାହା ତଦ୍‌ବିଷୟକ ମତିପୂର୍ବକ ହୋଇଥାଏ । ମତିଜ୍ଞାନନିମି□ ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୁତଜ୍ଞାନ ଏବଂ ତତ୍‌ପରେ ମତିଜ୍ଞାନ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ନୁହେଁ, କାରଣ ମତିଜ୍ଞାନ ପ୍ରଥମେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ନନ୍ଦୀସୂତ୍ରର ମତ ଶ୍ରୁତ ଏବଂ ମତି ଉଭୟେ ସହଚାରୀ । ଏହାକିପରି ସମ୍ଭବପର ? ନନ୍ଦୀସୂତ୍ରରେ ଯେଉଁ ସହଚାରିତ୍ୱର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି, କୌଣସି ଏକ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସେପରି କରାଯାଇ ନାହିଁ, ବରଂ ଏହା ଏକ ସାମାନ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ଅନୁସାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବମଧ୍ୟରେ ଏହିଦୁଇଟି ଜ୍ଞାନ କୌଣସି-

ନା-କୌଣସି ଅନୁପାତିରେ ଅବଶ୍ୟ ରହିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କ ସହଅସ୍ତିତ୍ୱ ଜୀବଦୃଷ୍ଟିରୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି- କୌଣସି ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ନୁହେଁ ।

ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନ :

ମନ ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପୌଦ୍‌ଗଳିକ ଦ୍ରବ୍ୟ । ଯେତେବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରେ, ତାହାରମନ ବିବିଧ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପରିବ□ିତ ହୁଏ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀହୋଇଥାଏ, ସେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନର ସହାୟତା ବିନା ଅନ୍ୟର ମାନସିକ ପକ୍ରିୟାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥାଏ । କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଜ୍ଞାନ ସୀମିତ ଏବଂ ସଦ୍‌ଗୁଣ ସମ୍ଭବ ହେତୁ କେବଳ ଚରିତ୍ରବାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତି ହିଁ ଏହାର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରେ । ମନ କେବଳ ବିଷୟ ମାତ୍ର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଜ୍ଞାନ ମନଃପୂର୍ବକ ନ ହୋଇ ଆତ୍ମାପୂର୍ବକ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଜ୍ଞାତା ସାକ୍ଷାତ୍ ଆତ୍ମା ଅଟେ । ମନଃ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନୀ ହେବା ନିମି□ ନିଜ ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶପୂର୍ବକ ସମ୍ୟକ୍‌ଦୃଷ୍ଟିବାନ୍ ହୋଇ ସମସ୍ତ ବିଷୟଭୋଗରୁ ମୁକ୍ତ ରହିବା ଉଚିତ୍ ।

ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନ ଦୁଇପ୍ରକାର- ଋଜୁମତି ଏବଂ ବିପୁଳମତି । ଋଜୁମତି ଅପେକ୍ଷା ବିପୁଳମତି ଜ୍ଞାନ ବିଶୁଦ୍ଧତର ହୋଇଥିବାରୁ ବିପୁଳମତିରେଋଜମତି ଅପେକ୍ଷା ମନର ସୂକ୍ଷ୍ମତର ପରିବ□ନକୁ ଜାଣିହୁଏ । ଋଜୁମତି ଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, କିନ୍ତୁ ବିପୁଳମତି ଜ୍ଞାନ ନଷ୍ଟ ନ ହୋଇ କେବଳ ଜ୍ଞାନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥାଏ ।

ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନବିଷୟରେ ଦୁଇଟି ପରଂପରା ପ୍ରଚଳିତ । ଗୋଟିଏ ପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନୀ ଚିନ୍ତିତ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜାଣିଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନୀ ମନର ବିବିଧ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଜାଣୁଥିବା ସ୍ଥଳେ, ସେଥିରେ ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ନିହିତ ଥାଏ, ତାହାର କେବଳ ଅନୁମାନ ହିଁ କରିଥାଏ । ପ୍ରଥମ ପରଂପରାମନଦ୍ୱାରା ଚିନ୍ତିତ ଅର୍ଥର ଜ୍ଞାନନିମି□ ମନକୁ ମାଧ୍ୟମଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର ନ କରି ତାହାର ଜ୍ଞାନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ହୁଏ ବୋଲି କହିଥାଏ । ଉଦାହରର ସ୍ୱରୂପ- ଯଦି କେହି କହେ, ଦେଖ, ମେଘ ମଧ୍ୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଛି । ମାତ୍ର ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ପ୍ରକୃତରେ ମେଘ ମଧ୍ୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଛି, ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଆଧାର ମାତ୍ର । ସେହିପରି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଜ୍ଞାନ ମନର ନହୋଇ ତତ୍କାଳିକ ଅର୍ଥର ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପରଂପରା ଏହିମତକୁ ସ୍ୱୀକାର ନ କରି କହେ ଯେମନର ଜ୍ଞାନ ମୁଖ୍ୟ ଏବଂ ତତ୍ପରେ ଅର୍ଥଜ୍ଞାନ ହୋଇଥାଏ । ମନର ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ଅର୍ଥଜ୍ଞାନ ହୁଏ- ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅର୍ଥଜ୍ଞାନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ମନର ପର୍ଯ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକର - ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଥର ପର୍ଯ୍ୟାୟଗୁଡ଼ିକର ନୁହେଁ ।

ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଦୁଇଗୋଟି ପରଂପରାମଧ୍ୟରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ପରଂପରାଟି ଯୁକ୍ତିସଂଗତପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ମନଃ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସାକ୍ଷାତ୍ ଅର୍ଥଜ୍ଞାନ ହେବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ, କାରଣ, ମନଃପର୍ଯାୟରେ ଆତ୍ମା କେବଳ ମନୋରୂପୀ ପୁଦ୍‌ଗଳଗୁଡ଼ିକର ସାକ୍ଷାତ୍‌କାର କରିଥାଏ । ମନର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେବାପରେ ଚଛିନ୍ତିତ ଅର୍ଥର ଜ୍ଞାନ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରାଅବଧାରିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଅବଧିଜ୍ଞାନ

ଅବଧିଜ୍ଞାନ ସାକ୍ଷାତ୍ ଆତ୍ମାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଅବଧିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସୀମା ବା ଯାହା ସୀମିତ । ଅବଧିଜ୍ଞାନର ସୀମା ହେଉଛି ରୂପୀ ବା ରୂପଯୁକ୍ତ ପଦାର୍ଥ । ଯାହା ରୂପ, ରସ, ଗନ୍ଧ ଏବଂ ସ୍ପର୍ଶଯୁକ୍ତ, ତାହା ଅବଧିଜ୍ଞାନବିଷୟାନ୍ତର୍ଗତ । ତେଣୁ ଛଅଗୋଟି ଦ୍ରବ୍ୟମଧ୍ୟରେକେବଳ ପୁଦ୍‌ଗଳ ହିଁ ଅବଧିର ବିଷୟ ହୋଇପାରିବ ।

ଅବଧିଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର- ଭବପ୍ରତ୍ୟୟୀ ଏବଂ ଗୁଣପ୍ରତ୍ୟୟୀ । ଭବପ୍ରତ୍ୟୟର ଅର୍ଥ ହେଉଚି ଜନ୍ମରୁପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବାଯେଉଁ ଅବଧିଜ୍ଞାନ ଜାତ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ପ୍ରକଟିତହୋଇଥାଏ । ଦେବତା ଏବଂ

ନାରକ ଜାତ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଅବଧିଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କୁ ବ୍ରତ-ନିୟମାଦି ପାଳନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ନିର୍ଯ୍ୟ□ ଗୁଣପ୍ରତ୍ୟୟର ଅଧିକାରୀ । ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜପ୍ରଯତ୍ନଦ୍ୱାରା କର୍ମର କ୍ଷୟୋପଶମ ହେଲାପରେଏହି ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥାଏ । ଦେବତାଙ୍କପରି ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ପାଇଁ ଏହିଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମସିଦ୍ଧ ନୁହେଁ । ବ୍ରତ-ନିୟମାଦିର ପରିପାଳନ ଦ୍ୱାରା ଏହିଜ୍ଞାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଗୁଣପ୍ରତ୍ୟୟ କୁହାଯାଏ । ଅନୁଗାମୀ-ଅନନୁଗାମୀ, ବର୍ଦ୍ଧମାନ-ହୀୟମାନ, ଅବସ୍ଥିତ-ଅନବସ୍ଥିତ ଏଗୁଡ଼ିକ ଗୁଣପ୍ରତ୍ୟୟ ଅବଧିର ଛଅଟୋଟି କରେ, ତାହା ଅନୁଗାମୀ ବା ଗୁଣପ୍ରତ୍ୟୟାବଧିଜ୍ଞାନର ଏକ ପ୍ରକାର ଭେଦ ଏବଂ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଉତ୍□ସ୍ଥାନ ବା ପରିସର-ପରିତ୍ୟାଗରେ ଲୋପ ବା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ତାହା ଅନନୁଗାମୀ ଅଟେ ।

ଯେଉଁ ଅବଧିଜ୍ଞାନ ଉତ୍□ପରତଃ କ୍ରମଶଃ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତହୁଏ, ତାହା ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଏବଂ ଶୁଦ୍ଧତାକ୍ଷୟରେ କ୍ରମଶଃ ଅଳ୍ପବିଷୟକ ହୋଇଯାଏ, ତାହା ହୀୟମାନ ଅଟେ ।

ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନ ଉତ୍□ବେଳେ ଯେପରି ଥାଏ ପରେମଧ୍ୟ ସେହିପରି ରହେ- ଯାହାର କିଯତ୍ କ୍ଷୟ ବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ, କେବଳ ଜନ୍ମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣରେ ବା କେବଳଜ୍ଞାନ ହେବାପରେ ହିଁ ଯାହା ନଷ୍ଟ ହୁଏ, ତାହା ଅବସ୍ଥିତ ଗୁଣପ୍ରତ୍ୟାୟାନ୍ତର୍ଗତ ଅବଧିଜ୍ଞାନ । ଯେଉଁ ଅବଧିଜ୍ଞାନ କେତେବେଳେ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ, କେତେବେଳେ ଅବକ୍ଷୟିତ, ପୁନଃପ୍ରକଟିତ ବା ଅପ୍ରକଟିତ ହୁଏ ତାହା ଅନବସ୍ଥିତ ଅଟେ ।

ଉପରଲିଖିତ ଛଅଗୋଟି ଭେଦ ସ୍ୱାମୀ ବା କ□ାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କରାଯାଇଛି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତିତ କ୍ଷେତ୍ର ଆଦି ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ସେମାନଙ୍କର ତିନିଗୋଟି ପ୍ରଭେଦ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇଥାଏ-ଦେଶାବଧି, ପରମାବଧି ଏବଂ ସର୍ବାବଧି ।

ଅବଧି ଏବଂ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ

"ଅବଧି" ଏବଂ "ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ'' ଏହି ଦୁଇ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନ କେବଳ ରୂପୀ ବଂ ରୂପବନ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଟନ୍ତି । ତଥାପି ଏହିଦୁଇ ଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦଚତୁଷ୍ଟାୟ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ଯଥା-ବିଶୁଦ୍ଧି, କ୍ଷେତ୍ର, ସ୍ୱାମୀ ଏବଂ ବିଷୟ (ବିଶୁଦ୍ଧି-କ୍ଷେତ୍ର-ସ୍ୱାମୀ-ବିଷୟେଭ୍ୟୋ ଅବଧିମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟୋଃ-ତ□ାର୍ଥସୂତ୍ର-୧ ।୨୬) । ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟଜ୍ଞାନ ନିଜ ବିଷୟକୁ ଅବଧିଜ୍ଞାନ ଅପେକ୍ଷା ବିଶଦ୍‌ରୂପେ ଜାଣିଥାଏ- ତେଣୁ ଏହା ବିଶୁଦ୍ଧତର ଅଟେ । ଏହି ବିଶୁଦ୍ଧି ବିଷୟରେ ଅଧିକତା ବା ନ୍ୟୁନତାଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ନ ହୋଇ ବିଷୟର ସୂକ୍ଷ୍ମତାଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ମାତ୍ରାଧିକ ବିଷୟଜ୍ଞାନ ଅପେକ୍ଷା ସୂକ୍ଷ୍ମତର ବିଷୟଜ୍ଞାନ ଅଧିକ ମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ । ଅବଧିଜ୍ଞାନର କ୍ଷେତ୍ର ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ, କିଂତୁ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟର ଜ୍ଞାନ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟଲୋକ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ । ଅବଧିଜ୍ଞାନର ସ୍ୱାମୀ ବା ଅଧିକାରୀ ଦେବତା, ନାରକ, ମନୁଷ୍ୟ ଏବଂ ନିର୍ଯ୍ୟ□ ହୋଇଥିବା ସ୍ଥଳେ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ କେବଳ ମନୁଷ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଅବଧିଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ସମସ୍ତ ରୂପୀ ବା ରୂପବନ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅଟନ୍ତି (ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ନୁହେଁ), କିନ୍ତୁ ମନଃପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନର ବିଷୟ କେବଳ ମନ ଅଟେ ।

କେବଳ ଜ୍ଞାନ

ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରଗତିରେ ଏପରି ଏକ ସୋପାନରେ ଉପନୀତ ହୁଏ, ଯେଉଁଠାରେ ସେ ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ତ□ର ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନ ଲାଭ କରିପାରିଥାଏ । ଜ୍ଞାନର ଏହି ସୋପାନକୁ କେବଳଜ୍ଞାନ କୁହାଯାଏ । ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକଶିତ ଜ୍ଞାନର ପ୍ରତୀକ । ତ□ାର୍ଥସୂତ୍ରରେ ଏହାକୁ ବିଶୁଦ୍ଧ, ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ସାମଗ୍ରିକ, ଅସାଧାରଣ, ନିରପେକ୍ଷ, ସର୍ବଭାବଦ୍ୟୋତକ ଏବଂ ଅନନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଯୁକ୍ତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଯେହେତୁ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ମନ ଏବଂ ଇନ୍ଦ୍ରିୟବର୍ଗଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତିର ବାଧକବୋଲି କୁହାଯାଇଛି, ତେଣୁକେବଳଜ୍ଞାନ ଦିକ୍-କାଳ-ସୀମାର ବହୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ । କେବଳଜ୍ଞାନକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜ୍ଞାନକୁହାଯାଏ, କାରଣ ମତିଏବଂ ଶ୍ରୁତିର ବିଷୟ କେତେକ ପଦାର୍ଥ ମାତ୍ର

ଅଟନ୍ତି, କିଂତୁ ଏଥିରେ ପଦାର୍ଥର ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଜ୍ଞାନ ନିରୂପିତହୋଇପାରେନାହିଁ । ସେହିପରି ଅବଧିଦ୍ୱାରା ପ୍ରାପ୍ତ ଭୌତିକ ପଦାର୍ଥନିଚୟର ଜ୍ଞାନ ଅପେକ୍ଷା ଶୁଦ୍ଧତର ଏବଂ ସୂକ୍ଷ୍ମତର ଜ୍ଞାନ ହେଉଛି ମନଃପର୍ଯ୍ୟୟଜ୍ଞାନ । କେବଳଜ୍ଞାନର ବିଷୟ ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥ ତଥା ସମସ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଅଟେ (ସର୍ବଦ୍ରବ୍ୟେଷୁ ସର୍ବପର୍ଯ୍ୟାୟେଷୁ ଚ) । ମତି, ଶ୍ରୁତ, ଅବଧି ଏବଂ ମନଃପର୍ଯ୍ୟୟ ଆଦି କ୍ଷୟୋପଶମିକ ଜ୍ଞାନ ଅଟନ୍ତି ଏବଂ କେବଳଜ୍ଞାନ କ୍ଷାୟିକ ଅଟେ । ମୋହନୀୟ, ଜ୍ଞାନାବରଣ, ଦର୍ଶନାବରଣ ଏବଂଅନ୍ତରାୟ- ଏହିଚାରିଗୋଟି କର୍ମ ହେଉଛନ୍ତି କେବଳଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତିର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ । ସର୍ବପ୍ରଥମେ ମୋହର କ୍ଷୟ ହୁଏ ଏବଂତତ୍‌ପରେ ଜ୍ଞାନା ବରଣ, ଦର୍ଶନାବରଣ ଏବଂ ଅନ୍ତରାୟ ଏମାନେ କ୍ଷୟିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏହାପରେ କେବଳଜ୍ଞାନର ସପ୍□ ହୁଏ । ମତି, ଅବଧି ଆଦି ଜ୍ଞାନ ଆତ୍ମାର ଆଂଶିକ ବିକାଶର ଦ୍ୟୋତକ ମାତ୍ର । ଯେତେବେଳେ ଆତ୍ମା ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିକଶିତ ହୋଇଯାଏ ସେତେବେଳେ କ୍ଷୟୋପଶମିକ ଜ୍ଞାନଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱତଃ ବିନିଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ଯେପରି ପୂର୍ବାକାଶରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ହେଲେ ତାରାଗଣ ନିଜ ଜ୍ୟୋତିଃରାଶି ହରାଇବସନ୍ତି, ସେହିପରି ଯେତେବେଳେ କେବଳଜ୍ଞାନ ଉଦିତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ଅନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ସ୍ୱତଃ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ।

ସର୍ବଜ୍ଞର ଅର୍ଥହେଉଛି- ଯେ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ଜ୍ଞାତ ହୋଇଥାଏ ବା ତା'ର ଜ୍ଞାନ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ହୋଇ ନଥାଏ । ଏହିଜ୍ଞାନ ବ□ର୍ମାନ କାଳ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ନ ହୋଇ ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟତକୁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର ଜ୍ଞାନଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନୋପରି ନିର୍ଭରଶୀଳ, ମାତ୍ର ସର୍ବଜ୍ଞର ଜ୍ଞାନ ଆତ୍ମା ଉପରେ ଆଧାରିତ । ଯେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେବଳଜ୍ଞାନୀ ସଶରୀର ବ□ର୍ମାନ ଥାଏ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନ ତାହା ସହିତ ରହିଥାନ୍ତି, ସତ, କିଂତୁ ଜ୍ଞାନାପ୍ରାପ୍ତିନିମି□ ସେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏବଂ ମନର ଉପଯୋଗ କରେ ନାହିଁ ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ଜୈନ ସାହିତ୍ୟ

ମହାବୀର କୌଣସି ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ସ୍ୱୟଂ ରଚନା କରି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଉପଦେଶାବଳୀ ଏବଂ ବିଚାରର ସାରାଂଶ ଗଣଧର ତଥାତାଂକର ଅନ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ଶିଷ୍ୟଗଣ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ଗଣଧର ଅର୍ଥାତ୍ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଆଗମକୁ ଅଂଗବା ଅଂଗପ୍ରବିଷ୍ଟ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ସ୍ଥବିରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଆଗମକୁ ଅନଙ୍ଗକୁହାଯାଏ ।

ଆଗମଗୁଡ଼ିକର ସଂକଳନ କରିବା ନିମି□ ମହାବୀରଙ୍କ ନିର୍ବାଣର ପ୍ରାୟଃ ଏକଶତଷଟ୍‌ଟିତମ ବର୍ଷପରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ରଠାରେ ଜୈନଶ୍ରମଣସଂଘ ସମ୍ମେଳନ ଆହୂତ ହୋଇଥିଲା । ସମାବିଷ୍ଟ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କୁ ବାରଗୋଟି ଅଂଗମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ଏଗାରଗୋଟି ଅଂଗରଜ୍ଞାନ ଜ୍ଞାତ ଥିଲା, ତେଣୁ ଦୃଷ୍ଟିବାଦନାମକ ଦ୍ୱାଦଶ ଅଂଗ ସେମାନେ ସଂକଳନକରିପାରି ନଥିଲେ । ଏହା କେବଳ ଭଦ୍ରବାହୁନାମକ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ଜ୍ଞାତ ଥିଲା । ସେ ନେପାଳରେ ସାଧାନାରତ ଥିବାରୁ ଆହୂତ ଶ୍ରମଣ ସଂଘରେ ଯୋଗ ଦେଇପାରି ନଥିଲେ । ତେଣୁ ଦୃଷ୍ଟବାଦ-ଜ୍ଞାନ-ଆହାରଣନିମି□ ଶ୍ରମଣସଂଘ ସ୍ଥୂଳଭଦ୍ର ଏବଂଅନ୍ୟ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ତାଂକ ନିକଟକୁ ପଠାଇଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେବଳ ସ୍ଥୂଳଭଦ୍ର ଦୃଷ୍ଟିବାଦର କିୟଦଂଶ ଜାଣିବା ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

ଜୈନ ସଂଘର ଦ୍ୱିତୀୟ ସମ୍ମେଳନ ଆର୍ଯ୍ୟସ୍କନ୍ଦିକଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ମଥୁରାଠାରେ ପୁନଶ୍ଚ ନାଗାର୍ଜୁନ ସୂରୀଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ବଲ୍ଲଭୀଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥଲା । ଏହାର ପ୍ରାୟ ଦେଢ଼ଶହ ବର୍ଷ ପରେ ଦେବ ଦ୍ଧିର୍ଗଣି କ୍ଷମାଶ୍ରମଣ ବଲ୍ଲଭୀଠାରେ ଶ୍ରମଣସଂଘକୁ ଏକତ୍ର କରି ସମସ୍ତ ଶ୍ରୁତ ଶ୍ରମଣ ସାହିତ୍ୟକୁ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଢ଼ଙ୍ଗରେ ସଂପାଦନା କରି ଗ୍ରନ୍ଥ ବଦ୍ଧ କଲେ ।

ପୂର୍ବ ସାହିତ୍ୟ

ଏହା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶସଂଖ୍ୟକ । ଜାକୋବିଙ୍କ ଉକ୍ତିଅନୁସାରେ ମହାବୀର ପୂର୍ବଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ରଚନା କରିଥିବା ସ୍ଥଳେ ଗଣଧରମାନେ ବାରଗୋଟି ମୁଖ୍ୟ କୁଳସଂଗ୍ରହର ୧୨ ଜର ଅଧିନାୟକ) ଅଂଗ ରଚନା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଚାର୍‌ପେ□ିୟର୍‌ଙ୍କ ମତରେ ପୂର୍ବର ରଚୟିତା ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭଦେବ । ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଏବଂ ଦିଗମ୍ବର ପରଂପରାଗତ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଏହି ପୂର୍ବସାହିତ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଲୁପ୍ତ ପ୍ରାୟ ଏବଂ ବ□ମାନ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରାପ୍ତି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅସମ୍ଭବ। ଚତୁର୍ଥ ଅଂଗ ଏବଂ ନନ୍ଦୀସୂତ୍ରରେ ଚଉଦଗୋଟି ପୂର୍ବଗ୍ରନ୍ଥର ନାମୋଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ଯଥା- (୧) ଉତ୍ପାଦ, (୨) ଅଗ୍ରାୟଣୀୟ, (୩) ବୀର୍ଯ୍ୟାନୁବାଦ, (୪) ଅସ୍ତିନାସ୍ତି-ପ୍ରବାଦ, (୫) ଜ୍ଞାନପ୍ରବାହ, (୬) ସତ୍ୟପ୍ରବାଦ, (୭) ଆତ୍ମପ୍ରବାଦ, (୮) କର୍ମପ୍ରବାଦ, (୯) ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ, (୧୦) ବିଦ୍ୟାନୁବାଦ, (୧୧) ଅବନ୍ଧ୍ୟ, (୧୨) ପ୍ରାଣାୟୁଃ, (୧୩) କ୍ରିୟାବିଶାଳ ଏବଂ (୧୪) ଲୋକବିନ୍ଦୁସାର

ଅଂଗସାହିତ୍ୟ

ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାଚୀନତମ ଉପଲବ୍ଧ ସାହିତ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ଅଙ୍ଗ । ଏଥିରେବାରଗୋଟି ଅଂଗବା ଆଗମଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସଂପର୍କରେ କିଂଚିତ୍ ଆଲୋକପାତ କରାଯାଇଛି ।

ଅଚାରାଙ୍ଗ

ଏହା ଦୁଇଗୋଟି ଶ୍ରୁତସ୍କନ୍ଧରେ ବିଭକ୍ତ । ଶୈଳୀଏବଂ ବିଷୟ ବସ୍ତୁଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଏହି ଦୁଇ ଶ୍ରୁତସ୍କନ୍ଧମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରୁତସ୍କନ୍ଧର ପ୍ରଥମ ଅଧାୟ "ଶସ୍ତପରିଜ୍ଞା'' ରେ ହିଂସାରସାଧନ ତଥା ଶସ୍ତ୍ରସମୂହର ପରିତ୍ୟାଗନିମି□ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧାୟ "ଲେକବିଜୟ''ରେ ସ୍ୱଜନଙ୍କପ୍ରତି ଆସକତିପରିତ୍ୟାଗ, ସଂଯମରେ ଶିଥିଳତାର ପରିତ୍ୟାଗ ଆଦି ବିଷୟ ବିବୃଣିତ ।

ଶୀତୋଷ୍ଣୀୟ ନାମକ ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ ଶୀତୋଷ୍ଣ, ସ୍ପର୍ଶ, ସୁଖଦୁଃଖ, କାମବାସନା, ଶୋକ ସନ୍ତାପ ଆଦିକୁ ସହନକରି ସର୍ବଦା ତପଃନିରତ ହେବା ଉଚିତ । ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ ସମ୍ୟକ୍ତ୍ୱରେ ସଂଯମୀକୁ ସର୍ବଦାସମ୍ୟକ୍ ଜ୍ଞାନ, ସମ୍ୟକ୍ ଦର୍ଶନ, ତପଃସାଧନ ଏବଂ ଚରିତ୍ର ନିର୍ମାଣନିମି□ ତତ୍ପର ହେବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି । ପଂଚମ ଅଧ୍ୟାୟ ଲୋକସାର ରେ ଧର୍ମର ସାର ଜ୍ଞାନ, ଜ୍ଞାନର ସାର ସଂଯମ ତଥା ସଂଯମର ସାର ନିର୍ବାଣସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ ଧୂତରେ ବିଭିନ୍ନ ପଦାର୍ଥଗୁଡ଼ିକର ପରିତ୍ୟାଗ ତଥା ଆତ୍ମତତ୍ୱର ପରିଶୁଦ୍ଧିନିମି□ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ମହାପରିଜ୍ଞା ନାମକ ସପ୍ତମ ଅଧ୍ୟାୟ ଲୁପ୍ତ । ବିମୋକ୍ଷ ନାମକ ଅଷ୍ଟମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଅଗ୍ରାହ୍ୟବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣର ପ୍ରତିଷେଧ, ଭିକ୍ଷୁଙ୍କ ବସ୍ତ୍ରାଚାର ଆଦିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ନବମ ଅଧ୍ୟାୟର ଉପଧାନଶ୍ରୁତରେ ମହାବୀରଙ୍କ ଶ୍ରମଣ-ଜୀବନ ବିବୃତ । ଏଥିରେ ମହାବୀରଙ୍କୁ ଶ୍ରବଣ ଭଗବାନ୍ ଜ୍ଞାତପୁତ୍ର ମେଧାବୀ "ବ୍ରାହ୍ମଣ" "ଭିକ୍ଷୁ" ଆଦି ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଇଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରୁତିସ୍କନ୍ଧ ପାଂଚଗୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଏଥିରୁ ଅନ୍ତିମ ବିଭାଗଟି ପୃଥକ୍ କରିଦିଆଯାଇଛି । ପ୍ରଥମ ବିଭାଗରେ ଶ୍ରମଣ ମାନଙ୍କର ଆହାର, ବସତି, ଗମନାଗମନ, ଭାଷାପ୍ରୟୋଗ, ବସ୍ତ୍ର, ପାତ୍ର ଆଦିରବିଧି-ନିଷେଧ ବିଶେଷଭାବରେ ନିରୂପିତ ହୋଇଛି । ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଭାଗରେ ବିବିଧ ମନୋରଂଜନ ସଂଗୀତଶ୍ରବଣ, ସୁନ୍ଦରବସ୍ତୁ ଦର୍ଶନର ଲାଳସା, ଶାରୀରିକ ଚିକିତ୍ସା ଆଦିର ନିଷେଧ କରାଯାଇଛି । ଭାବନା ନାମକ ତୃତୀୟ ବିଭାଗରେ ପଂଚମହାବ୍ରତର ବର୍ଣ୍ଣନା ତଥା ମହାବୀରଙ୍କ ଜୀବନଦର୍ଶନ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ବିମୁକ୍ତି ନାମକ ଚତୁର୍ଥ ବିଭାଗରେ ମୋକ୍ଷତ□ର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଏଠାରେ ମୁନିଗଣଙ୍କୁ ଆଂଶିକ ମୁକ୍ତ ତଥା ସିଦ୍ଧଗଣଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମୁକ୍ତ ଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ।

ସୂତ୍ରକୃତାଙ୍ଗ

ଏହା ଦୁଇ ଶ୍ରୁତସ୍କନ୍ଧରେ ବିଭକ୍ତ । ଏଥିରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ତତ୍କାଳୀନ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଖଣ୍ଡନ କରାଯାଇଛି । ଦ୍ୱୈତାଦ୍ୱୈତବାଦର ଖଣ୍ଡନ କରି ଆତ୍ମାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରଭାବରେ ପ୍ରମାଣିତ କରାଯାଇଛି । ଈଶ୍ୱର ବାଦର ନିରାକରଣ କରି ସଂସାରକୁ ଅନାଦିତଥା ଅନନ୍ତଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । କ୍ରିୟାବାଦ, ଅକ୍ରିୟାବାଦ, ବିନୟବାଦ ଏବଂ ଅଜ୍ଞାନବାଦର ନିରାକରଣ କରି ତର୍କସଂଗତ କ୍ରିୟାବାଦର ସଂସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି ।

ସ୍ଥାନାଙ୍ଗ ତଥା ସମବାୟାଙ୍ଗ

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଦୁଇଟିରେ ସଂଗୃହୀତ ବିଭିନ୍ନ ଦର୍ଶନ ସନ୍ନିବେଶିତ । ସରଳ ଏବଂ ସହଜଭାବରେ ଜ୍ଞାନାର୍ଜନନିମି□ ସମ୍ଭବତଃ ଏହିଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ରଚିତ । ସ୍ଥାନାଙ୍ଗ ଦଶଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ। ଏହାର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଏକ ସଂଖ୍ୟକ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଦୁଇ ସଂଖ୍ୟକ,.... ତଥା ଦଶମରେ ଦଶ ସଂଖ୍ୟକ ପଦାର୍ଥ ତଥା କାର୍ଯ୍ୟ ନିରୂପିତ । ସମବାୟଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଏହି ଶୈଳୀରେ ରଚିତ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଦଶରୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ପଦାର୍ଥର ନିରୂପଣ କରାଯାଇଛି । ବୌଦ୍ଧ-ପାଲିସାହିତ୍ୟର ଅଂଗୁ□ର ନିକାୟରେମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରକାର ସଂଖ୍ୟାନିରୂପଣ ଶୈଳୀ ପ୍ରୟୋଗ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ବ୍ୟାଖ୍ୟାପ୍ରଜ୍ଞାପ୍ତି

ଏଥିରେ ଦାର୍ଶନିକ, ନୈତିକ,ରାଜନୈତିକ, ଭୌଗୋଳିକ, ଐତିହାସିକ, ସାମାଜିକ, ଆର୍ଥିକଆଦି ସମସ୍ୟାସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ଏତଦ୍ବ୍ୟତୀତ ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର, ଗୋଶାଳକ, ଜମାଳି ଆଦି ଅନେକ ମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଜୀବନୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଅନ୍ୟ ଆଗମଗ୍ରନ୍ଥ ଅପେକ୍ଷା ଏହା ବିଶାଳକାୟ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟରେ ବିପୁଳ ସାମଗ୍ରୀ ସନ୍ନିବେଶିତ ହେତୁ ଏହା ଭଗବତୀ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ।

ଜ୍ଞାତାଧର୍ମକଥା

ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଗଳ୍ପଗ୍ରନ୍ଥ । ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ପୁରାଣ ବା ବୌଦ୍ଧ ମାନଙ୍କର ଜାତକଗଳ୍ପପରି ଏଥିରେ ବିଭିନ୍ନ

କାହାଣୀମାଧ୍ୟମରେ ନୀତିଶିକ୍ଷାମାନ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଉପାସକଦଶା

ଏହିଗ୍ରନ୍ଥସନ୍ନିବିଷ୍ଟ ଦଶଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ମହାବୀର ଦଶଗୋଟି ପ୍ରମୁଖ ଉପାସକ ତଥା ଶ୍ରାବକଙ୍କ ଉପାଖ୍ୟାନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ଅନ୍ତକୃତଦଶା

ଯେଉଁ ଜୀବ ଭବଚକ୍ରର ଅନ୍ତ ବା ଛେଦ କରିପାରିଛି ଅର୍ଥାତ୍ ଭବଚକ୍ରରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇପାରିଛି, ସେହି ଆତ୍ମାକୁ ଅନ୍ତକୃତ କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ତକୃତ ଦଶାରେ ଏହିପରି କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ଆତ୍ମାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ଅନୁ□ରୌପପାତିକଦଶା

ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜ ତପଃ ତଥା ସଂଯମଦ୍ୱାରା କୌଣସି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବିମାନରେ ଦେବରୂପେ ଆବିର୍ଭୂତ ତାହାକୁ ଅନ୍ତ□ରୌପପାତିକ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେହି ପ୍ରକାର କେତେକ ପ୍ରଖ୍ୟାତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି ।

ପ୍ରଶ୍ନ ବ୍ୟାକରଣ

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଦଶଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ ।ଏଥିରେ ହିଂସା ଏବଂ ଅହିଂସା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ବିଶଦ ଆଲୋଚନା ସନ୍ନିବଦ୍ଧ ।

ବିପାକଶ୍ରୁତ

ବିଶ୍ରୁତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଦୁଇଗୋଟି ଶ୍ରୁତସ୍କନ୍ଧରେ ବିଭକ୍ତ- (୧) ସୁଖବିପାକ ଏବଂ (୨) ଦୁଃଖବିପାକ ।ସୁଖବିପାକରେ ଦଶଗୋଟି ଉପାଖ୍ୟାନ ମାଧ୍ୟମରେ ପୁଣ୍ୟକର୍ମର ଫଳ ନିରୂପିତହୋଇଛି ।ସେହିପରି ଦୁଃଖ ବିପାକରେ ପାପକର୍ମର ଦୁଃଖମୟ ପରିଣତି ବା ଫଳବିଷୟରେ ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ ଆଲୋଚନା ସନ୍ନିବଦ୍ଧ ଦଶଗୋଟି ଉପାଖ୍ୟାନମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଇଛି ।

ଦୃଷ୍ଟିବାଦ

ଏହିଶ୍ରୁତାଂଗଟି ଲୁପ୍ତ ।

ଉପାଙ୍ଗ

ଦ୍ୱାଦଶ ଉପାଙ୍ଗର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ଔପତାତିକ

ଚମ୍ପାନଗରୀ, ପୂର୍ଣ୍ଣଭଦ୍ର, ଉଦ୍ୟାନ ,ମହାବୀର ସ୍ୱାମୀ,ରାଣୀ ଧାରିଣୀ ଆଦିଙ୍କ ସଂମ୍ବନ୍ଧରେ ସୁରୁଚିପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହିତ୍ୟିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହି ଉପାଙ୍ଗରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ।

ରାଜପ୍ରଶ୍ନୀୟ

ସୂର୍ଯ୍ୟାଭଦେବଙ୍କର ମହାବୀରଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନାଟ୍ୟବିଧି ପ୍ରଦର୍ଶନ, ଶ୍ରମଣ କେଶୀ ତଥା ରାଜା ପ୍ରଦେଶୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବ ଏବଂ ଶରୀର ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା ଏଥିରେ ବିବୃଣିତ ।

ଜୀବାଜୀବାଭିଗମ

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମହାବୀର ଏବଂ ଗଣଧର ଗୌତମଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନୋ□ର ମାଧ୍ୟମରେ ଜୀବ-ଅଜୀବମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦର

ଏକ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ସନ୍ନିବେଶିତ ।

ପ୍ରଜ୍ଞାପନା

ଏଥିରେ ସ୍ଥାନ, ସ୍ଥିତି ଆଦିର ପ୍ରଜ୍ଞାପନା କରାଯାଇଛି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତି ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତି

ସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତିରେ ସୂର୍ଯ୍ୟର ଗତିବିଧି ତଥା ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତିରେ ଚନ୍ଦ୍ରର ଗତିବିଧି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସୁବିସ୍ତୃତ ସୈଦ୍ଧାନ୍ତିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଛି ।

ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପପ୍ରଜ୍ଞପ୍ତି

ଏଥିରେ ଭାରତବର୍ଷ ତଥା ଏହାର ରାଜା ଭରତଙ୍କ ବିଜୟ ଯାତ୍ରାର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ନିରୟାବଳିକା ଏବଂ କଳପାବତଂସିକା

ନିରୟାବଳିକାରେ ରାଜା ଶ୍ରେଣିକଙ୍କର ପୁତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏବଂ କଳ୍ପାବତଂଙ୍ଂସିକାରେ ଶ୍ରେଣିକଙ୍କର ପୌତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ପୁଷ୍ପିକା

ଏଥିରେ ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଶୁକ୍ର ଆଦିଦେବତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ପୁଷ୍ପଚୂଳିକା

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଦଶଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରୀ, ହ୍ରୀ, ଧୃତି ଆଦିମହାଦେବୀଙ୍କ ସବଂନ୍ଧରେ ସରଳ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ ମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣନାମାନ ଅଛି ।

ମୂଳସୂତ୍ର

ଜୈନଦର୍ଶନର ମୁଖ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଏଥିରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ମୂଳସୂତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଭଗବାନ୍‌ମହାବୀରଙ୍କ ମୁଖନିଃସୃତ ବାଣୀ (୧) ଉ□ରାଧ୍ୟୟନ, (୨) ଆବଶ୍ୟକ, (୩) ଦଶବୈକାଳିକ ଓ (୪) ପିଣ୍ଡନିର୍ଯୁକ୍ତି ଏହି ମୂଳସୂତ୍ର ଚତୁଷ୍ଟୟରେ ସଂକଳିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଉ□ରାଧ୍ୟୟନ

ଏହିମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଛତିଶଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ । ଏଥିରେ ବିଭିନ୍ନ ରୂପକ, ଉପମା ଏବଂ ସଂବାଦମାଧ୍ୟମରେ ବିନୟ, ଉ□ର ଭିକ୍ଷୁ, ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ, ସମାଧି, ଯଜ୍ଞ, ମୋକ୍ଷମାର୍ଗ, କର୍ମପ୍ରକୃତି ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟ ସାବଲୀଳ ଭାଷାରେ ଆଲୋଚିତ ।

ଆବଶ୍ୟକ

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଛଅଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟରେ ଶ୍ରମଣର ନିତ୍ୟନୈମି□କ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋକପାତ କରାଯାଇଛି ।

ଦଶବୈକାଳିକ

ଏଥିରେ ଦଶଗୋଟି ଅଧ୍ୟାୟ ଏବଂ ଦୁଇଗୋଟି ଚୂଳିକା ଅଛି । ଶ୍ରମଣର ସଂଯମ-ଆଚରଣନିମି□ ବିଭିନ୍ନ ବିଧିବିଧାନ ଏଥିରେ ଉପଦିଷ୍ଟ ।

ପିଣ୍ଡନିର୍ଯୁକ୍ତି

ଆହାରସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଏକ ସୁବିସ୍ତୃତ ଆଲୋଚନା ଏଥିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଛେଦସୂତ୍ର

ଏହା ଛଅଗୋଟି, ଯଥା (୧) ଦଶାଶ୍ରୁସ୍କନ୍ଧ, (୨) ବୃହତ୍‌କଳ୍ପ, (୩)ବ୍ୟବହାର, (୪) ନିଶୀଥ, (୫) ମହାନିଶୀଥ ଏବଂ (୬) ପଂଚକଳ୍ପ । ଜୈନ-ଭିକ୍ଷୁ, ଭିକ୍ଷୁଣୀଙ୍କ ଆଚରଣଜନିତ ବିଭିନ୍ନଦୋଷନିମି□ ସମୁଚିତ ପ୍ରାୟାଶ୍ଚି□ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ଏଥିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତେଣୁ ଏହା ବୌଦ୍ଧମାନଙ୍କ ବିନୟପିଟକର ଅନୁରୂପ ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ।

ପ୍ରକୀର୍ଣ୍ଣକ

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ବିବିଧ । ପ୍ରକୀର୍ଣ୍ଣକର ସଂଖ୍ୟା ଅସଂଖ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦଶଗୋଟି ପ୍ରକୀର୍ଣ୍ଣକ ସ୍ୱୀକୃତ । ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ଚତୁଃଶରଣ

ସାଧୁ, ସିଦ୍ଧ, କେବଳ କଥିତଧର୍ମ ଏବଂ ଶ୍ରମଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଶରଣ ନେବା ଉଚିତ । ଏହାକୁ ଚତୁଃଶରଣ କୁହାଯାଏ ।

ଆତୁରପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ

ଏଥିରେ ବାଳାମରଣ ତଥା ପଣ୍ଡିତ ମରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ମହାପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ

ଏଥିରେ ତ୍ୟାଗର ଏକ ବିସ୍ତୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି ।

ଭକ୍ତିପ୍ରତିଜ୍ଞା

ଏଥିରେ ଭକ୍ତିପ୍ରତିଜ୍ଞା ନାମକ ମରଣ ବିଷୟରେ ବିବେଚନା କରାଯାଇଛି ।

ତନ୍ଦୁଲବୈଚାରିକ

ଗର୍ଭର ବର୍ଣ୍ଣନା ତଥା ନାରୀଜାତିସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଭିନ୍ନ ଆଲୋଚନା ଏଥିରେ କରାଯାଇଛି ।

ସଂସ୍ତାରକ

ମୃତ୍ୟୁସମୟରେ ଗ୍ରହଣଯୋଗ୍ୟ ତୃଣଶଯ୍ୟାର ମହ□୍ୱସଂପର୍କରେ ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ଏବଂ ତୃଣଶଯ୍ୟାରେ ଆସୀନ ମୁନି କିପରି ମୋକ୍ଷପଦ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ତାହା ହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଗଚ୍ଛାଚାର

ସଂଘରେ ରହୁଥିବା ସାଧୁଙ୍କ ଆଚାର-ବ୍ୟବହାର ସଂବନ୍ଧରେ ଏଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।

ଗଣିବିଦ୍ୟା

ଏଥିରେ ଗଣିତବିଦ୍ୟା ଏବଂ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ୟାର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାବ ଯଥୋଚିତ ଆଲୋଚିତହୋଇଛି ।

ଦେବେନ୍ଦ୍ରସ୍ତବ

ବତିଶି ଜଣ ଦେବେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏକ ବିସ୍ତୃତ ବର୍ଣ୍ଣନାଏଥିରେ ଅଛି ।

ମରଣବିଭକ୍ତି

ଏଥିରେ ଭକ୍ତିପ୍ରତିଜ୍ଞା, ମହାପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଆଦିର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି ।

ଚୂଳିକାସୂତ୍ର

ନନ୍ଦୀ ଏବଂ ଅନୁଯୋଗଦ୍ୱାରକୁ ଚୂଳିକାସୂତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକର ବର୍ଣ୍ଣନା ଥାଏ ବା ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟର ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣ କରାଯାଇଥାଏ, ତାହାକୁ ଚୂଳିକା କୁହାଯାଏ । ଆଗମଗୁଡ଼ିକର ଅଧ୍ୟୟନନିମି□ ଏବଂ ଅନୁଯୋଗଦ୍ୱାରା ଭୂମିକାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ନନ୍ଦୀରେ କେବଳଜ୍ଞାନର ମୀମାଂସା କରାଯାଇଛି ଏବଂ ଅନୁଯୋଗଦ୍ୱାରରେ ଆଗମଗୁଡ଼ିକରେ ଥିବା ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ମୁଖ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଗୁଡ଼ିକର ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ଆଗମରେ ଥିବା କେତେକ ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦର ସ୍ପଷ୍ଟୀକରଣ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଛି ।

ଆଗମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା

ଜୈନ ଆଗମଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ତିନି ପ୍ରକାରର, ଯଥା (୧) ଭାଷ୍ୟ, (୨) ନିର୍ଯୁକ୍ତି ଏବଂ (୩) ଚୂର୍ଣ୍ଣୀ । ନିର୍ଯୁକ୍ତି ଏବଂ ଭାଷ୍ୟ ପଦ୍ୟଶୈଳୀରେ ତଥା ଚୂର୍ଣ୍ଣୀ ଗଦ୍ୟଶୈଳୀରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି ।

ନିର୍ଯୁକ୍ତିର ଶୈଳୀ ଅତିପ୍ରାଚୀନ । ଏହାର ପ୍ରଣେତା ମୁଖ୍ୟତଃ ଭଦ୍ରବାହୁ ଦଶଗୋଟି ଆଗମର ନିର୍ଯୁକ୍ତି ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତିତ୍ ଗୋବିନ୍ଦଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କଦ୍ୱାରା ରଚିତ ଗୋବିନ୍ଦନିର୍ଯୁକ୍ତ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ ।

ଭାଷ୍ୟକାରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘଦାସଗଣି ଏବଂ ଜିନିଭଦ୍ରଗଣି ପ୍ରମୁଖ ଅଟନ୍ତି । ଜୈନ-ଆଗଗୁଡ଼ିକର ଆଠଗୋଟି ମହାକାୟ ଭାଷ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତିତ ଆବଶ୍ୟକ, ପିଣ୍ଡନିର୍ଯୁକ୍ତି, ଦଶବୈକାଳିକ ଆଦିର ଲଘୁଭାଷ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁମିଳେ ।

ଚୂର୍ଣ୍ଣିକାରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜିନିଦାସଗଣି ବିଶେଷ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଅଠରଟି ଆଗମର ଚୂର୍ଣ୍ଣୀ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସାଂସ୍କୃତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଚୂର୍ଣ୍ଣୀ ସାହିତ୍ୟ ଅତି ମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ।

ଆଗମିକ ପ୍ରକରଣ

ଆଗମରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟର ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ପ୍ରତିପାଦନନିମି□ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ପ୍ରକରଣ କୁହାଯାଏ । ପ୍ରକରଣ ତିନି ପ୍ରକାରର, ଯଥା (୧) ତାର୍କିକ, (୨)ଔପଦେଶିକ ଏବଂ (୩) ଆଗମିକ ।

ତାର୍କିକ ପ୍ରକରଣ

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧସେନଙ୍କର "ସନ୍‌ମତିତର୍କ'', ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହରିଭଦ୍ରକୃତ "ଧର୍ମସଂଗ୍ରହିଣୀ'', ଯଶୋବିଜୟକୃତ "ତ□ବିବେକ'' ଓ ଧର୍ମପରୀକ୍ଷା, କୁନ୍ଦକୁନ୍ଦକୃତ ପ୍ରବଚନସାର, ସମୟସାର, ନିୟମସାର ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ତର୍କପ୍ରଧାନ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ତାର୍କିକ ପ୍ରକରଣ କୁହାଯାଇଛି ।

ଔପଦେଶିକ ପ୍ରକରଣ

ଏହିପ୍ରକରଣରେ ଧର୍ମଦାସକୃତ ଉପଦେଶମାଳା, ଶାନ୍ତିସୂରୀକୃତ ଧର୍ମରତ୍ନପ୍ରକରଣ, ଦେବେନ୍ଦ୍ରସୂରୀକୃତ ଶ୍ରାଦ୍ଧବିଧିପ୍ରକରଣ, ହେମଚନ୍ଦ୍ର ସୂରୀକୃତ ଭବଭାବନା,ବର୍ଦ୍ଧମାନସୂରୀକୃତ ଧର୍ମୋପଦେଶ ମାଳା ଆଦି ସନ୍ନିବେଶିତ ।

ଆଗମିକ ପ୍ରକରଣ

ଏହିପ୍ରକରଣରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ତ□ଜ୍ଞାନ ତଥା ଭୁଗୋଳସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ । ଆଗମିକ ପ୍ରକରଣମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଉଲ୍ଲେଖ ଯୋଗ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲା- ଶିବଶର୍ମାଙ୍କର "କର୍ମପ୍ରକୃତି'', ଚନ୍ଦ୍ରର୍ଷିଙ୍କର "ଫଂଚସଂଗ୍ରହ'', ଜିନିଭଦ୍ରଙ୍କର ""ବିଶେଷଣବିଶେଷଣବତୀ'', ହରିଭଦ୍ରଙ୍କର "ଯୋଗଶତକ'', ଦେବେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର "କର୍ମଗ୍ରନ୍ଥପ□କ'' ଇତ୍ୟାଦି ।

ଜୈନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ଉମାସ୍ୱାତି

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଉମାସ୍ୱାତି ସର୍ବ ପ୍ରଥମେ ଜୈନଦର୍ଶନକୁ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଜୈନ ତ□ୱମୀମାଂସା, ଆଚାରଶାସ୍ତ୍ର, କର୍ମଶାସ୍ତ୍ର, ଆତ୍ମବିଦ୍ୟା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଷୟର ଆଲୋଚନା କରିବା ପାଇଁ ସେ "ତ□ୱାର୍ଥସୂତ୍ର'' ନାମକ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ ।

ସିଦ୍ଧସେନ

ବୌଦ୍ଧଦାର୍ଶନିକ ନାଗାର୍ଜୁନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବପରେ ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକକ୍ରାନ୍ତିକାରୀ ପରିବ□ନ ଦେଖାଗଲା । ଦାର୍ଶନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ତର୍କର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସେ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ, ତାହାସେ ଦର୍ଶାଇଥିଲେ । ତାଂକ ଶୈଳୀଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ସିଦ୍ଧସେନ, ସମନ୍ତଭଦ୍ରଙ୍କ ପରି ମହାନ୍ ତାର୍କିକଗଣ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ । ସ୍ୟାଦ୍‌ବାଦ ଏବଂନୟବାଦକୁ ମୁଖ୍ୟ ଆଧାର କରି ସିଦ୍ଧସେନ ସନ୍‌ମତିତର୍କ, ନ୍ୟାୟବତାର ଏବଂ ବ□ିସିୟୌଁରଚନା କଲେ । ସନ୍‌ମତିତର୍କର ନୟବାଦ ବିଶ୍ଳେଷିତ ହୋଇଛି । ଏହାର ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଦ୍ରବ୍ୟାର୍ଥିକ ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟାୟାର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ବିବେଚନା, ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଜ୍ଞାନଏବଂଦର୍ଶନସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା ତଥା ଅନ୍ତିମ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଗୁଣ ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟାୟ, ଅନେକାନ୍ତ ଦୃଷ୍ଟି ଏବଂ ଦର୍ଶନ ଶ୍ରଦ୍ଧାସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋକପାତ କରାଯାଇଛି । ଜ୍ଞାନଏବଂ ଦର୍ଶନ ଅଭେଦତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରି ସେ ଏକ ନୂତନ ପରଂପରା ସୃଷ୍ଟି କଲେ। । ସିଦ୍ଧସେନଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଜନ୍ମ-ମରଣ-ଚକ୍ରରୁମୁକ୍ତ ହେବାନିମି□ ଜ୍ଞାନ ଏବଂ କର୍ମ ଉଭୟଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ଜ୍ଞାନରହିତ କର୍ମ ଯେପରି ନିରର୍ଥକ, କର୍ମରହିତ ଜ୍ଞାନ ସେହିପରି ପଙ୍ଗୁ ।

ସମନ୍ତଭଦ୍ର

ଯୁକ୍ତ୍ୟନୁଶାସନ ନାମକ ସ୍ତୁତିକାବ୍ୟରେ ସେ ଏକାନ୍ତବାଦୀ ଦର୍ଶନର ତ୍ରୁଟିବିଚ୍ୟୁତିମାନ ଦର୍ଶାଇ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତିପାଦିତ ଅନେକାନ୍ତବାଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି । ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତାଂକ କୃତି "ଆପ୍ତମୀମାଂସା'' ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ମଲ୍ଲବାଦୀ

ବାଦ ବା ତର୍କକୁଶଳ ହୋଇଥିବାରୁ ସମ୍ଭବତଃ ତାଂକୁ ମଲ୍ଲବାଦୀ ଆଖ୍ୟାରେ ବିଭୂଷିତ କରାଯାଇଥିଲା । ତାଂକ ରଚିତ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉଛି ନୟଚକ୍ର । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ତତ୍କାଳୀନ ସମସ୍ତ ଦାର୍ଶନିକ ବାଦକୁ ନେଇ ଏକ ବିବାଦଚକ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ଏହି ଚକ୍ରରେ ପ୍ରତ୍ରେକ ପୂର୍ବବାଦ ନିଜକୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଏବଂ ଦୋଷମୁକ୍ତ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ କରିଥାଏ, ମାତ୍ର ସେ ଜାଣିପାରି ନଥାଏ ସେ ଉ□ରବାଦ ଅବଶ୍ୟ ତାହାର ଖଣ୍ଡନ କରିବ । ଅତଃପରି ଉ□ରବାଦ ସେହି ପୂର୍ବବାଦର ଖଣ୍ଡନ କରିଥାଏ । ଏହି ଚକ୍ରବ□ନ ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କୌଣସି ବାଦ ଅଖଣ୍ଡିତହୋଇ ରହେ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରତ୍ୟେକଯି ବାଦ ଖଣ୍ଡିତ ହେବାର ନିଶ୍ଚିତ ସମ୍ଭବନା ଥାଏ । କୌଣସି ଏକାନ୍ତବାଦୀ ଏହି ଚକ୍ରର ରହସ୍ୟକୁ ବୁଝିବାପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଅହଂକାରପ୍ରାବଲ୍ୟ ତଥା ସତ୍ୟଦର୍ଶନପ୍ରଜ୍ଞାଭାବରୁ ସତ୍ୟାବଧାରଣ ହେତୁ ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା ଅନାୟାସରେ ଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା, କିନ୍ତୁ ଅନେକାନ୍ତବାଦୀ ଏହିଚକ୍ରର ରହସ୍ୟକୁ ସ୍ୱପ୍ରଜ୍ଞାବଳରେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପରସ୍ପରବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିଭାତ ହେଉଥିବା ସମସ୍ତ ବାଦମଧ୍ୟରେ ସୁସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନକରିଥାଏ, ଫଳତଃ କୌଣସି ବାଦ ଖଣ୍ଡିତ ନ ହୋଇ ସ୍ୱ-ସ୍ୱ ଅର୍ଥଗୌରବ ରକ୍ଷା କରିପାରିଥାଏ ।

ପାତ୍ରକେଶରୀ

ଦିଗମ୍ବର ପରଂପରାର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ପାତ୍ରକେଶରୀ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରର ବିବେଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ "ତ୍ରିଲକ୍ଷଦର୍ଶନ'' ନାମକ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଦର୍ଶନଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦର୍ଶାଯାଇଛି ଯେ "ଅନ୍ୟଥାନୁପପ□''

ହିଁ ହେତୁର ଅବ୍ୟଭିଚାରୀ ଲକ୍ଷଣ ।

ଅକଳଂକ

ଜୈନ-ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରର ପ୍ରାଚୀନ ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିବା ନିମି□ ସେ "ପ୍ରମାଣସଂଗ୍ରହ'' "ନ୍ୟାୟବିନିଶ୍ଚୟ'' "ଲଘୀୟସ୍ତ୍ରୟୀ'' ଆଦିଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେ ଆପ୍ତମୀମାଂସାର ଅଷ୍ଟଶତୀ ନାମକ ଏକ ଟୀକା ରଚନା କରିଥିଲେ ।

ଅଚାର୍ଯ୍ୟ ହରିଭଦ୍ର

"ଅନେକାନ୍ତଜୟପତାକା'' ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହରିଭଦ୍ର ବୌଦ୍ଧ ତଥା ଅନ୍ୟ ବହୁ ଦାର୍ଶନିକଙ୍କର ଜୈନସିଦ୍ଧାନ୍ତପ୍ରତି ଆରୋପ ବିଭିନ୍ନ ଆକ୍ଷେପର ସମୁଚିତ ଉ□ର ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । "ଶାସ୍ତ୍ରବା□ିସମୁଚ'', "ଷଡ଼ଦର୍ଶନସମୁଚ୍ଚୟ'' ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ବୈଦିକତଥା ବୌଦ୍ଧ ସାହିତ୍ୟରେ ଯୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି, ଜୈନଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ତାହାର ବିଚାରସେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହରିଭଦ୍ର "ଯୋଗବିନ୍ଦୁ'', "ଯୋଗଦୃଷ୍ଟି-ସମୁଚ୍ଚୟ'', "ଯୋଗବିଂଶିକା'', "ଷୋଡ଼ଶକ'' ଆଦିଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ବିଦ୍ୟାନନ୍ଦ

ବିଦ୍ୟାନନ୍ଦଙ୍କ କୃତିରେ ଅପୂର୍ବ ତର୍କ କୁଶଳତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅନେକାନ୍ତବାଦ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ରଚିତ "ଅଷ୍ଟସହସ୍ରୀ'' ତାଂକର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରଚନା । ଏହା ଅତି କ୍ଲିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ "କଷ୍ଟସହସ୍ରୀ'' ବ୍ୟଙ୍ଗ୍ୟାଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଥାଏ । ପ୍ରମାଣ ଓ ଜ୍ଞାନର ସ୍ୱରୂପ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ସେ ପ୍ରମାଣପରୀକ୍ଷା ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଶ୍ଳୋକବ□ିକ, ଆପ୍ତପରୀକ୍ଷା, ପତ୍ରପରୀକ୍ଷା, ସତ୍ୟଶାସନପରୀକ୍ଷା, ଆଦି ତର୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମୂହର ମଧ୍ୟ ସେ ରଚୟିତ ଥିଲେ ।

ହେମଚନ୍ଦ୍ର

ଅଚାର୍ଯ୍ୟ ହେମଚନ୍ଦ୍ର ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭାସଂପର୍ଣ୍ଣ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈୟାକରଣିକା । ବ୍ୟାକରଣ-ଛନ୍ଦ-ଅଳଙ୍କାର-କାବ୍ୟ-ନ୍ୟାୟାଦି ବିଷୟରେ ବହୁ ବିଦ୍ଵ□ାପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଯାଇଛନ୍ତି । ତାଂକ ରଚିତ ପ୍ରମାଣମୀମାଂସା, ଅଯୋଗବ୍ୟବଚ୍ଛେଦିକା, ଅନାଯୋଗ-ବ୍ୟବଚ୍ଛେଦିକା ଗ୍ରନ୍ଥ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହ□ପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ଯଶୋବିଜୟ

ପାଂଚ ଶହ ବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ଜୈନ-ଦର୍ଶନ-ସାହିତ୍ୟାନୁଭୂତି ଅଭାବକୁ ପଣ୍ଡିତ ଯଶୋବିଜୟ ହିଁ ପରିପୂରଣ କରିଥିଲେ । ନବ୍ୟ ନ୍ୟାୟଶୈଳୀରେ ତାଂକ ଲିଖିତ ଅନେକାନ୍ତବ୍ୟବସ୍ଥା ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅନେକକାନ୍ତବାଦ ପୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ପ୍ରମାଣଶାସ୍ତ୍ରର ବିବେଚନା କରି ସେ ଜୈନ-ତର୍କଭାଷା ଏବଂ ଜ୍ଞାନବିନ୍ଦୁ ନାମକ ଦୁଇଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ନୟପ୍ରଦୀପ, ନୟରହସ୍ୟ, ନୟୋପଦେଶ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ନୟବାଦର ସବିଶେଷ ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ଭାଷାରହସ୍ୟ, ପ୍ରମାଣରହସ୍ୟ, ନ୍ୟାୟଖଣ୍ଡଖାଦ୍ୟ ଏବଂ ନ୍ୟାୟାଲୋକ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ନ୍ୟାୟଦର୍ଶନର ଖଣ୍ଡନ କରିଛନ୍ତି ।

ଜୈନ ତ□

ତ□ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସଂପର୍କରେ ଜୈନଦର୍ଶନ କୌଣସି ଏକ ଚରମ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣର ପରିପୋଷକନୁହେଁ । ଭାରତୀୟ ଦର୍ଶନର ତ□କୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ କେତେକେ କେବଳ ତାଦାତ୍ମ୍ୟକୁ ମହ□ ଦେଇଛନ୍ତି ଏବଂ ଅନ୍ୟ କେତେକ ବିଭେଦପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ୱ ଆରୋପ କରି ତ□ାର୍ଥ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିଛନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂରପ- ଶଂକରଙ୍କ ଅଦ୍ୱୈତବେଦାନ୍ତ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ବା ଏକରୂପତାକୁ ହିଁ ପରମତ□ ବୋଲୁ କହେ, ବୌଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକଗଣ କ୍ଷଣଭଂଗୁରବାଦ ଓ ବିଭେଦକୁ ପରମତ□ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି, ସାଂଖ୍ୟଏବଂ ବିଶିଷ୍ଟାଦ୍ୱୈତବେଦାନ୍ତ ବିଭେଦକୁ ତାଦାତ୍ମ୍ୟର ଅନୁଗାମୀ କହୁଥିବାବେଳେ

ବୈଶେଷିକ ତାଦାତ୍ମ୍ୟକୁ ବିଭେଦର ଅନୁଗାମୀ କହନ୍ତି । କିଂତୁ ଜୈନଦର୍ଶନତ□ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କାଳରେ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ବା ବିଭେଦ କେବଳ କୌଣସି ଏକକୁ ଗୁରୁଜ୍ଞାନ କରେ ନାହିଁ । ତ□ଜ୍ଞାନାର୍ଥ ତାଦାତ୍ମ୍ୟ ଏବଂ ବିଭେଦ ସମଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ଜୈନଦର୍ଶନରେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

ଏକଦା ଗଣଧର ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତି ମହାବୀରଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ- ତ□ କଣ (କିନ୍ତ□ମ) ?

ସମଦର୍ଶୀ ମହାବୀର ସହଜ ସରଳ ବୋଧଗମ୍ୟ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ□ର ଦେଇଥିଲେ- ଉଦ୍ଭବ ।

ଜିଜ୍ଞାସୁ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ସହଜ ସରଳବୋଧଗମ୍ୟ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ□ର ଦେଇଥିଲେ- ଉଦ୍ଭବ ।

ଜିଜ୍ଞାସୁ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂତିଙ୍କ ପୁନଃ ତତ୍‌ପ୍ରଶ୍ନଜିଜ୍ଞାସାରେ ଭଗବାନ୍ ମହାବୀରଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉ□ର ଥିଲା - ବିନାଶ ।

ଉଦ୍ଭବ ଏବଂ ବିନାଶ ପରିବ□ନର ଦୁଇଟି ଅବସ୍ଥା । ଏଥିନିମି□ ଉଦ୍ଭବ ଏବଂ ବିନାଶ କତିଶୀଳ ତ□ ଏବଂ ନିତ୍ୟତା କୁ ସ୍ଥାୟୀ ତ□ କୁହାଯାଏ । ଜୈନଦର୍ଶନରେ କେବଳ ଦ୍ରବ୍ୟ ହିଁ ତ□ ନୁହେଁ- ଦ୍ରବ୍ୟର ବିବିଧ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟ ତ□ସଂଜ୍ଞକ ।

ଜୈନଦର୍ଶନରେ ସତ୍, ତ□, ଅର୍ଥ, ଦ୍ରବ୍ୟ, ପଦାର୍ଥ, ତ□ାର୍ଥ ଆଦି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରାୟ ଏକାର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ । ଦ୍ରବ୍ୟ ଏବଂ ସତ୍ ମଧ୍ୟରେ ଯେ କୌଣସି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ, ତାହା ଦର୍ଶାଇ ଉମାସ୍ୱାତି କହନ୍ତି- ସତ୍ ଦ୍ରବ୍ୟଲକ୍ଷଣମ୍ । ସତ୍ର ସ୍ୱରୂପ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ତ□ାର୍ଥ ସୂତ୍ରକାର କହନ୍ତି- ସତ୍ ଉତ୍ପାଦ, ବ୍ୟୟ ତଥା ଧ୍ରୌବ୍ରଯୁକ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦ୍ରବ୍ୟ ନିଜର ପୂର୍ବପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ପର ବା ଉ□ରପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଧାରଣ କରିଥାଏ । ପୂର୍ବାବସ୍ଥାରେ ବିନାଶ ତଥା ଉ□ରାବସ୍ଥାର ଉତ୍ପ□ିର ଧାରା ଅନାଦି ଏବଂ ଅନନ୍ତ । କୌଣସି ଚେତନ ବା ଜଡ଼ ଦ୍ରବ୍ୟ ଏହିଉତ୍ପ□ି ବିନାଶ ଚକ୍ରର ବହିର୍ଭୁତ ନୁହେଁ । ବସ୍ତୁର ଉତ୍ପ□ି ଏବଂ ବିନାଶ ତାହାର ପରିବ□ନଶୀଳତାର ଦ୍ୟୋତକ । ବସ୍ତୁର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବିନାଶଏବଂ ଉତ୍ପ□ି ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତୁ କଦାପି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିନିଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ ବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ରୂପରେ ଏହାର ଉତ୍ପ□ି ହୁଏ ନାହିଁ । ଉତ୍ପ□ି ଏବଂ ବିନାଶ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ□ା ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ପ୍ରକାର ସ୍ଥିରତା ବା ସ୍ଥାୟିତ୍ୱ ବିଦ୍ୟମାନ ଥାଏ ଏବଂ ଏହି ବିଦ୍ୟମାନ ସ□ାର ବୈକାଳିକ ବିନାଶୋତ୍ପ□ି କୌଣସିଟି ହେଲେ ଘଟେ ନାହିଁ । ଏହିସ୍ଥାୟିତ୍ୱ ବା ସ୍ଥିରତାକୁ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ସାରତ□, ଏକରୂପତା, ଅଭେଦତା, ନିତ୍ୟତା ବା ଆଧାରସ□ା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ତେଣୁ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ସତ୍ ବା ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଐକାନ୍ତିକ ନିତ୍ୟ ବା ଅନିତ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ନାହିଁ । ଗୁଣ ବା ଅନ୍ୱୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଏହା ନିତ୍ୟ ବା ଶାଶ୍ୱତଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟାୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ଅନିତ୍ୟ ବା ବିନାଶଶୀଳ ।

ଜୈନଦର୍ଶନ ସଦସତ୍କାର୍ଯ୍ୟବାଦୀ । ସ୍ୱଜାତି ପରିତ୍ୟାଗ ନ କରି ଭାବନ୍ତାଗ୍ରହଣକୁ ଉତ୍ପ□ି କୁହାଯାଏ । ମୃ□ିକାପିଣ୍ଡ ଘଟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ପରିଣତ ହେଲାପରେ ମଧ୍ୟ ମୃ□ିକା ହୋଇ ରହିଥାଏ । ସ୍ୱଜାତିର ପରିତ୍ୟାଗ ବିନା ପୂର୍ବଭାବର ବିନାଶକୁ ବ୍ୟୟକୁହାଯାଏ । ଘଟର ଉତ୍ପ□ିବେଳେ ମୃ□ିକାପିଣ୍ଡର ଆକୃତିର କେବଳ ବିନା। ଘଟିଥାଏ, ମାତ୍ର ଦ୍ରବ୍ୟ ମୃ□ିକା ସେହିପରି ଥାଏ । ତେଣୁ ଦ୍ରବ୍ୟ ସତତ ନିତ୍ୟ ।

ଦ୍ରବ୍ୟର ବର୍ଗୀକରଣ

ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ, ଯଥା - ଜୀବ ଏବଂ ଅଜୀବ । ଚୈତନ୍ୟଧର୍ମଯୁକ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଜୀବ ତଭିନ୍ନ ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅଜୀବ । ଜୈନମତାନୁଯାୟୀ ଦ୍ରବ୍ୟ ଷଡ଼୍‌ବିଧ, ଯଥା - ଜୀବ, ପୁଦ୍‌ଗଳ, ଧର୍ମ, ଅଧର୍ମ, ଆକାଶ ଏବଂକାଳ । ଅଜୀବ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ- ରୂପୀ ଏବଂ ଅରୂପ । ରୂପୀର ଅର୍ଥ ରୂପଯୁକ୍ତ । ଜୈନଦର୍ଶନରେ ରୂପୀର ଅର୍ଥ କେବଳ ଚକ୍ଷୁରିନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ବିଷୟକ ନୁହେଁ- ସ୍ପର୍ଶ-ରସ-ଗନ୍ଧବର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ ବସ୍ତୁଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ରୂପୀ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ପୁଦ୍‌ଗଳରେ ଏହି ଚାରିଗୋଟି ଗୁଣ ଥିବାରୁ ତାହା ରୂପୀଅନ୍ତର୍ଗତ । ପୁଦ୍‌ଗଳ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ପାଂଚଗୋଟି ଦ୍ରବ୍ୟ ଅରୁପ ବିବେଚିତ ହୁଅନ୍ତି, ଯଥା- ଧର୍ମାସ୍ତିକାୟ, ଧର୍ମାସ୍ତିକାୟ. ଆକାଶାସ୍ତିକାୟ, କାଳ ଏବଂ ଜୀବ ।

ଯେଉଁ ତ□ ସତ୍, ବାସ୍ତବ ଏବଂ ଆକାଶସହିତ ସଂବନ୍ଧିତ, ତାହାକୁ ଅସ୍ତିକାୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅସ୍ତିକାୟଗୁଡ଼ିକର ବିଶେଷତ୍ୱ, ହେଉଛି ଯେ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସହିତ ଏମାନଙ୍କର ବିସ୍ତାର ନିହିତ । କାଳକୁ ଅସ୍ତିକାୟଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ନାହିଁ, କାରଣ, ଏହା ଦିକ୍‌ସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତହୋଇଥିଲେ ବି ଦିଗନ୍ତର୍ନିହିତ ନୁହେଁ । ପୁଦ୍‌ଗଳାତିରିକ୍ତ ଧର୍ମ, ଅଧର୍ମ, ଜୀବ ଏବଂ ଅକାଶ ଏହି ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ହେଉ ନଥିବାରୁ ଏବଂ ସ୍ୱୀୟ ବୁଦ୍ଧିଦ୍ୱାରାସେମାନଙ୍କର ବିସ୍ତୃତି ବୋଧଗମ୍ୟ ହେଉଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଅସ୍ତିକାୟ ଅଟନ୍ତି

ଦ୍ରବ୍ୟର ବର୍ଗୀକରଣ କିଭଳିଭାବରେ କରାଯାଇଛି, ତାହା ନିମ୍ନ ସାରିକାଦ୍ୱୟରେ ସୁଖବୋଧନିମି□ ପ୍ରଦ□ ହେଲା ।

ସାରିକା - ୧

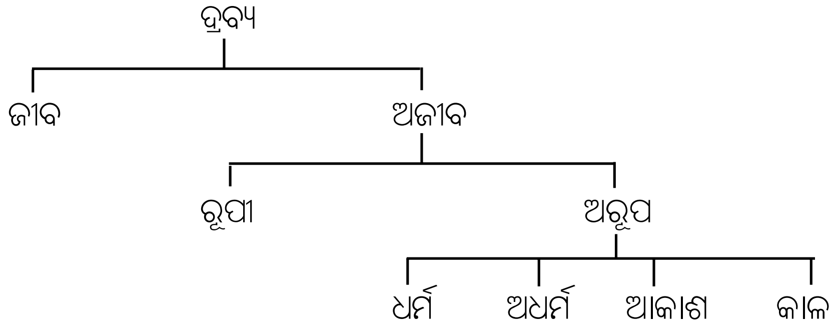

ସାରିକା - ୨

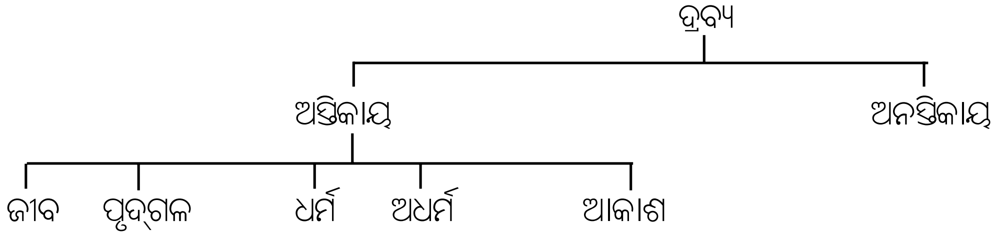

ପୁଦ୍‌ଗଳ

ଯାହା ଜଡ଼ ବା ଭୌତିକ, ତାକୁ ଜୈନଦର୍ଶନରେ ପୁଦ୍‌ଗଳକୁହାଯାଏ । ପୁଦ୍ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ପୂରଣ ଏବଂ ଗଳ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ହ୍ରାସ । ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ପୂରଣ ଏବଂ ଗଳନ ଦ୍ୱାରା ବିବିଧ ରୂପରେ ପରିବ□ିତ ହେଉଥାଏ, ତାହାକୁ ପୁଦ୍‌ଗଳ କୁହାଯାଏ । ପୁଦ୍‌ଗଳ ମୁଖ୍ୟତଃ, ସ୍ପର୍ଶ-ରସ-ଗନ୍ଧ-ବର୍ଣ୍ଣଧର୍ମଯୁକ୍ତ । ପୁଦ୍‌ଗଳକୁ ବିଶେଷତଃ ଦୁଇଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ ଯଥା- ପରମାଣୁ ଏବଂ ସ୍କନ୍ଧ । ପୁଦଗଳର ଯେଉଁ ଅନ୍ତିମ ଭାଗର ପୁନରାୟ ବିଭାଜନ କରାଯାଇ ନ ପାରିବ, ତାକୁ ପରମାଣୁ କୁହାଯାଏ । ପରମାଣୁ ଏତେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଯେ ନିଜେ ହିଁ ନିଜର ଆଦି, ମଧ୍ୟ ଏବଂ ଅନ୍ତ । ଏହି ପରମାଣୁଗୁଡ଼ିକ ସମଜାତୀୟ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ଗୁଣଗତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ପରମାଣୁ ସମୂହକୁ ସ୍କନ୍ଧ କୁହାଯାଏ । ସ୍କନ୍ଧର ସୃଷ୍ଟି ତିନିଗୋଟି ପକ୍ରିୟାରେ ହୋଇଥାଏ- ଯଥା (୧)ପୃଥଗ୍‌ଭାବରେ ଭେଦପୂର୍ବକ, (୨)ସଂଘାତପୂର୍ବକ ଏବଂ (୩) ଉଭୟ ଭେଦସଂଘାତ ପୂର୍ବକ । ଯଦି କୌଣସି ସ୍କନ୍ଧର ବିଭାଜନଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍କନ୍ଧର ସୃଷ୍ଟି ସଂଘଟିତ ହୁଏ, ତା'ହେଲେ ନୂତନ ସ୍କନ୍ଧଭେଦପୂର୍ବକ ସୃଷ୍ଟି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଦୁଇଟି ଅଣୁର ସଂଯୋଗରେ ସୃଷ୍ଟ ସ୍କନ୍ଧ ସଂଘାତପୂର୍ବକ ସୃଷ୍ଟ । ଯଦି ସ୍କନ୍ଧର ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ବିଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍କନ୍ଧସହିତ ମିଳିତ ହେବା ଦ୍ୱାରା ନୂତନ ଏକ ସ୍କନ୍ଧ ସୃଷ୍ଟି କରେ,

ତା ହେଲେ ଏହି ନୂତନ ସ୍କନ୍ଧ ଭେଦ-ସଂଘାତୋଭୟପୂର୍ବକ ସୃଷ୍ଟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ସଂଘାତ ବା ବନ୍ଧର ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ ଜୈନଦାର୍ଶନିକ କହନ୍ତି,ପୂଦ୍‌ଗଳର ସ୍ନିଗ୍ଧତ୍ୱ ଏବଂ ରୁକ୍ଷତ୍ୱହେତୁ ସ୍କନ୍ଧ ସମୁତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ସମଗୁଣଯୁକ୍ତ ସ୍ନିଗ୍ଧ ଏବଂ ରୁକ୍ଷପରମାଣୁର ବନ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ବିପରୀତ ବା ବିଷମଗୁଣଯୁକ୍ତ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସମ-ଅବୟବ ସମୂହରେ ବନ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ସ୍କନ୍ଧର ଛଅଗୋଟି ଭେଦ ଅଛି, ଯଥା-

(୧) ସ୍ଥୂଳ-ସ୍ଥୂଳ-ସ୍କନ୍ଧ

କାଷ୍ଠ, ପାଷାଣ ଆଦି ପଦାର୍ଥ ସ୍ଥୂଳ-ସ୍କନ୍ଧ, କାରଣ, ଏହି ସ୍କନ୍ଧ ଭାଗଭାଗ ହେଲାପରେ ପୁନଃ ପରସ୍ପର ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

(୨) ସ୍ଥୂଳ-ସ୍କନ୍ଧ

ଏକୀଭୂତ ହୋଇପାରୁଥିବା ବହୁଧା ବିଭକ୍ତ ସ୍କନ୍ଧକୁ ସ୍ଥୂଳ ସ୍କନ୍ଧ କୁହାଯାଏ, ଯଥା- ଜଳ-ତୈଳ-ଘୃତାଦି ।

(୩) ସ୍ଥୂଳ-ସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍କନ୍ଧ

ଯେଉଁ ସ୍କନ୍ଧ ସ୍ଥୂଳଭଳି ପ୍ରତୀକହେଉଥାଏ ମାତ୍ର ତା'ର ବିଭାଜ ଅସମ୍ଭବ ତାହା ସ୍ଥୂଳସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍କନ୍ଧବାଚ୍ୟ ଯଥା- ଛାୟାନ୍ଧକାରପ୍ରକାଶାଦି ।

(୪) ସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍ଥୂଳ-ସ୍କନ୍ଧ

ଏହା ସୂକ୍ଷ୍ମ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥୂଳ ରୂପରେ ଦୃଶ୍ୟମାନହେଉଥାଏ ।ସ୍ପର୍ଶ-ରସ-ଗନ୍ଧ-ବର୍ଣ୍ଣ-ଶବ୍ଦାଦି ପ□ନ୍ଦ୍ରିୟଗୋଚର ବିଷୟ ସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍ଥୂଳ ସ୍କନ୍ଧାନ୍ତର୍ଗତ ।

(୫) ସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍କନ୍ଧ

ସୂକ୍ଷ୍ମାତାହେତୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ହୋଇ ପାରୁ ନଥିବା ସ୍କନ୍ଧକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍କନ୍ଧ କୁହାଯାଏ, ଯଥା-କର୍ମବର୍ଗଣା ।

(୬) ଅତିସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍କନ୍ଧ

କର୍ମଗର୍ବଣାଠାରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମତର ସ୍କନ୍ଧକୁ ଅତିସୂକ୍ଷ୍ମ-ସ୍କନ୍ଧ କୁହାଯାଏ ।

ଆକାଶ

ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଜୀବଜୀବ ଆଦି ଦ୍ରବ୍ୟସମୂହକୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥାଏ, ତାହାକୁଆକାଶ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଅମୂ□ଏହାର ବ୍ୟାପ୍ତି ଅନନ୍ତ । ଲୋକ ଆଲୋକ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ଏହି ଆକାଶ । ଏହାର ବିଭାଜନ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ କରାଯାଇଛି- ଆକାଶ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ନୁହେଁ । ଯେଉଁଠାରେ ପାପ ଏବଂ ପୁଣ୍ୟର ଫଳ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ତାହା ଲୋକ ଅଟେ । ଏବଂଲୋକର ଆକାଶକୁ ଲୋକାକାଶ କୁହାଯାଏ । ଲୋକାକାଶରେ ଜୀବ, ପୁଦ୍‌ଗଳ, ଧର୍ମ, ଅଧର୍ମ ଏବଂକାଳ ରହିଥାନ୍ତି । ଏହିଲୋକାକାଶର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଯେଉଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ପରିପୂରିତ ଶୁଦ୍ଧବାହ୍ୟ ଆକାଶ ଅଛି, ଏବଂ ଯେଉଁଠି ପାପପୁଣ୍ୟର ଫଳ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ନାହିଁ, ତାହା ଆଲୋକାକାଶ ନାମରେ କଥିତ ।

ଆକାଶ ତ ଅନ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟସମୂହକୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥାଏ, ତେଣୁ ବ□ମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ କିଏ ଆକାଶର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ ? ଏହାର ଉ□ର ଦେବାକୁ ଯାଇ ଜେନାଦାର୍ଶନିକ କହନ୍ତି- ଆକାଶ ସ୍ୱପ୍ରତିଷ୍ଠିତ, ସ୍ୱସ୍ଥିତିନିମି□ ଅନ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟୋପରି ନିର୍ଭରଶୀଳ ନୁହେଁ । ଯଦ୍ୟପି ନିଶ୍ଚୟଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଆତ୍ମପ୍ରତିଷ୍ଠିତ, ତଥାପି ବ୍ୟବହାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଅନ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆକାଶିତ ମଧ୍ୟ ।

ଧର୍ମ

ଜୀବ ଏବଂ ପୁଦ୍‌ଗଳର ଯାତାୟାତରେ ସହାୟତା କରୁଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟର ନାମ ଧର୍ମ । ଜୀବ ଏବଂ ପୁଦ୍‌ଗଳ ସ୍ୱୟଂ ଗତିଶୀ, କିଂତୁ ଧର୍ମ ସେମାନଙ୍କ ଗତିରେ ମାଧ୍ୟମ ବା ସହାୟକ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ- ମତ୍ସ୍ୟ ସ୍ୱୟଂ ସନ୍ତରଣଶୀଳ କିଂତୁ ଜଳ ବିନ ତାହାର ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ ଅର୍ଥାତ୍- ସନ୍ତରଣନିମି□ ଜଳର ସହାୟତା ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ସେହିପରି ଯେତେବେଳେ ଜୀବ ବା ପୁଦ୍‌ଗଳ ଗତିଶୀଳ ହୁଅନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାଂକନିମି□ ଧର୍ମଦ୍ରବ୍ୟର ସହାୟତା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଧର୍ମର ସ୍ୱରୂପର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ତ□ାର୍ଥସୂତ୍ରକାର କହନ୍ତି- ଏହା ନିତ୍ୟ, ଅବସ୍ଥିତ ଏବଂ ଅରୂପ । ନିତ୍ୟର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ତଦ୍ଭାବାବ୍ୟୟ । ଗମନକ୍ରିୟାରେ ସହାସହାୟକହେତୁ ଏହା ନିତ୍ୟ । ଅସ୍ତିକାୟ ହୋଇଥିବାଯୋଗୁଁ ଏହାକୁ ଧର୍ମାସ୍ତିକାୟ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହା ସର୍ବଲୋକବ୍ୟାପକ ।

ଅଧର୍ମ

ଗତିର ସହାୟକ ଧର୍ମ ଭଳି ଅଧର୍ମ ସ୍ଥିତିସହାୟକ । ଏହା ସ୍ଥିରତାର ମୂ□ ତ□ ଏବଂ ସର୍ବତ୍ର ପରିବ୍ୟାପ୍ତତଥା ଅଖଣ୍ଡ ଦ୍ରବ୍ୟ । ଅଧର୍ମ-ଗୁଣଯୋଗୁଁ ହିଁ ଗତିଶୀଳ ଦ୍ରବ୍ୟ ସ୍ଥିତିବାନ୍ ହୋଇଥାଏ ।

କାଳ

ଏହାର ବିସ୍ତୃତ ନ ଥିବାଯୋଗୁ ଏହା ଏକ ଅନସ୍ତିକାୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । କାଳ ହେଉଛି ପରିବ□ନର ମାଧ୍ୟମ ବା ସହାୟକ । ଏହା ଏକ ଏବଂ ଅବିଭଜ୍ୟ । ଏହାର ସ୍ଥିତିକୁ ଅନୁମାନ ଦ୍ୱାରା ଜାଣିହୁଏ । ଜୈନମତାନୁଯାୟୀ କାଳ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର- ପାରମାର୍ଥିକ ଏବଂ ବ୍ୟାବହାରିକ । ପାରମାର୍ଥିକ କାଳର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ ସେମାନେ କହନ୍ତି- ପରିବ□ନଦ୍ୱାରା ପଦାର୍ଥର ମୂଳସ୍ୱରୂପର ବିନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ, ବିଭିନ୍ନ ପରିବ□ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଜୀବ କେବଳ ଜୀବ ହୋଇ ରହେ- ଅଜୀବ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ । ପରିବ□ନମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାୟିତ୍ୱର ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ବ□ନା କୁହାଯାଏ । ଏହି ବ□ନା ବା ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନତାର କାରଣ ପାରମାର୍ଥିକ କାଳ, ଏହା ଅନାଦି ଏବଂ ଅନନ୍ତ । ପାରମାର୍ଥିକ କାଳର ଦିବସ, ଘ□, ମିନିଟ୍, ସେକେଣ୍ଡ୍ ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ଉପାଧିରେ ବିଭାଜନରେ ବ୍ୟାବହାରିକ କାଳର ଉତ୍ପ□ ହୋଇଥାଏ ।

ଆତ୍ମା

ଜୈନଦର୍ଶନରେ ଆତ୍ମାକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ମୌଳିକ ତ□ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇଛି । ଏହାର ସାମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ଉପଯୋଗ । ତେଣୁ ତ□ାର୍ଥସୂତ୍ରରେ ଆତ୍ମାକୁ ଉପଯୋଗଲକ୍ଷଣମ୍ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଉପଯୋଗର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଚୈତନ୍ୟପରିଣତି ଏବଂ ଜୀବ ଏହି ଅସାଧାରଣ ଗୁଣର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁ ସମସ୍ତ ଜଡ଼ଦ୍ରବ୍ୟ ଠାରୁ ଏହା ପୃଥକ୍ । ଶୁଦ୍ଧ ଆତ୍ମାରେ ଅନନ୍ତଚତୁଷ୍ଟୟ ବିଦ୍ୟମାନ, ଯଥା- ଅନନ୍ତଜ୍ଞାନ, ଅନନ୍ତଦର୍ଶନ, ଅନନ୍ତସୁଖ ଏବଂ ଅନନ୍ତବୀର୍ଯ୍ୟ, କିଂତୁ ସଂସାରୀ ଆତ୍ମାରେ ଏହା ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପରେ ବିକଶିତ ହୋଇପାରି ନଥାଏ । ଦ୍ରବ୍ୟସଂଗ୍ରହରେ ଆତ୍ମାର ସ୍ୱରୂପ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଯାଇ କୁହାଯାଇଛି- ଏହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ, ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ, ପରିଣାମୀ, କ□ା, ଭୋକ୍ତା, ସ୍ୱଦେହପରିମାଣ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶରୀରରେ ଭିନ୍ନ ଏବଂ ପୌଦ୍‌ଗଳିକ କର୍ମଯୁକ୍ତ ।

ଆତ୍ମାର ସ୍ୱରୂପସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିବେଚନା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଆମର ଜାଣିବା ଉଚିତ ଯେ ଆତ୍ମା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ□ାଭାବରେ ବିଦ୍ୟମାନ କି ନୁହେଁ । ଚାର୍ବାକୀ ଦାର୍ଶନିକଗଣ ଆତ୍ମାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅସ୍ତିତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଜୈନଦର୍ଶନ ଆତ୍ମାର ଅସ୍ତିତ୍ୱସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଯୁକ୍ତି ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ।

ଯାହା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭବସିଦ୍ଧ, ତାର ପୁନଃସିଦ୍ଧିନିମି□ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ଅନାବଶ୍ୟକ । ଆତ୍ମା ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ,

ସ୍ୱୟଂପ୍ରମାଣିତ,କାରଣ, ତାହାରିଯୋଗୁ ହିଁ ସଂଶୟାଦି ମାନସିକ କ୍ରିୟାର ଉତ୍ପ□ । ସୁଖ-ଦୁଃଖାଦି ଅନୁଭବକୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ, କାରଣ, ସେ ସମସ୍ତର ଉତ୍ପ□ ଆତ୍ମପୂର୍ବକ ।

ଅହଂପ୍ରତ୍ୟୟର ଆଧାର କେହି-ନା-କେହି ଅବଶ୍ୟରହିବା ଉଚିତ । ଜଡ଼ବସ୍ତୁରେଏପରି ଶକ୍ତି ନାହିଁ, ଯଦ୍ୱାରା ସେ ଅହଂପ୍ରତ୍ୟୟର ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିବ, କାରଣ, ଅହଂପ୍ରତ୍ୟୟର ଅଭାବରେ ଜଡ଼ବସ୍ତୁର ଜ୍ଞାନ ବା ଅନୁଭବ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମେ ଅହଂପ୍ରତ୍ୟୟ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ତତ୍‌ପରେ ଏହା ଜଡ଼ଅଟେ ଏପରି ଜ୍ଞାନହୁଏ । ଏହା ଅହଂପ୍ରତ୍ୟୟ ହିଁ ଆତ୍ମା ।

କୌଣସି ଏକ ନିତ୍ୟଚେତନାତ□ ବିନା ସଂଶୟ-ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସ୍ମୃତି ପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞାନାଦି ମାନସିକ କ୍ରିୟା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ସେହିପରି କୌଣସି ଆତ୍ମିକ ତ□ ବିନା ଜ୍ଞାନ, ସଂବେଦନା ଏବଂ ଇଚ୍ଛା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ। । ଆତ୍ମାଯୋଗୁ ଏହିମାନସିକ କ୍ରିୟାଗୁଡ଼ିକବ୍ୟବସ୍ଥିତ ରୂପରେ ପରସ୍ପର ସହିତ ସଂବନ୍ଧିତ ହୋଇପାରନ୍ତି । ସଂଶୟନିମି□ ସଂଶୟୀର ସ୍ଥିତି ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ମୁଁ ସମସ୍ତ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହ କରିପାରେ, କିନ୍ତୁ ସନ୍ଦେହ ମୂଳ ଆଧାର ମୋ ନିଜର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସଂପର୍କରେ ମୁଁ କଦାପି ସନ୍ଦେହ କରିପାରିବି ନାହିଁ, କାରଣ ମୁଁ ନିଜେ ହିଁ ସନ୍ଦେହର କ□ା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦାର୍ଶନିକ ଦେକାର୍ତ୍ତଙ୍କପରି ମହାବୀର ବିଶେଷାବଶ୍ୟକ ଭାଷ୍ୟରେ କହିଛନ୍ତି- ହେ ଗୌତମ ! ଯଦି ସନ୍ଦେହର କ□ା ନ ରହେ, ତାହେଲେ ମୋର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅଛି କି ନାହିଁ ଏପରି ସନ୍ଦେହ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବବା କେଉଁଠାରୁ ?

ଆତ୍ମା ଚୈତନ୍ୟସ୍ୱରୂପ । ଚେତନା ଆତ୍ମାର ସ୍ୱାଭାବିକ ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ଗୁଣ । ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ଆତ୍ମା ଏବଂ ଚେତନା ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଗୁଣ-ଗୁଣୀସମ୍ବନ୍ଧ ବିହୀନ ନିତ୍ୟ ଅଭେଦ ସଂପର୍କ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଯେଉଁମାନେ ଆତ୍ମାକୁ ଚୈତନ୍ୟସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ମଧ୍ୟ ନିତ୍ୟ ଏବଂ ଶାଶ୍ୱତ ବୋଲି କହନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମତକୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ଜୈନଦାର୍ଶନିକ କହନ୍ତି ଯେ ଆତ୍ମା ସଦା ପରିଣାମୀ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ- ପରିବ□ନ-ବନ୍ଧନ-ମୁକ୍ତି ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରକୃତି-ଆଶ୍ରିତ । ପୁରୁଷ ନିତ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଏ ସମସ୍ତ ପରିବ□ନଠାରୁ ସେ ସଂପୂର୍ଣ ଭିନ୍ନ । ଯଦି ପ୍ରକୃତି ହିଁ ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼େ ଏବଂ ମୁକ୍ତ ହୁଏ, ତାହେଲେ କାହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତି ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼େ ଏବଂ କାହା ଅଭାବରେ ସେ ମୁକ୍ତ ହୁଏ ? ପୁରୁଷ ବ୍ୟତିତ ଏପରି କୌଣସି ତ□ ନାହିଁ, ଯାହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତି ବନ୍ଧନରେ ପଡ଼ିବ । ତେଣୁ ଆତ୍ମା ସଦା ପରିଣାମୀ ।

ଆତ୍ମା କ□ା ଆତ୍ମପରିମାଣବାଦ ସିଦ୍ଧ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଆତ୍ମକ□ୃତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ । ସୁଖ-ଦୁଃଖାଦିର ଅନୁଭବ ବିନା କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ସୁଖ-ଦୁଃଖାଦି କ୍ରିୟାରୂପ ଅଟନ୍ତି । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଆତ୍ମାକୁ ଅକ□ା ବା ନିଷ୍କ୍ରିୟ ବୋଲି କହିବା ଅନୁଚିତ । ଜୈନଦର୍ଶନାନୁଯାୟୀଆତ୍ମା ସାକ୍ଷାତ୍ ଭୋକ୍ତା । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ସାଂଖ୍ୟଦର୍ଶନକୁ ଖଣ୍ଡନ କରେ, ଯେ କି ପୁରୁଷର ସାକ୍ଷାଭୋକ୍ତୃତ୍ୱରେ ବିଶ୍ୱାସ କରେ ନାହିଁ । ସାଂଖ୍ୟଦର୍ଶନାନୁଯାୟୀ ପ୍ରକୃତି ବା ବୁଦ୍ଧି ଭୋଗକୁ ପୁରୁଷ ଭ୍ରମବଶତଃ ନିଜର ଭୋଗ ବୋଲି ଭାବିଥାଏ । ଜୈନଦାର୍ଶନିକଙ୍କ ମତରେ ଭୋଗରୂପ କ୍ରିୟା ଜଡ଼ବୁଦ୍ଧିମଧ୍ୟରେ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ ।

ଆତ୍ମା ସ୍ୱଦେହପରିମାଣୀ । ନୈୟାୟିକ, ମୀମାଂସକ, ସାଂଖ୍ୟକାର ଆଦିଆତ୍ମାର ଅନେକତ୍ୱକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଆତ୍ମାକୁ ସର୍ବବ୍ୟାପକ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଆକାଶ ଯେପରି ସର୍ବବ୍ୟାପକ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ସର୍ବବ୍ୟାପକ ଅଟନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଜୈନଦର୍ଶନାନୁଯାୟୀ ଆତ୍ମା ଶରୀରପରିମାଣ ବା ସ୍ୱଦେହପରିମାଣ, କାରଣ, ଶରୀର ଅତିରିକ୍ତ ବହିର୍ଭୂତ-ଆତ୍ମା ସ୍ଥିତିକଳ୍ପା ଅସମ୍ଭବ । ଆମଅନୁଭବରୁ ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ଯେତେ ପରିମାଣରେ ଆମ ଶରୀର ବିଦ୍ୟମାନ, କେବଳ ସେତିକି ପରିମାଣରେ ହିଁ ରଆମ ଆତ୍ମା ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ଶରୀରବହିର୍ଭୂତ ଆତ୍ମାର ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ କୌଣସି ପ୍ରମାଣଦ୍ୱାରା ସିଦ୍ଧ କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବସ୍ତୁର ଗୁଣ ଯେଉଁଠାରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ସେହି ବସ୍ତୁର ସ୍ଥିତି ହିଁ ସେହିଠାରେ, ସେହିପରି ଆତ୍ମାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମଦ୍ୟ ସେହିଠାରେ ସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ, ଯେଉଁଠାରେ ଜ୍ଞାନ, ସ୍ମୃତି ଆଦି ଆତ୍ମିକ ଗୁଣମାନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତି । ତେଣୁ ଆତ୍ମା ସର୍ବବ୍ୟାପକ ନୁହେଁ ।

ନୈୟାୟିକ ଆଦି ଦାର୍ଶନିକଙ୍କପରି ଜୈନଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ କହେ ଯେ ଆତ୍ମା ପ୍ରତ୍ୟେ ଶରୀର ରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆତ୍ମାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଅଛି । ସଂସାରର ସମସ୍ତ ଜୀବିତ ପ୍ରାଣୀ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଟନ୍ତି, କାରଣ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୁଣଭେଦ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଆତ୍ମା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶରୀରରେ ଭିନ୍ନ ଅଟେ । ଜୈନମାନେ କହନ୍ତି, ଯଦି ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଆତ୍ମାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରାଯାଏ, ତା'ହେଲେ ସୁଖ, ଦୁଃଖ, ବନ୍ଧନ, ମୁକ୍ତି ଆଦିର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆତ୍ମାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ□ା ସର୍ବାଦୌସ୍ୱୀକାର୍ଯ୍ୟ ।

ଆତ୍ମାକୁ ପୌଦ୍‌ଗଳିକ କର୍ମଯୁକ୍ତ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଯେଉଁମାନେ କର୍ମସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନଙ୍କ ମତକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଜୈନଦର୍ଶନ ଯେ ସୁଖ-ଦୁଃଖଦି ବୈଷମ୍ୟର କୌଣସି-ନା-କୌଣସି କାରଣ ଅବଶ୍ୟ ରହିଛି ଏବଂ ସେହି କାରଣଟି ହେଉଛି କର୍ମ । ଆତ୍ମା ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ଥିବାରୁ ପୌଦ୍‌ଗଳିକ କର୍ମଯୁକ୍ତ ଅଟେ ।

ଜୈନସଂଘ

ହିଂସା ନିରଂତର ଅପୂର୍ଣ୍ଣତାର ଅନୁପୂରକ ଏବଂ ଅହିଂସା ସର୍ବଦା ପୂର୍ଣ୍ଣତାପ୍ରାପ୍ତିମାର୍ଗର ପରିପୂରକ । ଈର୍ଷ୍ୟାସୂୟାଦଗ୍ଧୀଭୂତ ମାନବ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । କିଂତୁ ସେହି ଲେଲିହାନ ଉଚ୍ଛିଖ କାମନାଗ୍ନିକୁ ଉପଶାନ୍ତ କରିପାରୁଥିବା ମୁମୂକ୍ଷୁ ପୂର୍ଣ୍ଣତାପଥରେ ଅଗ୍ରସରହୋଇଥାଏ । ଏପରି ମୁମୁକ୍ଷୁଙ୍କ ପାଇଁ ଭଗବାନ୍ ମହାବୀର ସଂଘ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ ।

ଜୈନ ଆଚାରଶାସ୍ତ୍ରରେ ସ୍ଥବିରକଳ୍ପିକ ମୁନି ଏବଂ ଜିନିକଳ୍ପିକ ମୁନିଙ୍କ ନିମି□ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି । ଜିନକଳ୍ପିକ ମୁନିଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନ କଠୋର ତପୋମୟ, ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କୁ ସଂଘର ନିୟମରେ ଆବଦ୍ଧ ନ ରଖି ଏକାନ୍ତ ଭାବେ ବିଚରଣ କରିବା ନିମି□ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଏକାନ୍ତବିହାରୀ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ କରିବାରେ ସେମାନଙ୍କର କୌଣସି ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସ୍ଥବିରକଳ୍ପିକ ମୁନି ଏକାକୀ ରହିସମୁଚିତ ସଂଯମ ପାଳନ କରିପାରେ ନାହିଁ, ତାହାର ମାନସିକ ଏବଂ ଆଧାତ୍ମିକ ଅବସ୍ଥା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ବିକଶିତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଆଧାତ୍ମିକ ଜୀବନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ସଂଘ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି ।

ମହାବୀର ସାଧୁସଂଘକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁ ନଥିଲେ, ବରଂ ଆତ୍ମାନୁଶାସନଦ୍ୱାରା ଅନୁଶାସନ କରୁଥିଲେ । ମୁକ୍ତିସାଧନାନିମି□ ଆତ୍ମନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ସେହିପରି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ରୁଚି-ସଂସ୍କାରର ଅନୁଶାସନ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସାଧନା ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ । ଆତ୍ମନିମୟନ୍ତ୍ୟଣବିହୀନ ଅନୁଶାସନ ଏକପ୍ରବ□ନା ମାତ୍ର । ସେହିପରି ଅନୁଶାସନର ଅଭାବରେ ଆତ୍ମନିୟନ୍ତ୍ରଣ ମଧ୍ୟ ଅସହାୟ । ସଂଘ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଆତ୍ମନିମନ୍ତ୍ରଣ ଏବଂ ଅନୁଶାସନ ଏହି ଦୁଇ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଦିଆଯାଇଛି ।

ସମଦର୍ଶୀ ମହାବୀର ବସ୍ତୁ ସତ୍ୟ ଏବଂ ବ୍ୟବହାର ସତ୍ୟ ଏ ଉଭୟ ନୟର ସମନ୍ୱୟ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଥିଲେ । କେତେକ ସଂଘ ବସ୍ତୁ ସତ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ ଏବଂ ବ୍ୟବହାର ସତ୍ୟକୁ ଗୌଣ ଜ୍ଞାନ କରିତପ୍ରତି ହେୟଭାବ ପୋଷଣ କରିଥାଏ । ଫଳରେ ସେହି ସେହି ସଂଘ ସ୍ଥିତିସ୍ଥାପତ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । ଅନ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ ବ୍ୟବହାର ସତ୍ୟକୁ ମୁଖ୍ୟରୂପେ ଗ୍ରହଣ ଏବଂ ବସ୍ତୁ ସତ୍ୟକୁ ଅବହେଳନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ସଂଘ ମଧ୍ୟ ବାସ୍ତବିକ ସତ୍ୟପ୍ରତି ବିମୁଖ ହୋଇ ସମଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ମହାବୀର ବସ୍ତୁ ସତ୍ୟର ପ୍ରବକ୍ତା ଥିଲେ, ତେଣୁ ତାଂକ ସଂଘ ପାରମାର୍ଥ ପ୍ରବକ୍ତା ଥିବାରୁ ତାଂକସଂଘ ସୁବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଏବଂ ସୁସଂଗଠିତ ହୋଇପାରିଥିଲା ।

ଗଚ୍ଛ, କୁଳ, ଗଣ ଏବଂ ସଂଘ

ଶ୍ରମଣ-ସଂଘ କୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି- (୧) ସାଧୁବର୍ଗ ଏବଂ (୨) ସାଧ୍ୱୀବର୍ଗ । ସଂଖ୍ୟାର ବିପୁଳତାକୁ ଧ୍ୟାନରେ ରଖି ଏହି ବର୍ଗଗୁଡ଼ିକୁ ଅନେକ ଉପବିଭାଗରେ ମଧ୍ୟ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଉଥିଲା । ଯେତେ ପରିମାଣରେ ସାଧୁ ବା ସାଧ୍ୱୀଙ୍କର ସୁବିଧା ପୂର୍ବକ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଏକ ସଂଗରେ କରାଯାଇପାରେ,

ସେତେବେଳେ ପରିମାଣରେସାଧୁ ବା ସାଧ୍ୱୀଙ୍କ ସମୂହକୁ ଗଚ୍ଛ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ଗଚ୍ଛର ନାୟକ ଗଚ୍ଛାଚାର୍ଯ୍ୟ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଗଚ୍ଛରେ ଥିବା ସାଧୁ-ସାଧ୍ୱୀ ଗଚ୍ଛାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଆଜ୍ଞାନୁଯାୟୀ ବିଚରଣକରନ୍ତି । ଏହିପ୍ରକାର ଅନେକ ଗଚ୍ଛର ସମୂହକୁ କୁଳ କୁହାଯାଏ । କୁଳାଚାର୍ଯ୍ୟ କୁଳର ପୁରୋଧା ଅଟନ୍ତି । ଅନେକ କୁଳର ସମୂହକୁ ଗଣ କୁହାଯାଏ । ଗଣନାୟକଙ୍କୁ ଗଣଧର ବା ଗଣାଚାର୍ଯ୍ୟ ତଥା ସଂଘନାୟକଙ୍କୁ ସଂଘାଚାର୍ଯ୍ୟା ବା ପ୍ରଧାନଚାର୍ଯ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ସଂଘର ସୁପରିଚାଳନା ନିମି□ ସଂଘ ନେତୃତ୍ୱକୁ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସାତ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ-

(୧) ଆଚାର୍ଯ୍ୟ (୨) ଉପାଧାୟ, (୩) ସ୍ଥବିର, (୪) ପ୍ରବର୍ତକ, (୫) ଗଣଧର, (୬) ଗଣାବଚ୍ଛେଦକ ଏବଂ (୭) ରତ୍ନାଧିକ ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ଶ୍ରମଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସ୍ଥାନ ସର୍ବୋପରି । ବ୍ୟବହାରିସୂତ୍ରର ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟପଦର ଯୋଗ୍ୟତା ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଯେଉଁ ଶ୍ରମଣ ଅନ୍ତତଃ ପାଂଚ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଦୀକ୍ଷିତ, ଶ୍ରମଣାଚାରରେ କୁଶଳ, ପ୍ରବଚନରେ ପ୍ରବୀଣ ତଥା ଦଶାଶ୍ରୁତସ୍କନ୍ଧ, କଳ୍ପ, ବୃହତ୍‌କଳ୍ପ ଏବଂ ବ୍ୟବହାରସୂତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଜ୍ଞତା, ସେ ହିଁ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ବା ଉପାଧାୟ ପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ନିଜ ଅଧୀନସ୍ଥ ସାଧୁଙ୍କର ସମସ୍ତପ୍ରକାର ଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରିବା, ସତତ ସେମାନଙ୍କ କ୍ରିୟାକଳାପ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବା ତଥା ସେମାନଙ୍କୁ ସତ୍‌ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ।

ଉପାଧ୍ୟାୟ

ଉପାଧାୟ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ସାଧୁଙ୍କୁ ପ୍ରାଥମିକ ଶ୍ରେଣୀର ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା । ବ୍ୟବହାସୂତ୍ରର ତୃତୀୟ ଅଧାୟରେ ଉପାଧାୟପଦର ଯୋଗ୍ୟତାସଂବନ୍ଧରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଯେ ଯେଉଁ ଶ୍ରମଣ ଅନ୍ତତଃ ତିନି ବର୍ଷପୂର୍ବେ ଦୀକ୍ଷିତ, ଶ୍ରମଣ ଚାରରେ କୁଶଳ, ସଂଯମରେ ସ୍ୱପ୍ରତିଷ୍ଠିତ, ପ୍ରବଚନକୁଶଳୀ, ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାରେ ସମର୍ଥ, ଗଚ୍ଛନିମି□ ସ୍ଥାନନିରୂପଣ କରିବାରେ ନିଷ୍ଣାତ, ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଆହାରନିରୂପଣ କରିବାରେନିପୁଣ, ଚରିତ୍ରବାନ୍ ଏବଂ ବହୁଶ୍ରୁତ ଅଟନ୍ତି, ସେ ହିଁ ଉପାଧାୟ ପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ।

ସ୍ଥବିର

ସ୍ଥବିର ତିନି ପ୍ରକାରର ଅଟନ୍ତି ଯଥା- ଜାତିସ୍ଥବିର, ସୂତ୍ରସ୍ଥବିର ଏବଂ ପ୍ରବ୍ରଜ୍ୟାସ୍ଥବିର । ଷାଠିଏ ବର୍ଷ ବା ତଦୂର୍ଦ୍ଧ ବୟସ୍କ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ଜାତିସ୍ଥବିର କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ସାଧୁ ସ୍ଥାନାଙ୍ଗ ଆଦି ସୂତ୍ରର ଜ୍ଞାତା, ସେ ସୂତ୍ରସ୍ଥବିର ଅଟନ୍ତି । ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିବାର କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷପରେ ଶ୍ରମଣ ପ୍ରବ୍ରଜ୍ୟସ୍ଥବିରରୂପେ ନାମିତ ହୁଅନ୍ତି । ସ୍ଥବିରଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଦାୟିତ୍ୱ ହେଉଛି ସଂଘରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହେବାକୁ ଯାଉଥିବା ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ଶ୍ରମଣଧର୍ମୋପଯୋଗୀ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବା ।

ପ୍ରବ□କ

ପ୍ରବର୍ତକଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କ□ବ୍ୟ ହେଉଛି ସାଧୁଙ୍କୁ ଶ୍ରମଣାଚାରର ପ୍ରବୃ□ରେ ପ୍ରବୃ□ କରାଇବା ଏବଂ ତଦ୍‌ବିଷୟକ ଶିକ୍ଷା ଦେବା । ପ୍ରବର୍ତକ ଶ୍ରମଣ-ସଂଘର ଅଚାରାଧିକାରୀ ଅଟନ୍ତି । ଆଚାର ଏବଂ ବିଚାର ଉଭୟରେ ସେ କୁଶଳୀ ହୋଇଥାଆନ୍ତି ।

ଗଣଧର

ଗଣଧରଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି ନିଜ ଗୁଣରେ ଶାସ୍ତ୍ରାଧାପନା କରିବା । ଗଣଧରକୁ ଗଣୀ ବା ବାଚନାଚାର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ ।

ଗଣାବଚ୍ଛେଦକ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଗର ନାୟକଙ୍କୁ ଗଣାବଚ୍ଛେଦକ କୁହାଯାଏ । ସେହି ବର୍ଗରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ସାଧୁଙ୍କର ଆଧାତ୍ମିକ ଜୀବନକୁ ସୁନିୟନ୍ତ୍ରଣକରିବା ସେମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ।

ରତ୍ନାଧିକ

ଶ୍ରମଣସଂଘରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଜ୍ଞାନାଚାରସମ୍ପନ୍ନ ସାଧୁଙ୍କୁ ରତ୍ନାଧିକ କୁହାଯାଏ । ସଂଘର ବିବିଧ ଅନୁକୂଳ-ପ୍ରତିକୂଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ରତ୍ନାଧିକ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାସମାଧାନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି ।

ସାଧ୍ୱୀସଂଘ

ସାଧ୍ୱୀଙ୍କୁ ସାଧୁଙ୍କ ସହିତ ବିଜନ ସହବାସ୍ଥାନ, ଏକାନ୍ତ ପରିଭ୍ରମଣ, ନିର୍ଜ୍ଜନ ଆହାର ବିହାର ଆଦି ନିଷିଦ୍ଧ କରାଯାଇଥିବାରୁ ସାଧ୍ୱୀଙ୍କୁ ନିଜ ବର୍ଗରେ ରହି ସଂଯମ ସାଧନା କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏଥିନିମି□ ସାଧ୍ୱୀସଂଘରେ ମଧ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ପଦାଧିକାରିଣୀଙ୍କ ନିଯୁକ୍ତି କରାଯାଇଥାଏ । ସାଧ୍ୱୀସଂଘରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏହି ଚାରିଟିପଦବୀ ପ୍ରଚଳିତ, ଯଥା - ପ୍ରବ□ନୀ, ଗଣବିଚ୍ଛେଦିନୀ, ଅଭିଷେକା, ଏବଂ ପ୍ରତିହାରୀ । ଶ୍ରମଣ ସଂଘରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ, ସେହି ସ୍ଥାନ ସାଧ୍ୱୀ ସଂଘରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିନୀଙ୍କର ମଧ୍ୟ । ଶ୍ରମଣ-ସଂଘରେ ଉପାଧାୟ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଥାଆନ୍ତି, ସେହି ପଦବୀର ଅଧିକାରିଣୀଙ୍କୁ ସାଧ୍ୱୀସଂଘରେ ଗଣବିଚ୍ଛେଦିନୀ ବା ଉପାଧାୟା କୁହାଯାଏ । ଶ୍ରମଣ ସଂଘରେ ଯାହାଙ୍କୁ ସ୍ଥବିର କୁହାଯାଏ, ସାଧ୍ୱୀସଂଘରେ ସେ ଅଭିଷେକା ନାମରେ ପରିଚିତା । ସେହିପରି ଶ୍ରମଣ ସଂଘରେ ରତ୍ନାଧିକଙ୍କର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ, ତାହାଙ୍କୁ ସାଧ୍ୱୀସଂଘରେ ପ୍ରତିହାରୀ କୁହାଯାଏ । ମହାବୀରଙ୍କ ସମୟରେ ସାଧ୍ୱୀ ସଂଘର ନେତୃତ୍ୱ ନେଉଥିଲେ ମହାସତୀ ଚନ୍ଦନବାଲା ।

ସେବା

ସେବା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ଥବିରକଳ୍ପିକ ମୁନିଙ୍କ ନିମି□ ସାଧାରଣ ନିୟମ ହେଉଛି କୌଣସି ସାଧୁ ସାଧ୍ୱୀଙ୍କଠାରୁ ସେବା ଗ୍ରହଣ ନକରିବା । ସର୍ପଦଂଶନ ଆଦି ବିଷମ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଔଷଧ ଉପଚାରରୂପେ ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କର ସେବା କରିପାରନ୍ତି । ସାଧୁ ସାଧ୍ୱୀଙ୍କ ପାଇଁ ସାଧାରଣତଃ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଉପାଧାୟ, ସ୍ଥବିର, ତପସ୍ୱୀ, ଛାତ୍ର, ରୋଗୀ, ସାଧର୍ମିକ, କୁଳ, ଗଣ ଏବଂ ସଂଘର ସେବା ଆଚରଣଯୋଗ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । ଏହି ପ୍ରକାର ସେବା କରି ସାଧକ ମହାନିର୍ଜରାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ଦୀକ୍ଷା

ଦୀକ୍ଷାଦାନର ଔପଚାରିକ ବିଧି କୌଣସି ଯୋଗ୍ୟ ସାଧୁ ବା ସାଧ୍ୱୀଙ୍କଦ୍ୱାର ସଂପନ୍ନ କରାଯାଇପାରେ । କୌଣସି ପୁରୁଷ ସାଧ୍ୱୀଙ୍କଠାରୁ ବା ସ୍ତ୍ରୀ ସାଧୁଙ୍କଠାରୁ ଦୀକ୍ଷିତ ହେବା ଦୂଷଣୀୟ । କୌଣସି ଏକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଜାତବୈରାଗ୍ୟାସ୍ତ୍ରୀ ଦୀକ୍ଷାଦାତ୍ରୀ ସାଧ୍ୱୀଙ୍କ ଅଭାବରେ କୌରସି ଏକ ସାଧୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ଦୀକ୍ଷିତା ହେଲେ ସେ ପୁନଃ ଯଥାଶିଘ୍ର କୌଣସି ଏକ ସାଧ୍ୱୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଔଚିତ୍ୟଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦୀକ୍ଷିତା ହେବେ । ଦୀକ୍ଷାନ୍ତ ସାଧୁଙ୍କୁ ସାଧୁବର୍ଗରେ ଏବଂ ସାଧ୍ୱୀଙ୍କୁ ସାଧ୍ୱୀବର୍ଗରେ ସମ୍ମିଳିତହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଆଠ ବର୍ଷରୁଅଳ୍ପ ବୟସ୍କ ବାଳକ-ବାଳିକାଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉ ନଥିଲା । ଦୀକ୍ଷାନିମି□ ବିଚାରର ପରିପକ୍ୱତା ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଅପରିପକ୍ୱ ଆୟୁ, ଅପରିପକ୍ୱ ବିଚାର ଏବଂ ଅପରିପକ୍ୱ ବୈରାଗ୍ୟ ଦୀକ୍ଷାର ପବିତ୍ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବାଧକ ସିଦ୍ଧ ହୋଇପାରେ, ତେଣୁ କ୍ଳୀବ, ଅଯୋଗ୍ୟ ପୁରୁଷ ଆଦିଙ୍କୁଦୀକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉ ନଥିଲା ।

ପଂଚମହାବ୍ରତ

ଯେଉଁ ଭିକ୍ଷୁ ବା ଶ୍ରମଣ ପୂର୍ଣ୍ଣତୟା ହିଂସା ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥାନ୍ତି, ତାଂକୁ ସର୍ବବିରତ କୁହାଯାଏ ।

(୧) ସର୍ବପ୍ରାଣାତିପାତବିରମଣ (ଅହିଂସା),

(୨) ସର୍ବାଦ□ାଦାନବିରମଣ (ଅସ୍ତେୟ),

(୩) ସର୍ବମୃଷାବାଦବିରମଣ (ସତ୍ୟ),

(୪) ସର୍ବମୈଥୁନବିରମଣ (ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ) ଏବଂ

(୫) ସର୍ବପରିଗ୍ରହବିରମଣ (ଅପରିଗ୍ରହ) ବା ସର୍ବବିରତି- ଏଗୁଡ଼ିକୁ ସର୍ବତ୍ୟାଗରୂପ ପଂଚମହାବ୍ରତ କୁହାଯାଏ ।

୧) ସର୍ବପ୍ରାଣାତିପାତବିରମଣ (ଅହିଂସା)

ଜୈନ ଅଚାରର ପ୍ରାଣ ହେଉଛି ଅହିଂସା । ଅହିଂସା ତ□ର ଯେଉଁ ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ବିବେଚନ ଜୈନଦର୍ଶନରେ କରାଯାଇଛି, ତାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ବିରଳ । ଜଳଶାୟୀ, ପୃଥ୍ୱୀ-ଆଶ୍ରିତ ପ୍ରାଣୀ-କୀଟ, ପତଂଗ, ପଶୁ ଯଥା- ପକ୍ଷୀ, ମାନବ- ଏ ସମସ୍ତେ ତା□ିକଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ସମାନ । ଯେପରି ଆମକୁ ସୁଖ ପ୍ରିୟ ଏବଂ ଦୁଃଖ ଅପ୍ରିୟ, ସେହିପରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବଙ୍କ ପାଇଁ ସୁଖ ପ୍ରିୟ ଏବଂ ଦୁଖ ଅପ୍ରିୟ । ତେଣୁ କାୟ ମନୋବାକ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରାଣୀପ୍ରତି ହିଂସା ଆଚରଣ କରିବା ସର୍ବଥା ଅକରଣୀୟ । ଏଥିଯୋଗୁ ମୁନି ସର୍ବଦା ପ୍ରାଣିହିଂସାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥାଏ ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଜୀବନର କୌଣସି ହାନି ନ ହେଲାଭଳି ତାର ସମସ୍ତ ନିତ୍ୟନୈମି□ିକ କାର୍ଯ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସତର୍କତାର ସହ ସମାପନ କରିଥାଏ । ଯେ ଜୀବ-ଅଜୀବର ଭେଦ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିପାରେ, ଯାହାର ସର୍ବଭୂତେଷୁ ଜ୍ଞାନ ହୁଏ ସେ ମୁନିପଦବାଚ୍ୟ ହୁଏ ଏବଂ ସେ ବସ୍ତୁତଃ ସଂଯମୀ ହୋଇପାରେ । ତେରୁ ଜୈନଅଚାରଶାସ୍ତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ପ୍ରଥମେ ଜ୍ଞାନ, ତତ୍ପରେ ଦୟା ।

୨) ସର୍ବ-ଅଦ□ାଦାନବିରମଣ

ଅଦ□ାଦାନରୁ ବିରତ ରହୁଥିବା ଶ୍ରମଣ ତା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅନୁଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଗ୍ରହଣ କରେ ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଲୋଭନବଶରୁ କୌଣସି କାରଣରୁ କୌଣସି ପଦାର୍ଥପ୍ରତି ଅନୁଚିତଅଧିକାର ସାବ୍ୟସ୍ତ କରେ ନାହିଁ । ବିନାନୁମତିରେ ପରଦ୍ରବ୍ୟ ବ୍ୟବହାର ଭିକ୍ଷୁମତରେ ସ୍ତେୟ ବା ଚୌର୍ଯ୍ୟାନ୍ତର୍ଗତ । ଭ୍ରମ୍ବା ଅଜ୍ଞାନବଶତଃ ରହିଯାଇଥିବା, ରଖିଥିବା ବା ପଡ଼ିଯାଇଥିବା ପରବସ୍ତୁକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ତା ପାଇଁ ନିଷିଦ୍ଧ । ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ଅନୁମତିପୂର୍ବକ ଉପଯୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ଦାନକୁ ହିଁ ସେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ ବା ଉପଯୋଗ କରିଥାଏ ।

୩) ସର୍ବମୃଷାବାଦବିରମଣ

ହିଂସାଦି ଦୋଷର ସ୍ରଷ୍ଟା ଅସତ୍ୟ ବଚନ ହୋଇଥିବାରୁ ମୁନି ସର୍ବଥା ଏହାର ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥାଏ । ସେ ସତ୍ୟ ଏବଂ ମୃଦୁ ବଚନର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାଏ । ଅନିଶ୍ଚିତ ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ନିଶ୍ଚିତାତ୍ମକ ବାଣୀ କହେ ନାହିଁ ।

୪) ସର୍ବମୈଥୁନବିରମଣ

ଶ୍ରମଣନିମି□ ସର୍ବବିଧ ମୈଥୁନ ପୂର୍ଣ୍ଣତୟା ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ । ଅନ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ମୈଥୁନକରଣତଥା ଏବଂ ବିଧ କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁମୋଦନ ତା ପାଇଁ ସର୍ବଥା ନିଷିଦ୍ଧ । ମୈଥୁନରୁ ହିଂସାଦି ଦ୍ୱେଷ, କଳହ, ସଂଘର୍ଷ ଆଦି ପାପ ଜାତ ହେଉଥିବାରୁ ମୁନି ସର୍ବବିଧ ମୈଥୁନ ବା ଯୌନରତି ତ୍ୟାଗକରିଥାଏ । ତେଣୁ ଭିକ୍ଷୁକୌଣସି ପ୍ରକାର କାମୋଦ୍ଦୀପକ ଭୋଜନ ଗ୍ରହଣ କରେ ନାହିଁ ବା କୌଣସି ଇନ୍ଦ୍ରିୟାକର୍ଷକ ବସ୍ତୁସହିତ କଦାପି ସଂପର୍କ ରଖେ ନାହିଁ ।

୫) ସର୍ବପରିଗ୍ରହବିରମଣ

ସର୍ବବିରତ ଶ୍ରମଣନିମି□ ସର୍ବପରିଗ୍ରହବିରମଣ ମଧ୍ୟ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । କୌଣସି ବସ୍ତୁର ମମତ୍ୱମୂଳକ ବା ଆସକ୍ତିମୂଳକ ସଂଗ୍ରହ ବା ଅଧିକରଣକୁ ପରିଗ୍ରହ କୁହାଯାଏ । ସର୍ବବିରତ ଶ୍ରମଣ ସ୍ୱୟଂଏପରି ସଂଗ୍ରହ କରେ

ନାହିଁ, ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରା କରାଏ ନାହିଁ ବା ଏପରି ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର କିଂଚିଦପି ସମର୍ଥନ କରେ ନାହିଁ । ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ଅନାସକ୍ତ ଏବଂ ଅକିଂଚନ ହୋଇଯାଏ । ସଂଯମ-ପରିଚାଳନାନିମି□ ଅତ୍ୟାବଶକ ବସ୍ତୁ ପାଖରେ ଥିଲେ ହେଁ ସେସବୁପ୍ରତି ତାହାର କୌଣସି ଆସକ୍ତିଭାବ ନଥାଏ । ସେ ପ୍ରକାର ବସ୍ତୁର ଅପହରଣରେ ବା ବିନାଶରେ ସେ ଶୋକ କରେ ନାହିଁ ବା ହୃତ ବସ୍ତୁପ୍ରାପ୍ତିରେ ଉଲ୍ଲସିତ ହୁଏ ନାହିଁ । କେବଳ ସଂଯମ-ଯାତ୍ରାର ସାଧନରୂପେ ସେ ଏହି ଉପକରଣଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟବହାର କରିଥାଏ ।

ଷଡାବଶ୍ୟକ

ଯାହା ଅବଶ୍ୟ କରଣୀୟ, ତାହା ଆବଶ୍ୟକ । ମୂଳାଚାର ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକ ଆଦି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସର୍ବବିରତ ମୁନିଙ୍କ ପାଇଁ (୧) ସାମୟିକ, (୨)ଚତୁର୍ବିଂଶତିସ୍ତବ, (୩) ବନ୍ଦନା, (୪) ପ୍ରତିକ୍ରମଣ, (୫)ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଏବଂ (୬) କାୟୋତ୍ସର୍ଗାଦି ଷଡ଼ାବଶ୍ୟର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି ।

ସାମୟିକ

ପ୍ରାଣୀମାତ୍ର ପ୍ରତି ସମଭାବ ରଖିବା ସାମୟିକବାଚୀ । ଯେଉଁ ସାଧକ ପାପପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରବୃ□ିରୁବିରତ ଥାଏ ଏବଂ ଷଡ଼ଜୀବନୀକାୟପତି ସଂଯମ ଆଚରଣ କରେ ତଥା ମନ, ବଚନ ଏବଂ ଶରୀରକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟା ଆଚରଣ କରେ, ସେ ସାମୟିକ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ଚତୁର୍ବିଂଶତିସ୍ତବ

ସମଭାବରୂପ ସାମୟିକରମହାନ୍ ସାଧକ ଏବଂ ଉପଦେଷ୍ଟା ଚବିଶି ଜଣ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ସ୍ତୁତିକୁ ଚତୁର୍ବିଂଶତିସ୍ତବ କୁହାଯାଏ । ତ୍ୟାଗ, ବୈରାଗ୍ୟ, ସଂଯମ ଏବଂ ସାଧନାର ମହାନ୍ ଆଦର୍ଶ ଏହି ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ସ୍ତୁତିଦ୍ୱାରା ସାଧକ ଆଧାତ୍ମିକ ବଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ତାର ସାଧାନାର ମାର୍ଗ ପ୍ରଶସ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ସଂଯମରେ ସ୍ଥିରତା ଆସେ । ଏହି ସ୍ତୁତି ଦ୍ୱାରା ସାଧକର ନିର୍ଜରାପ୍ରାପ୍ତି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଏହା କେବଳ ତାହାର ସୁପ୍ତ ଚେତନାକୁ ଜାଗ୍ରତ କରାଇବା ପାଇଁ ଏକ ସାଧନ ମାତ୍ର ।

ବନ୍ଦନା

ମୁନିଙ୍କ ପାଇଁ ଯେପରି ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ସ୍ତବ ଆବଶ୍ୟକ, ଗୁରୁସ୍ତବ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆବଶ୍ୟକ । ଗୁରୁସ୍ତବକୁ ବନ୍ଦନା ବା ବନ୍ଦନ କୁହାଯାଏ । ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କପରେ ଗୁରୁ ହିଁ ବନ୍ଦନଯୋଗ୍ୟ ଅଟନ୍ତି, କାରଣ, ଗୁରୁ ଅହିଂସା ଆଦି ବ୍ରତଗୁଡ଼ିକର କଠୋର ସାଧନା କରି ଶିଷ୍ୟସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଆଦର୍ଶମୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଗୁରୁଙ୍କୁ ସମ୍ମାନିତ କଲେ ତାଂକ ଗୁଣପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ପ୍ରତିକ୍ରମଣ

ମନ, ବଚନ ବା ଶରୀରଦ୍ୱାରା କରିଥିବା, କରାଇଥିବା ବା ଅନୁମୋଦନ କରିଥିବା ପାପପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରିବା, ପଶ୍ଚା□ାପ କରିବା ତଥା ଅଶୁଦ୍ଧିକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ପୁନଃ ଶୁଦ୍ଧିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରତିକ୍ରମଣ କୁହାଯାଏ । ଯେଉଁ ପାପକର୍ମଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କ ନିମି□ ଅକରଣୀୟ, ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଦିସେମାନେ ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତି, ତାହେଲେ ପ୍ରତିକ୍ରମଣ ବିଧି ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ସର୍ବବରିତ ସଂଯମୀଙ୍କ ପାଇଁ ସାମୟିକ, ସ୍ୱାଧାୟ ଆଦିଯେଉଁ ଶୁଭକର୍ମଗୁଡ଼ିକର ବିଧାନ କରାଯାଇଛି, ତାହାର ଆଚରଣ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିକ୍ରମଣ କରିବା ଉଚିତ, କାରଣ ଅକର୍ମ-କରଣରେ ଯେପରି ପାପ ହୁଏ, ଅବଶ୍ୟ କ□ବ୍ୟରେ ଅବହେଳନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ପାପବହ ।

ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ

ସର୍ବବିରତ ମୁନି ହିଂସାଯୁକ୍ତ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ହିଂସାଦୋଷ ଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନଥିବା ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକକୁ ସେବନକରି ଅନାସକ୍ତଭାବର ପରିପୁଷ୍ଟିନିମି□ଅନ୍ୟ କେତେକବସ୍ତୁକୁ ତ୍ୟାଗକରେ ।

ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ପୂରଣ କରିଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମୁନି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟପାଇଁ ବା ଆଜୀବନ କେତେକ ହିଂସାଦୋଷବିନିର୍ମୁକ୍ତ ବସ୍ତୁକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଥାଏ ।

କାୟୋତ୍ସର୍ଗ

ଶାରୀରିକ ଆସକ୍ତିପର ଆତ୍ମସ୍ୱରୂପରେ ଲୀନହେବାକୁ କାୟୋତ୍ସର୍ଗ କୁହାଯାଏ । ଧ୍ୟାନର ସାଧନ ଏବଂ ଚି□ର ଏକାଗ୍ରତା ଅଭ୍ୟାସନିମି□ କାୟୋତ୍ସର୍ଗ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ସର୍ବବିରତ ଶ୍ରମଣ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃ ଏବଂସାୟଂକାଳରେ କାୟୋତ୍ସର୍ଗଦ୍ୱାରା ଶରୀର ଏବଂ ଆତ୍ମାସମ୍ବନ୍ଧରେ ଚିନ୍ତନ କରେ- ଶରୀରଆତ୍ମାଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ଶରୀର ଜଡ଼ ଏବଂ ମୁଁ (ମୋର ଆତ୍ମା) ଚେତନଶୀଳ । ତେଣୁ ଶରୀରପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେବା ନିରର୍ଥକ ।

ସମାଚାରୀ

ସମାଚାରୀର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସମ୍ୟକ୍‌ଚର୍ଯ୍ୟାପରାୟଣ । ଶ୍ରମଣର ଦିନଚର୍ଯ୍ୟା କିପରି ହେବା ଉଚିତ- ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉ□ର ଜୈନ ଆଚାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଢ଼ଙ୍ଗରେ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଦିବସକୁ ଚାରି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରି ମୁନି ନିଜ ଦିନଚର୍ଯ୍ୟା ସଂପନ୍ନ କରିବା ଉଚିତ । ଦିବସର ପ୍ରଥମ ପ୍ରହରରେ ସେ ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରହରରେ ଧ୍ୟାନ, ତୃତୀୟ ପ୍ରହରରେ ଭିକ୍ଷାଚର୍ଯ୍ୟା ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରହରରେ ପୁନଃ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ, ସେହିପରି ରାତ୍ରିର ପ୍ରଥମ ପ୍ରହରରେ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ, ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରହରରେ ଧ୍ୟାନ, ତୃତୀୟ ପ୍ରହରରେ ନିଦ୍ରା ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରହରରେ ପୁନଃ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟ ଆଚରଣୀୟ । ଶ୍ରମଣର ଦିନ ଚର୍ଯ୍ୟାରେ ସ୍ୱାଧ୍ୟାୟକୁ ସର୍ବାଧିକ ମହା□ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରବଚନ, ପରିପ୍ରଶ୍ନ, ବା ପୁନରାବୃ□, ଧର୍ମୋପଦେଶଶ୍ରବଣ- ଭାଷାଣାଦି ଅଧ୍ୟୟନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଉ□ରାଧ୍ୟୟନସୂତ୍ରର ଷଡ଼୍‌ବିଂଶତିତମ ଅଧ୍ୟାୟର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଶ୍ରମଣର ସାମାନ୍ୟଚର୍ଯ୍ୟା ସମଚାରୀ ଦଶବିଧ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକ କାର୍ଯ୍ୟନିମି□ ଉପାଶ୍ରୟରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲାବେଳେ ମୁଁ ଆବଶ୍ୟକ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ବହିର୍ଗମନ କରୁଛି ଏପରି କହିବା ଉଚିତ । ଏହା ଆବଶ୍ୟକ ସମାଚାର । ପ୍ରତ୍ୟାବ□ନରେ ବ□ମାନ ମୋର ବହିର୍ଗମନ ଅନୁଚିତ ଏପରି କହିବା ଉଚିତ । ଏହାକୁ ନୈଷେଧିକୀ କୁହାଯାଏ । କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟସଂପାଦନପୂର୍ବରୁ ଗୁରୁ ବା ଜ୍ୟେଷ୍ଠମୁନିଙ୍କୁ ତତ୍ସଂପର୍କରେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିବା ଉଚିତ- ମୁଁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବି କି ? ଏହାକୁ ଆପୃଚ୍ଛନା କୁହାଯାଏ । ଗୁରୁ ବା ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ମୁନି ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ବାରଣ କରିଥାନ୍ତି, ଯଦି ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ, ତା ହେଲେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ପୁନଃ ଅନୁମତି ଯାଚଞ୍ଚାକୁ ପ୍ରତିପୃଚ୍ଛନା କୁହାଯାଏ । ସଂଗୃହୀତଭୋଜ୍ୟାଦିନିମି□ ସହ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ନିଜେ ଧନ୍ୟ ହେବାକୁ ଛନ୍ଦନା କୁହାଯାଏ । ପରସ୍ପରର ଇଚ୍ଛା ଜାଣି ଅନୁକୂଳ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକାର କୁହାଯାଏ । ପ୍ରମାଦବଶତଃ ହୋଇଥିବା ତ୍ରୁଟିପାଇଁ ପଶ୍ଚା□ାପ କରି ତାହାକୁ ମିଥ୍ୟାଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ମିଥ୍ୟାକାରକୁହାଯାଏ । ଗୁରୁ ବା ଜ୍ୟେଷ୍ଠମୁନିଙ୍କ ଆଜ୍ଞାକାର ପୂର୍ବକ ତାଂକ ଉକ୍ତିକୁ ଆଦର କରିବା ତଥାକାର ଅଟେ । ଦୈନନ୍ଦିନ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ସମୟରେ ଭକ୍ତି ଏବଂ ବିନୟର ସହିତ ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଅଭ୍ୟୁତ୍‌ଥାନ କୁହାଯାଏ । ଜ୍ଞାନାଦିପ୍ରାପ୍ତିନିମି□ ଯୋଗ୍ୟ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଶ୍ରୟଗ୍ରହଣକୁ ଉପସଂପଦା କୁହାଯାଏ ।

ଜୈନଶ୍ରମଙ୍କ ଧର୍ମପ୍ରଚାର

ଜୈନଶ୍ରମଣମାନେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ପରିବ୍ରଜନ କରନ୍ତି । ସଂଘର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ନେତୃତ୍ୱାଧୀନରେ ସେମାନେଗ୍ରାମ ଗ୍ରାମ ବୁଲି ଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରନ୍ତି । ବର୍ଷାଋତୁ ଚାରି ମାସ ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ଅତିବାହିତ କରି ଚାତୁର୍ମାସ୍ୟ ବ୍ରତ ପାଳନକରନ୍ତି, ଅନ୍ୟ ଆଠ ମାସ ସେମାନେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ହୋଇ ଧର୍ମଚର୍ଚ୍ଚା ପୂର୍ବକ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ପରିଭ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ସେମାନେ କ୍ଷୁଧା-ତୃଷା ଶୀତ ତାପ ଆଦି ନାନାପ୍ରକାର କଷ୍ଟ ବରଣକରିଥାନ୍ତି । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସେମାନେ ଆହୁରି ଅନେକ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ମଧ୍ୟ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଅନ୍ତି । ପ୍ରାକୃତିକବହୁପ୍ରତିବନ୍ଧକ ତଥା ଶ୍ୱାପଦସଂକୁଳ ଘନ ଅରଣ୍ୟାନୀ, ଉ□ୁଙ୍ଗ ଗିରିଶୃଙ୍ଗ, ପୂର୍ଣ୍ଣଗର୍ଭା ନଦୀ

ଏସବୁକୁ ମଧ୍ୟ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଗହନ-କାନନ ବନ ମଧ୍ୟରେ ହିଂସ୍ରପଶୁତଥା ଚୋର ତସ୍କରମାନଙ୍କର ଭୟ, ଗିରିସଂକଟ, ପଥ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିମୁହୂ□ରେ ପଦସ୍ଖଳନର ସମ୍ଭାବନାକୁ ସେମାନେ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି ପଥ ଅତିକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । କ୍ଷୀଣସ୍ରୋତା ଗିରିନଦୀଗୁଡ଼ିକ ବେଳେବେଳେ ହଠାତ୍ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ଗତିରୋଧ ମଧ୍ୟ କରିଦିଅନ୍ତି ।

ପ୍ରାକୃତିକ ବିପଦ ସଂଗେ ସଂଗେ ସାମାଜିକ ତଥା ରାଜନୈତିକ ବିପଦରୁ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ମୁକ୍ତ ନଥିଲେ ।ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟର ରାଜାମାନେ ଜୈନଧର୍ମର ପରିପନ୍ଥୀ ନୁହଁନ୍ତି, ସେମାନେ ତାଂକ ରାଜ୍ୟରେ ଯେ କୌଣସି କାରଣରୁ ବିଦ୍ରୋହର ସୂତ୍ରପାତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହି ନିରହଂକର ପରୋପକାରୀ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କୁ ଦାୟୀ କରନ୍ତି । ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନାନା ଭାବରେ ଅତ୍ୟାଚାରିତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ , ବେଳେବେଳେ ପ୍ରାଣ ଦଣ୍ଡରେ ମଧ୍ୟ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । କୌଣସି କୌଣସି ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ, ଏପରିକି ସାମାନ୍ୟ ଭିକ୍ଷାପାତ୍ର ମଧ୍ୟ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନେ ଜବତ୍ କରିନିଅନ୍ତି ।ଜୈନଶ୍ରମଣମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟ ପାଇଁ କୌଣସି ନିରାପଦ ଅତିଥିଶାଳାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ନଥିଲା- ଫଳରେ ବୃକ୍ଷତଳ ଭୂମି ହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଥିଲା । ଏହିପରି ଭାବରେ ବୃଦ୍ଧାବସ୍ଥା, ମହାମାରୀ ଏବଂ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଶିକାର ହୋଇ ଅତି ଅସହାୟଭାବେ ସେମାନେ ମହାପଥର ଯାତ୍ରୀ ହୁଅନ୍ତି ।

ସଂଘଭେଦ

କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଣ୍ଡଗ୍ରାମରେ ଜମାଲିନାମକ ଏକ କ୍ଷତ୍ରିୟ କୁମାର ରହୁଥିଲେ । ମହାବୀର ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଣ୍ଡରେ ଥିବା ସମୟରେ ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରବଚନ ଶୁଣି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଦିନେ ସେ ମହାବୀରଙ୍କୁ କହିଲେ- ମହାଶୟ ! ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରବଚନ ଶୁଣି ଆପଣଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଅଛି । ଆପଣ ଯାହା କହିଛନ୍ତି, ତାହା ସତ୍ୟ ଏବଂ ସନ୍ଦେହବିମୁକ୍ତ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେବାକୁ ଚାହେଁ ।

ମହାବୀର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାର ପ୍ରବକ୍ତା ଥିଲେ । ତାଂକ ସଂଘରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ ହେବା ନିମି□ ସେ କାହାରିକୁ ପ୍ରବା□ାଇ ନଥିଲେ । ତାଂକର ସ୍ୱୀକୃତି ସୂତ୍ର ଥିଲା- ଯଥାସୁଖମ୍ । ତେଣୁ ଜମାଲିଠାରୁ ଦୀକ୍ଷିତ ହେବା ପାଇଁ ନିବେଦନ ଶୁଣି ମହାବୀର କହିଲେ- ତୁମର ଯେପରି ଇଚ୍ଛା, ସେପରି କର । ଜମାଲି ନିଜ ପିତା-ମାତା ଏବଂ ପତ୍ନୀଙ୍କଠାରୁ ଅନୁମତି ଆଣି ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ସଂଘରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହେଲେ । ସେ ଏଗାରଗୋଟି ଅଂଗ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧ୍ୟୟନ କରି ଅଚାରଙ୍କ ଏବଂ ତପସ୍ୟାର ଆରାଧାନ କରି ତପସ୍ୱୀ ହେଲେ । ଏକଦା ଜମାଲି ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି କହିଲେ- ମହାଶୟ । ମୁଁ ପାଂଚ ଶହ ଶ୍ରମଣଙ୍କ ସହ ଜନପଦ ବିହାର କରିବା ପାଇଁ ଚାହେଁ । ଏଥିନିମି□ ଆପଣ ମୋତେ ଅନୁମତି ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତୁ । ଏହା ଶୁଣି ଭଗବାନ୍ ମୌନରହିଲେ । ଜମାଲିଙ୍କ ପୁନଃ ନିବେଦନରେ ଭଗବାନ୍ ତଥାପି ମୌନ ରହିଲେ । ଶେଷରେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ଅନୁମତି ବିନା ଜମାଲି ଜନପଦ-ବିହାର ନିମନ୍ତେ ବାହାରିଲେ ।

ଜାମାଲିପାଂଚ ଶହ ଶ୍ରମଣଙ୍କ ସହ ଶ୍ରୀବସ୍ତୀରେ ପହଂଚିଲେ ଏବଂ ତତ୍ରତ୍ୟ କୋଷ୍ଠକ ଚୈତ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ।ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ଭୋଜନଯୋଗୁ ସେ ପୈ□କ ଜ୍ୱରରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଶରୀରପୀଡ଼ା ଭୋଗିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କୁ କହିଲେ-ଅବିଳମ୍ବେ ଶଯ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର, ମୁଁ ବିଶ୍ରାମ ନେବି । ଶାରୀରିକ ବେଦନାରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ଜମାଲି ପଚାରିଲେ- କ’ଣ ବିଛଣା ବିଛାଇସାରିଲ ? ଶ୍ରମଣମାନେ କହିଲେ- ନାଁ, ମହାଶୟ ! ବିଛାଉଅଛୁ ।

ଶ୍ରମଣଙ୍କ ଏଭଳି ଉ□ରରେ ଜମାଲିଙ୍କ ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲା- ଭଗବାନ୍ କ୍ରିୟମାଣକୁ କୃତ ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ମୁଁ କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି ଯେ ଯେଉଁ ଶଯ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଉଅଛି, ତାହା ପ୍ରକୃତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ନାହିଁ । ଯଦି ଶଯ୍ୟା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥାନ୍ତା, ତା ହେଲେ ମୁଁ ସେଥିରେ ଶୋଇପାରିଥାନ୍ତି ।

ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ନିଜ ପାଖକୁ ଡାକି ଜମାଲି ନିଜ ମନରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଉଥିବା ସନ୍ଦେହକୁ ସେମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କଲେ । ଜମାଲି ମହାବୀରଙ୍କ ସଂଘରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରରୂପେ ବିହାର କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଯେଉଁ କେତେକ ଶ୍ରମଣଙ୍କୁ ଜମାଲିଙ୍କ ତର୍କ ଭଲ ଲାଗିଲା, ସେମାନେ ଜମାଲିଙ୍କ ସଂଘରେ ରହିଲେ, ଅନ୍ୟମାନେ ମହାବୀରଙ୍କ

ନିକଟକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଶ୍ରୀବସ୍ତୀରୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କରି ଜମାଲି ଚମ୍ପାନଗରୀକୁ ଆସିଲେ । ମହାବୀର ମଧ୍ୟ ସେତେବେଳେ ସେହି ନଗରୀର ପୂର୍ଣ୍ଣଭଦ୍ର ଚୈତ୍ୟରେ ବିହାର କରୁଥିଲେ । ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଜମାଲି କ୍ରିୟମାଣ କୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତବିଷୟରେ ନିଜ ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଭଗବାନ୍ କହିଲେ-

ଜମାଲି ! ତୁମେ ନୟବାଦକୁ ଜାଣି ନାହଁ, ତେଣୁ କ୍ରିୟମାଣ କୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଠିକ୍ ରୂପେ ବୁଝିପାରୁ ନାହଁ । ମୁଖ୍ୟତଃ ମୁଁ ଦୁଇଗୋଟି ନୟରପ୍ରତିପାଦନ କରିଛି ।

(୧) ନିଶ୍ଚୟନୟ (ବାସ୍ତବିକ ସତ୍ୟସ୍ପର୍ଶୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ)

(୨) ବ୍ୟବହାରନୟ (ବ୍ୟାବହାରିକସତ୍ୟସ୍ପର୍ଶୀ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ)

ମୁଁ କ୍ରିୟମାଣ ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ନିରୂପଣ ନିଶ୍ଚୟନୟର ଆଧାରରେ କରିଛି । ବସ୍ତ୍ରର ପ୍ରଥମ ତନ୍ତୁ ନୁହେ, ତା ହେଲେ ତାହାର ଅନ୍ତିମ ତନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତ୍ର ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ବସ୍ତ୍ରର ଅନ୍ତିମ ତନ୍ତୁର ନିର୍ମାଣ ହେଲାପରେ ହିଁ କୁହାଯାଏ ଯେ ବସ୍ତ୍ର ନିର୍ମିତ ହେଲା । ଏହା ସ୍ଥୂଳଦୃଷ୍ଟିସଂପନ୍ନ ବ୍ୟବହାରନୟ । ବାସ୍ତବିକତାଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ତନ୍ତୁନିର୍ମାଣର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷଣରେ ବସ୍ତ୍ର ହିଁ ନିର୍ମିତ ହେଉଅଛି ।

ଏହିଭଳି ଭାବେ ଭଗବାନ୍ ନୟବାଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି ଜମାଳିକୁ ବୁଝାଇଲେ, କିନ୍ତୁ ଜମାଳି ନିଜ ମତରେ ଅଟଳ ରହିଲେ ଏବଂ ମହାବୀରଙ୍କ ସଂଘରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ନିଜ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ପ୍ରଚାରିତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଭଗବାନ୍ ସଂଘ ସ୍ଥାପନା କରିବାର ଚଉଦ ବର୍ଷପରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ଏହି ସଂଘଭେଦ ଘଟିଥିଲା । ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ମହାନ୍ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱଯୋଗୁ ଜମାଳିଙ୍କ ସଂଘଭେଦ ମହାବୀରଙ୍କ ସଂଘପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ କୌଣସି ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିପାରିଲା ନାହିଁ ।

ଜମାଳିଙ୍କ ପତ୍ନୀ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନା ନିଜ ପତିଙ୍କ ସହିତ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ସଂଘରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଭଗବାନ୍ଙ୍କ ସଂଘ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନିଜ ସାଧ୍ୱୀସଂଘସହ ବିହାର କରୁଥିଲେ । ଏକଦା ଶ୍ରୀବସ୍ତୀରେ ଢ଼ଙ୍କନାମକ ଏକ କୁମ୍ଭକାରର ଗୃହରେ ସେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଥିଲେ । ସେ ମହାବୀରଙ୍କ ଉପାସକଥିଲା ଏବଂ ତାଂକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝିପାରିଥିଲା ।

ଦିନେ ସେହି କୁମ୍ଭାକାର ପ୍ରିୟଦର୍ଶନାଙ୍କ ଚଦରଉପରକୁ ଏକ ଅଗ୍ନିଖଣ୍ଡ ଫୋପାଡ଼ିଲା । ତହିଁରେ ଚଦରଟି ଜଳିବାକୁ ଲାଗିଲା । ଏହା ଦେଖି ପ୍ରିୟଦର୍ଶନା କହିଲେ- "ଆର୍ଯ୍ୟ ! କ'ଣ କଲେ ? ମୋ ଚଦରଟି ଜଳିଗଲା । ଉ□ରରେ ଢ଼ଙ୍କ କହିଲା- ଚଦର ଜଳିଯାଇ ନାହିଁ, ଜଳୁଅଛି । ଜମାଳିଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ଚଦରଟି ଜଳିସାରିଲା ପରେ ହିଁ ଚଦରଟି ଜଳିଯାଇଛି ବୋଲି କୁହାଯିବା ଉଚିତ । ବ□ମାନ ଆପଣଙ୍କ ଚଦରଟି ଜଳୁଅଛି, ତେଣୁ ଆପଣ କିପରି କହୁଛନ୍ତି ଯେ ଚଦରଟି ଜଳିଗଲା ?

ଢ଼କଙ୍କ ତର୍କ ଶୁଣି ସାଧ୍ୱୀ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନାଙ୍କ ବିଚାରରେ ପରିବ□ନ ଘଟିଲା । ସେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ବୁଝିପାରି ପୁନଃ ମହାବୀରଙ୍କ ସଂଘରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

କ୍ଷକ୍ଷକ୍ଷ

ସମାପ୍ତ